

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історіографії, джерелознавства та археології

До захисту допущено

Кафедрою історіографії, джерелознавства та археології протокол № ____ від _____

завідувач кафедри _____
(підпис)

Сергій ПОСОХОВ
(ім'я, прізвище)

« ____ » _____ 2025 р.

Кваліфікаційна робота
здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти

«Музеєфікація археологічної спадщини просто неба
(На прикладі Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського)»

Спеціальність (спеціалізація) 032 Історія та археологія

Освітня програма Історія та археологія
(назва освітньої програми)

Виконавець

(підпис)

Нікіта МОСКВІН

(ім'я, прізвище)

Науковий керівник

(підпис)

Валерій СКИРДА

(ім'я, прізвище)

Харків – 2025

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1 Історіографія.....	9
1.2 Джерельна база.....	18
1.3 Методологія.....	25
РОЗДІЛ 2. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	
30	
РОЗДІЛ 3. ЗАСАДИ МУЗЕЄФІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ПРОСТО НЕБА	
3.1. Проблеми збереження та консервації об'єктів археологічної спадщини...	36
3.2. Проблеми презентації пам'яток археологічної спадщини.....	45
3.3. Світовий та український досвід музеєфікації археологічних об'єктів: головні тенденції та успішні практики.....	57
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ МУЗЕЄФІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЗБІРКИ ПРОСТО НЕБА ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО	
4.1. Історичні підвалини формування експозиції просто неба.....	70
4.2. Концептуальні засади експонування археологічної колекції просто неба.....	80
4.3. Перспективи вдосконалення підходів до музеєфікації та експонування пам'яток археологічної спадщини.....	87
ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	106
ДОДАТКИ.....	118
РЕЗЮМЕ.....	155
SUMMARY.....	157

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АЛЛУ — Археологічний літопис Лівобережної України

АДУ — Археологія і давня історія України

НАВС — Національна академія внутрішніх справ

ПКМ — Полтавський краєзнавчий музей

ПКМВК — Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського

ІА НАН — Інститут археології Національної академії наук України

УТОПК — Українське товариство охорони пам'яток історії та культури

ДП НДЦ «ОАСУ» — Державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України»

ВСТУП

Щонайменше чотири роки основна експозиція Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського залишається зачиненою у зв'язку з тривалим ремонтом. Для будь-якої музейної інституції це, без перебільшення, одна з найбільш шкідливих втрат — призупиняється звичний ритм життя, зникає можливість повноцінного спілкування з відвідувачем, а сама установа ніби завмирає у вимушеній паузі. За таких умов наявність музейного подвір'я стає не просто просторовою перевагою, а справжнім інструментом виживання, який дозволяє музею не заростати пилом вимушеної тиші.

І хоч тимчасово відвідувач не може пройти оновленими залами, натомість йому відкривається інший, не менш промовистий пласт музейного наративу — експозиція просто неба. У подвір'ї співіснують два, на перший погляд різнорідні, але органічно переплетені світи: дендрарій, сформований із аборигенних видів та екзотів з різних континентів, та археологічна збірка — давня кам'яна пластика доби енеоліту-бронзи й середньовічна кам'яна скульптура, тісно пов'язана з історією Полтавського краю.

Поруч стоять врятовані з розграбованих маєтків свого часу «кам'яні баби» і пам'ятки, що походять з моніторингових обстежень та охоронно-рятувальних досліджень новітніх десятиліть: кам'яні стели, фрагменти кромлеха, або ж музеєфікована гробниця-циста. Вже тривалий час будучи фактичним «обличчям» музею, цей простір не лише утримує інтерес відвідувачів, а й формує особливий контекст, який потребує свого концептуального осмислення.

Саме тому логічним стало прагнення з'ясувати природу цієї експозиції просто неба, реконструювати її історичну траєкторію та запропонувати шляхи її осучаснення.

Актуальність дослідження. Впродовж останніх десятиліть археологічна спадщина в Україні переживає спроби переосмислення і подолання конструкту, в якому така існує тільки в межах джерельної бази на сторінках наукових публікацій. У ситуації, коли в національній академічній традиції археологічні дослідження та охорона археологічної спадщини тривалий час існують як майже нероздільні сфери, все більше фахівців звертають увагу на потенціал музеєфікації як ефективного інструменту пам'яткоохоронної роботи. Вона не лише забезпечує матеріальне збереження об'єктів, а й формує публічний образ археології як науки, роблячи її методи, результати та практики видимими й зрозумілими загалу. Попри міждисциплінарний характер проблематики музеєфікації археологічної спадщини, в українському науковому дискурсі вона досі осмислена лише фрагментарно, причому з помітним дисбалансом у бік недостатнього висвітлення саме музеологічних аспектів.

У сфері археологічної спадщини просто неба ця прогалина стає ще відчутнішою: досі бракує цілісної типології підходів до її експонування, майже не проаналізовано вплив звичних інтерпретаційних моделей на сучасні практики репрезентації, а регіональні музеї широкого профілю позбавлені науково обґрунтованих рекомендацій щодо роботи з такими об'єктами. Відтак дослідження покликане спробувати розкрити теоретичні і методологічні засади перетворення археологічних пам'яток на повноцінні експонати; це дозволить цілісно інтерпретувати та оцінювати такі експозиційні практики.

Враховуючи контекст, звернення до локальної ситуації (кейсу) формування археологічних експозицій просто неба дозволяє розглянути один конкретний приклад як потенційно релевантну модельну ситуацію для мережі музейних установ України. Такий ситуаційно-орієнтований підхід дає змогу простежити динаміку рішень, проаналізувати спадковість, виявити інерції попередніх практик та співвіднести їх із сучасними вимогами музеєзнавства і охорони спадщини.

Об'єкт дослідження – археологічна спадщина.

Предмет дослідження – музеєфікація археологічної спадщини просто неба.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1900-2025 рр., де початкова точка відліку зумовлена доки зафіксованим найпершим фактом надходження «кам'яної баби» до музею, а кінцева — фактом нещодавнього взяття на фондівий облік останніх нині предметів археологічної збірки, експонованих просто неба.

Територіальні межі дослідження охоплюють сучасні адміністративні межі Полтавської області, а також окремі частини Донецької та Дніпропетровської областей, що зумовлено ареалом походження предметів археологічної збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, експонованих просто неба.

Мета дослідження – розробити практичні рекомендації для вдосконалення археологічної експозиції просто неба Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, з урахуванням вітчизняного досвіду та міжнародних підходів.

Відповідно до мети, потрібно виконати наступні завдання:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу дослідження;
- сформувати методологію та устаткувати термінологічний апарат дослідження;
- проаналізувати основні етапи музеєфікації та концептуальні підходи до створення музейних просторів просто неба на основі археологічних пам'яток;
- простежити еволюцію та здійснити аналіз підходів до експонування археологічних пам'яток просто неба в Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського в межах хронологічних рамок дослідження;

- розробити практичні рекомендації для вдосконалення практик музеєфікації та археологічної експозиції просто неба Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Наукова новизна. Міждисциплінарний характер дослідження через поєднання музеєзнавства, археології та пам'яткознавства дав змогу окреслити методологічні засади, релевантні для вивчення та експонування археологічної спадщини просто неба, що раніше не отримували цілісного наукового опрацювання. Застосована методологія дозволила вперше комплексно розглянути процеси формування, просторового переміщення та репрезентації колекції давньої кам'яної пластики та антропоморфної скульптури Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. У роботі вперше складено узгоджений колекційний перелік археологічної збірки ПКМВК у форматі набору індивідуальних карток експонатів за авторською методикою, що включає систематизацію фондово-облікової документації та релевантних публікацій. Вперше зібрано, уведено до наукового обігу й проаналізовано масив візуальних джерел — зокрема фотоматеріалів, частина з яких не була оприлюднена раніше. Отримані результати поглиблюють уявлення про еволюцію підходів до музеєфікації археологічної спадщини просто неба та окреслюють нові перспективи її теоретичного й практичного осмислення.

Апробація результатів дослідження. Окремі аспекти дослідження, в першу чергу стосовно висвітлення підходів до музеєфікації археологічної спадщини, були представлені автором на засіданнях гуртка археології Наукового товариства студентів Каразінського університету, зокрема за темами «Інтерактивна історія через призму експериментальної археології: Археопарк Шнальсталь» (21.10.2024) та «Експеримент чи реконструкція? Від наукового методу археології до музейної практики» (23.04.2025).

Практичне значення отриманих результатів. Вироблені конкретні рекомендації на основі проведеного аналізу теоретичних і методологічних засад музеєфікації, придатні як для Полтавського краєзнавчого музею імені Василя

Кричевського безпосередньо, так і для інших музейних установ регіону та України. У межах роботи вперше систематизовано матеріали щодо археологічної музейної колекції кам'яної давньої пластики та середньовічної скульптури, експонованої на подвір'ї музею. На основі опрацьованих джерел розроблено індивідуальні картки експонатів за авторським зразком, до яких долучено список основної фондово-облікової документації та основних наукових публікацій. Аналіз візуальних джерел — насамперед фотознімків просторового розміщення на подвір'ї музею половецьких скульптур протягом перших трьох третин ХХ ст., дав змогу вперше звести цей матеріал і подати його у вигляді додатків до роботи. Висновки та систематизація матеріалів можуть бути використані під час коригування експозиційної політики музею, удосконалення практик збереження пам'яток просто неба та формування нових підходів до їх репрезентації.

Структура роботи складається з списку скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, резюме та додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія

Стан розробки проблеми музеєфікації археологічної спадщини в українській науковій традиції є доволі нерівномірним і фрагментарним, що значною мірою зумовлено міждисциплінарністю самого феномену. Як відносно молодий напрям на перетині музеології, археології, пам'яткознавства та юридичного нормування він формує складне проблемне поле, в якому різні наукові школи пропонують несинхронні, а часом навіть взаємно неперекривні підходи. Саме тому для даного дослідження принциповим стало структурування історіографії головним чином за проблемним принципом, що дозволяє не стільки описати послідовність всієї сукупності публікацій, скільки визначити їхню концептуальну та прикладну релевантність до практики музеєфікації археологічної спадщини.

У межах цього підходу виділено кілька тематичних блоків:

- 1) Праці, присвячені власне музеєфікації археологічної спадщини — вміщують як теоретичні розробки концептуальних моделей та підходів, методів збереження та реконструкції, так й концептуалізують практичний досвід створення археологічних музеїв просто неба;
- 2) Праці із загальної музеології — в рамках дослідження допомагають сформувати поняттєво-методологічну базу щодо музейного простору, експозиції, комунікації та відслідкувати в цьому місці музеєфікації;
- 3) Публікації археологічних матеріалів та їх інтерпретацій, що аналогічні за тематикою експонованим у подвір'ї Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського — необхідні для атрибуції й розуміння наукового потенціалу музейної колекції;

- 4) Наукові публікації, присвячені безпосередньо історії формування археологічної колекції кам'яної пластики та скульптури Полтавського краєзнавчого музею, що становлять вузькоспеціальний корпус джерел зі значною евристичною цінністю.

Така логіка добору літератури продиктована метою дослідження: не реконструювати повну історію музейної думки, а виявити ті сегменти, що дозволяють пояснити й критично осмислити специфіку музеєфікації археологічної спадщини просто неба на прикладі Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Основоположними *працями, у яких вперше порушуються проблеми методики музеєфікації та забезпечення нерухомих пам'яток археології*, є роботи 70-х рр. ХХ ст., М. Булатова¹ та О. Бадера², що розглядають загальні принципи музеєфікації археологічних пам'яток та устатковують на той час відомий досвід у цій сфері, описують практики функціонування музеєфікованих археологічних пам'яток (наскельний живопис, городища, кургани). Підсумовуючи досвід роботи із пазньопалеолітичними житлами, М. Гладких³ в своїх публікаціях формує три основні методи музеєфікації таких об'єктів: 1) власне *in situ*; 2) переміщення з реконструкцією; 3) вилучення монолітом. Окреслені принципи, треба сказати, є релевантними й для інших подібних структурно нерухомих пам'яток археологічної спадщини.

---

¹ Булатов Н.М. Принципы организации археологических музеев-заповедников // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры. М.: НИИ культуры, 1975. Вып. III. С. 77–113

² Бадер О.Н. Музеификация археологических памятников // СА. 1978. №3. С. 138–153

³ Гладких М.І. Пізньопалеолітичні житла, методи їх консервації та експонування // Археологія. 1972. № 6. С. 106-107.

Наступними віхами досліджень вже вітчизняної академії, починаючи з 1990-х рр. стають розробки пам'яткознавців Д. Кепіна¹ та О. Титової², що фактично заклали теоретично-методологічну основу української дискусії про музеєфікацію як таку. В постійному порівнянні та залученні до публікацій досвіду країн ближнього зарубіжжя, у їх численних публікаціях були розроблені принципи музеєфікації археологічних об'єктів та відповідні критерії, обгрунтовані концепції археопарку, археодрому та «уявних музеїв»; також сформовано уявлення вітчизняної «скансенології», де О. Титова прагнула устаткувати та застосувати поняття «археологічних скансенів» щодо діяльності українських музейних установ та заповідників. В свою чергу, Д. Кепін в авторських працях концентрує увагу передовсім на методології музеєфікації пам'яток безпосередньо. З огляду на поставлені в нашому дослідженні завдання, зазначений корпус праць дозволяє співвіднести локальну практику зі сформованими в академічному середовищі моделями музеєфікації.

Паралельно з цим, суттєвим пластом наукового доробку сучасності з точки зору збереження та використання пам'яток археології є дослідження Б. Моці³,

---

¹Кепін Д.В. Зарубіжний досвід популяризації пам'яток первісної археології та його використання для потреб туризму в Україні // Туристично-краєзнавчі дослідження. Київ, 1999. Вип. 2. С. 548–549 ; Кепин Д. Дефиниция понятия «музей-заповедник // Искусство и культура, 2016. №1(21). С. 80-87 ; Кепин Д. Концептуальные подходы к формированию археопарков // Вопросы музеологии, 2013. Вып. 2(8). С.150-159 ; Кепін Д. «Археопарки» в Україні: тенденції розвитку // VITA ANTIQUA : зб. наук. пр. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. Вип. № 7-8. С. 281-285 ; Кепін Д.В. Методичні засади збереження нерухомих палеолітичних пам'яток // Сіверянський літопис. 2008. № 6. С. 69-73 ; Кепін Д. З досвіду музеєфікування археологічних пам'яток Уралу, Сибіру та Далекого Сходу // Науковий вісник Національного музею історії України : зб. наук. пр. Київ : Національний музей історії України, 2016. Вип. 1. Частина друга. С.206-212

² Титова О.М. Пам'ятки археології як об'єкти організованого туризму // Всеукр. наук.-практ. конф. «Туризм і завдання національно-культурного відродження України». Київ; Черкаси; 1992. С. 124-127 ; Титова О., Кепін Д. Принципи організації археопарків // Вісник УТОПСК. 2000. Вип. 1. С. 55–62 ; Титова О. Деякі проблеми збереження нерухомих пам'яток археології // АЛЛУ. 1998. № 1/2 (3-4). С. 83-86

³ Моця Б.О. Проблеми охорони та використання археологічних об'єктів культурної спадщини в Україні // АЛЛУ, 2003. №2. С.5-12

С. Руденка¹, В. Корнієнка², Є. Михайленка³, Т. Герелюк⁴, О. Малишева⁵, А. Валуєва⁶. Так, сконцентрувались на розробці термінологічного апарату стосовно історико-культурної спадщини (в тому числі й археологічної) у своїх дослідженнях С. Руденко — де пропонує власні наукові поняття для розподілу пам'яток за ознакою рухомості, та Є. Михайленко — де окреслює проблематику практичного використання понять у юридичному полі, що призводить до безповоротних втрат спадщини. Критика вичерпності понять українського пам'яткоохоронного законодавства продовжується й в працях Т. Герелюк, що аналогічно до Є. Михайленка намагається залучити порівняльний аналіз правового контексту країн ближнього зарубіжжя. Проте це тільки додатково підтверджує, що універсального рішення для української практики немає. Натомість вкотре зазначено, що чинні норми різних законодавчих актів призводять до колізій, а термінологічний апарат потребує уніфікації.

Найглибшу фахову оцінку надає правознавець О. Малишев у контексті великого дослідження, присвяченого імплементації Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини в Україні. У своїй роботі автор через співставлення з реальною українською практикою та досвідом інших країн-учасниць зміг охарактеризувати вітчизняну сферу пам'яткоохорони та археології як досі нерозділені між собою, а охоронно-рятивні дослідження — як ті, що превалюють над превентивними. Поруч з тим, моделюються три реальні шляхи перспективного реформування національного законодавства в сфері, що могли б вирішити більшість суттєвих проблем на правовому рівні.

---

¹ Руденко С. Про класифікацію матеріальних історико-культурних пам'яток // Праці Центру пам'яткознавства : зб. наук. пр. Київ, 2009. Вип. 15. С.292-304

² Корнієнко В. Сучасний стан та проблеми використання пам'яток археології в туризмі // Історико-географічні дослідження в Україні : Зб. наук. пр. 2006. Випуск 9. С. 373-399.

³ Михайленко Є.М. Поняття «археологічна спадщина» в сучасному законодавстві та в історії розвитку археології // Археологія, 2010. № 4. С. 112-119

⁴ Герелюк Т.Б., Розуміння об'єктів археологічної та культурної спадщини за законодавством України й країн Східної Європи // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. Київ, 2019. Вип. 40. С. 139-142

⁵ Малишев О. Мальтійська конвенція і превентивна археологія у Європі й Україні (дослідження та матеріали): 25 років переглянутої Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини. Київ, 2017. 320 с.

⁶ Валуєв А.О. Археологічна спадщина як предмет злочинного посягання. Економіка. Фінанси. Право // НАВС, 2023. № 2. С. 53-58

Б. Моця пропонує в своїй оглядовій статті ширшу й комплексну проблематику збереження пам'яток, де окрім недосконалостей законодавства торкається теми нестачі кваліфікованих кадрів, фінансування та нелегальної діяльності сторонніх осіб, що призводять до неминучої втрати археологічних пам'яток. Натомість музеєзнавець В. Корнієнко через туризмознавчу призму дослідження визнає не тільки проблему охорони пам'яток в Україні, але й їх некваліфікованої або невдалої музеєфікації, що не здатна залучити в достатній кількості реального відвідувача.

Практичний досвід практик музеєфікації та інтерпретації археологічних пам'яток знайшли висвітлення у працях М. Ричкова¹, А. Петраускаса², О. Ремешило-Рибчинської³ та М. Хададової⁴, що складають практичний інтерес в контексті нашого дослідження. В своїх роботах науковці поступово обгрунтовують не тільки можливість реального влаштування музейного простору в межах конкретних пам'яток, але й пропонують різноманітні методи моделювання та використання експериментальної археології задля створення повноцінних скансенів та археопарків.

Варто сказати, що найповніше ідея створення археопарків як своєрідних музеєфікованих просторів для експериментального моделювання висвітлювалась в працях зарубіжних вчених, через що ті й були, зокрема, долучені до дослідження. Голландський археолог Р. Паардекупер⁵ в своїх великих працях не тільки обстоює термінологію, методологічні засади створення та функціонування таких, але й концептуалізує в ретроперспективі досвід доволі

---

¹ Ричков М. Реконструкція минулого в археології // Археологія. 1997. № 3. С. 93-100

² Петраускас А. Створення музею-скансену. «Древлянський Град» // АДГУ, 2013. Вип. 10. С.124-132 ; Петраускас А. Експериментальна археологія та моделювання // АДГУ, 2010. Вип. 1. С. 167-173

³ Ремешило-Рибчинська О. І. Архітектурно-просторова організація археологічних музеїв під відкритим небом (на прикладі Пліснеського історико-культурного заповідника) // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура. 2017. № 878. С. 30-39.

⁴ Хададова М. В. Музеєфікація пам'яток археології давньоруського часу в Житомирській області: проблеми і перспективи // Актуальні питання у сучасній науці. 2025. Вип. № 36. С. 1600–1612.

⁵ Paardekooper R. The Value of an Archaeological Open-Air Museum is in its use. Understanding Archaeological Open-Air Museums and their Visitors. Leiden : Sidestone Press, 2014. 342 p. ; Paardekooper R. The History and Development of Archaeological Open-Air Museums in Europe // Experiments Past. Histories of Experimental Archaeology. Leiden : Sidestone Press, 2014. P. 147-166

широкої вибірки таких установ, охоплюючи більшу територію Європи. Таким чином можемо порівняти історичні особливості формування підходів до музеєфікації археологічних пам'яток в Україні та закордоном. Інші критичні дослідження закордонних колег — С. Масрієри¹ та докторська дисертація Л. Коміс² — дозволяють не тільки порівняти підходи, але й долучитися заздалегідь до дискусій світової практики, що природньо виникають в умовах активного і довготривалого розвитку археологічних музеїв просто неба та їх методів. Головний предмет уваги у поданих працях — інтерпретаційні моделі та форми презентації археологічної спадщини. Так, лунають зауваження щодо необхідності моделювання (тобто реконструкції) втрачених об'єктів тільки за достатньої наукової обґрунтованості, аніж відповідно до «аналогій», що час від часу опиняються насправді зовсім не близькими. Таким чином, введення робіт в контексті нашого дослідження може допомогти зрозуміти та передбачати виникнення проблемних питань, заздалегідь їх враховувати при розробці власних продуктів.

З урахуванням міждисциплінарності характеру нашого дослідження, не менш важливим є *корпус праць, присвячених загальній музеології* (музеєзнавству). Такі покликані безпосередньо задати методологічні орієнтири для окреслення рамок, в яких існує музеєфікація та має бути осмислена сучасна музейна експозиція: її функції, структура, динаміка та комунікаційний потенціал.

Головне завдання полягало в тому, аби співвіднести практики музеєфікації із розумінням музейного простору. В цьому нашому дослідженню допомогли посібники та підручники з музеології, що з'являються синхронно із піком введення в широкий обіг вітчизняною наукою поняття музеєфікації нерухомих

---

¹ Masriera C. Presenting archaeological heritage to the public: ruins versus reconstructions // EuroREA, 2007. No. 4/2007. P. 41–46. ;

² Comis L. Exploring the uses of Experimental Archaeology in European Archaeological Open-Air Museums. A Critical Study : PhD Thesis / Student Number 17203209. University College Dublin : School of Archaeology, January 2022. 381 p.

пам'яток наприкінці ХХ ст. Насамперед варто відзначити роботу Ф. Вайдахера¹, що слугує доволі практичним і структурованим підручником, який надає відповіді на питання різного гатунку — від найочевидніших й до достатньо концептуальних. Серед більш сучасних напрацювань також використовувались посібники співавторства С. Терського та О. Савченко², В. Лавренко³, які в тому числі допомогли чітко сформулювати рекомендації щодо поліпшення музеєфікаційних практик та експозиції просто неба Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Серед сукупності музеологічних праць варто виділити роботи науковців, що розглядали з культурологічних та семантичних позицій природу музейної експозиції — І. Яковець⁴, Т. Березнюк⁵, Н. Барановської⁶ та Т. Бегаль⁷. У блоці цих праць пропонується розгляд еволюції основних понять, практик та методик формування експозиційного середовища. Поєднуючи з працями, що зосереджені на питаннях охорони і збереження пам'яток, їх класифікації — вдалось розглянути сутність ключових понять музейних експозицій просто неба та методів формування таких, консервації та реставрації музейних предметів, використання експозиційних технік та ін

В контексті нашого дослідження, що засноване на розгляді конкретної ситуації, існувала й логічна необхідність долучення кола робіт набагато більш вузького спрямування, проте не менш релевантних темі. Блок таких допоміжних робіт становлять *публікації археологічних матеріалів, інтерпретації і*

¹ Вайдахер Ф. Загальна музеологія: посібник / Перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. Львів: Літопис, 2005. 518 с.

² Терський С.В., Савченко О.О. Історія музейної справи та охорони культурної спадщини в Україні : навчальний посібник. Львів: Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2020. 256 с.

³ Лавренко В. Практичне музеєзнавство : навч. посіб. Дніпро : Ліра, 2023. 115 с.

⁴ Яковець І. О. Музейна експозиція: основні поняття та методи побудови. Вісник ХДАДМ. Образотворче мистецтво. 2011. Вип. № 1. С. 147-150

⁵ Березнюк Т. Особливості та специфіка побудови інтерактивних музейних експозицій // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Музеєзнавство і пам'яткознавство. 2018. Вип. 1. С. 48-55

⁶ Барановська Н. Експозиційна робота у діяльності музею // Historical and cultural studies. 2015. Vol. 2, Num. 1. С. 13-17.

⁷ Бегаль Т. О. Генеза експозиційного середовища музею: від витоків до сучасності : монографія. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2022. 200 с.

систематизації таких, що аналогічні експонованим у подвір'ї Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Такі доповнюють наше уявлення щодо експозиційного потенціалу, допомагають в атрибуції та розумінні суті конкретних археологічних пам'яток.

Так, аспекти інтерпретації викопних старожитностей, які можна віднести до найдавнішої монументальної скульптури Причорномор'я — розглядаються в працях Д. Телегіна¹, Є. Новицького², Н. Довженко³. Окрім додаткового розуміння щодо атрибуції пам'яток доби енеоліту-бронзи та місця в матеріальній культурі місцевих давніх суспільств, отримуємо змогу долучити археологічний контекст конкретної ситуації відносно загальної пам'ятокознавчої термінології та методологічної бази. Наприклад, у своїй праці Н. Довженко висвітлює проблематику позаконтекстуального розподілу енеолітичних кам'яних стел як до пам'яток умовно рухомих чи нерухомих, адже такі могли бути перевикористаними давніми суспільствами.

Грунтовне осмислення артефактів другої частини археологічної збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського — кам'яної скульптури тюркомовних кочових народів доби середньовіччя на території України — допомогли провести наукові розробки С. Плетнєвої⁴, М. Швецова⁵, Л. Гераськової⁶, К. Красильнікова⁷, Ю. Полідовича⁸. Спираючись на порівняльний аналіз досліджених праць, можна дійти висновку, що високохудожні «кам'яні баби» з музейної збірки слід атрибутувати саме як половецькі пам'ятки, встановлені у степах дніпровсько-донецького межиріччя в

¹ Телегін Д. Я. Енеолітичні стели і пам'ятки Нижньо-михайлівського типу // *Археологія*. 1971. Вип. 4. С. 6-12.

² Новицький Е. Ю. Монументальная скульптура древнейших земледельцев и скотоводов Северо-Западного Причерноморья // *Вестник охранный археологического центра*. Одесса, 1990. Вип. II. 184 с.

³ Довженко Н. Проблеми дослідження найдавніших мегалітичних пам'яток. України // *Праці центру пам'ятокознавства*. Київ, 1993. Вип. 2. С. 108-121

⁴ Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с.

⁵ Швецов М. Л. Половецкие святилища // *СА*. 1979. № 1. С. 199-209

⁶ Гераськова Л.С. Скульптура середньовічних кочовиків степів Східної Європи / АН України. Ін-т археології; Відп. ред. В. Ф. Генінг. Київ: Наук. думка, 1991. С. 132

⁷ Красильников К.И. Древнее камнерезное искусство Луганщины. Луганск: Шлях, 1999. 136 с.: ил.

⁸ Полидович Ю.Б., Усачук А.Н. Вторая жизнь средневековых каменных изваяний // *Степи Европы в эпоху средневековья*. Т.10. Половецкое время. Донецк: ДонНУ, 2012. С. 199-260

проміжку XI – поч. XIII ст. Археологічні дослідження М. Швецова, результати яких він виклав у своїй праці, дозволяють обґрунтовувати думку, що первісно такі статуї були складовою релігійних комплексів — святилищ, розташованих на земляних насипах або ж на курганах давніших народів і культур. Це дозволяє сформулювати уявлення про способи можливої музеєфікації таких комплексів та їх складових частин.

Натомість наступний проблемний блок становлять *наукові праці, що стосуються до безпосереднього дослідження історії колекції кам'яної пластики та скульптури Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського*. Висвітлення цих питань переважно знаходимо у доробку музейних співробітників, що працювали над темою. Більшість публікацій стосовно цієї частини археологічної колекції належить О. Супруненьку¹. Монографія автора «Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М. Скаржинської)», крім того, слугує першою комплексною розробкою, в якій висвітлюється історія половецької кам'яної пластики як музейної колекції, що й лягла в основу археологічної збірки ПКМВК. Проте більшість публікацій, як правило, присвячені не більше ніж одному музейному предмету. Питання вивчення колекції кам'яної пластики та скульптури в різний спосіб також висвітлювали І. Граб², І. Кулатова³, Є. Калініна⁴, О. Удовіченко⁵, І. Бовкун⁶, особливо цікавими для нашого дослідження виступають також праці із

¹ Супруненько А.Б. Фёдоровский идол и курган. Киев-Полтава, 2011. 84 с., 4 вкл. ; Супруненько О. Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М. Скаржинської): монографія. Київ-Полтава: Археологія, 2000. 392 с.: іл. ; Супруненько О. Б. Петрашівський курган доби енеоліту – бронзового віку. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. 140 с. ; Супруненько О. Б. Тарас Шевченко і пам'ятки археології Полтавщини. Київ; Полтава: ТОВ «АСМІ», 2018. 20 с., іл.

² Граб В. І. Кам'яна баба за описом археолога В. Грінченка // АЛЛУ, 2001. № 1 (8). С. 109.

³ Кулатова І. М., Супруненько О. Б. Кілька нових кам'яних стел у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Старожитності Лівобережного Подніпров'я - 2017: зб. наук. пр. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. С.85-95

⁴ Калініна Є. Давня кам'яна пластика і скульптура в колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (проспект тематичної екскурсії) // Полтавський краєзнавчий музей: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: збірник наукових статей. Харків : ТОВ «Майдан», 2020. Вип. 15. С. 567-591

⁵ Супруненько О., Удовіченко О., Невідомий фотознімок Вадима Щербаківського // АЛЛУ, 2003. Вип. № 2/2002 1/2003 (12-13). С. 32

⁶ Бовкун І. В., Супруненько О. Б. Половецька “кам'яна баба” з Шедієвого в Пооріллі // Археологічний збірник ПКМ. Полтава, 1992. №1. С.123-127

петрографічним аналізом збірки І. Нікітенка¹ — останні дозволяють підібрати доцільні стратегії в питанні збереження цих кам'яних пам'яток під час експонування просто неба.

Отже, історіографія питання музеєфікації археологічної спадщини являє собою фрагментований, але концептуально цінний корпус праць, який дозволяє окреслити еволюцію підходів — від перших спроб устаткування технік збереження та експонування археологічних об'єктів до сучасних моделей археопарків та реконструктивних практик. Попри очевидні прогалини, синтез наукових напрацювань з декількох проблемних напрямків потенційно може скласти достатню аналітичну базу для запропонованого дослідження.

1.2. Джерельна база

Використання джерел в рамках цього дослідження здебільшого обумовлене використанням методу ретроспекції стосовно музейних предметів, що становлять археологічне зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (далі — ПКМВК) просто неба. Дослідження історії означеної вибірки має виявити еволюційні процеси устаткування її як колекції та супутньої еволюції у підходах до її збереження та репрезентації як археологічних артефактів у музейному середовищі.

---

¹ Нікітенко І. С., Супруненко О. Б., Куцевол М. Л. Матеріал половецьких кам'яних баб Полтавського краєзнавчого музею // Геолого-мінералогічний вісник Криворізького національного університету, 2018. №1–2 (39–40). С. 21–31 ; Нікітенко, І. С., Супруненко, О. Б., Куцевол М. Л. Петрографічне дослідження кам'яних стел доби енеоліту-бронзи з Полтавського краєзнавчого музею // Journal of Geology, Geography and Geoecology, 2018. 27(1). С. 108–115 ; Нікітенко І. С. Результати петрографічного дослідження матеріалу скіфської стели з Полтавського краєзнавчого музею // Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 2020. № 63. С. 134-144.

Джерельну базу дослідження складають комплекс різнотипних письмових, документальних, візуальних, нормативно-правових джерел, що у своїй сукупності покликані забезпечити можливість всебічного розкриття предмета дослідження в конкретному контексті на прикладі діяльності ПКМВК.

1. Опорний пласт історичної частини дослідження музейної колекції становлять матеріали **фондово-облікової документації**. Згідно з Положенням про Музейний фонд України¹ така документація включає: акти приймання-передачі музейних експонатів, книги надходжень основного фонду та інвентарні книги, науково-уніфіковані паспорти (або інвентарні картки), реставраційні паспорти.

Інвентарні книги та каталоги археологічної збірки ПКМВК ведуться автономно від загально-фондової книги обліку починаючи з 1904 року. Попри суттєві втрати облікової документації у полум'ї Другої світової війни, три томи Каталогів археологічного відділу сьогодні збережені та є першоджерелами інформації про музейні надходження артефактів періоду 1904-1924 рр. Як й інвентарні книги (які замінили собою в обов'язковому порядку каталоги згідно «Інструкції з обліку музейних фондів» СРСР від 1947 р.), вони містять відомості про дату вступу, присуджені облікові номери, загальний опис, походження, датування, матеріал та стан збереження. Хоча після реєвакуації музею у процесі переобліку згідно нових інвентарних книг були присуджені й нові облікові номери («А» — для основного фонду та «НД-А» — для науково-допоміжного), проте кропітка праця музейників впродовж вже більше як півстоліття була зосереджена на співставленні «старої» та «нової» колекції музею. Завдяки цьому можемо заявити про ідентифіковані оригінальні записи предметів періоду першої третини ХХ ст., а отже, маємо першоджерела з історії музейної колекції, яка становить безпосередній дослідницький інтерес в рамках теми.

---

¹ Про затвердження Положення про Музейний фонд України : Постанова Кабінет Міністрів України від 20 липня 2000 р. № 1147 : станом на 5 груд. 2024 р.

Інвентарні картки та уніфіковані паспорти музейних предметів намагаються якнайширше описати окремо взятий артефакт. На відміну від каталогу або інвентарної книги, в таких долучений розгорнутий опис, структурований згідно категорій, що намагається розкрити важливі для музейної роботи властивості предмету в рамках спеціально затвердженого бланку. Іноді сюди долучається й фото. В музейних установах інвентарні картки починають використовуватись в 1947 році та проходять декілька етапів еволюції бланку, а вже згодом в сучасній Україні їх почали заміняти на уніфіковані паспорти¹ (до речі, в ПКМВК першою паспортна система обліку прижилась саме в групі зберігання «Археологія»). В контексті дослідження їх інформативність полягає в описовій фіксації зовнішнього вигляду предмету та його стану, що допомагають не тільки в його ідентифікації, але й простежити ймовірні зміни у порівнянні з сьогоdnішнім фактичним станом.

Акти передачі музейних предметів допомогли зафіксувати конкретні зміни комплектування археологічної збірки просто неба ПКМВК. Так, декілька кам'яних скульптур були переміщені в інші музейні установи в проміжку 1968-1969 рр.

Паспорти реставрації музейних предметів фіксують важливий пласт інформації, що складає великий інтерес в контексті теми дослідження, адже фіксують не тільки факт виконаної роботи, але й послідовність дій реставратора, методи, температурно-вологісний режим, використані матеріали й технології у процесі відновлення предмета. Іноді з таких документів можна зробити значно глибші висновки, аніж про сам хід реставраційних робіт — наприклад, про дійсний вплив експозиційного середовища на артефакт.

2. Група використаних **писемних джерел** представлена першими власними виданнями Полтавського земського природничо-історичного музею, що виходили у форматі друкованих текстових звітів в проміжку 1892-1919-хх рр.

---

¹ Про затвердження Положення про державну реєстрацію, перереєстрацію та облік музеїв : Наказ, Положення, Рекомендації Мінкультури України від 30 травня 1996 року № 220

В них вміщена корисна для нас інформація щодо змін колекцій у визначений період: відомості про збиральницьку роботу, різноманітні пожертви від простих громадян та меценатів. Видання звітів передбачалося щорічно, проте деякі сумішали відомості за одразу два роки, деякі не побачили світ через об'єктивні обставини, а інші — просто не доступні читачеві чи не збереглися зовсім. Проте з тринадцяти збережених та оцифрованих у ПКМВК видань зазначеного типу, тільки у двох зустрічаємо інформацію про надходження кам'яних баб¹ — експонатів, що мають безпосередній стосунок до формування експозиційного простору просто неба із залученням предметів фонду археологічної колекції. Щоправда й досі їх атрибуція серед загального зібрання половецької кам'яної пластики музею ускладнена. У свою чергу, зазначені звіти дають нам уявлення про порядок, динаміку та джерела формування музейної колекції та розповідають про пріоритетні напрямки роботи установи в окреслений період. До цієї ж групи варто віднести матеріали збірника наукових статей, що вийшов друком у 1928 р. з нагоди 35-річчя музею²: тут знаходимо корисні для нашого дослідження історичний нарис закладу, огляд збірок музею та їх характеристику. Попри значно більший обсяг, структурно збірник нагадує вищезгадані звіти-щорічники, а особливий інтерес в контексті нашого дослідження становить вміщений тут матеріал М. Рудинського, присвячений огляду археологічної збірки музею.

3. Окрему групу становлять **візуальні джерела**, використання яких обумовлене насамперед незадовільністю інформаційного наповнення в розрізі предмету дослідження розглянутої попередньої групи облікових джерел. Фотографії ХХ-ХХІ ст. компенсують інформаційну лакуну не тільки в галузі застосованих експозиційно-художніх рішень, але й розкривають особливості використаних методів експонування археологічних предметів і формування

---

¹ Отчетъ о Естественно-Историческом Музее Полтавскаго Губернскаго Земства за 1911 годъ. Полтава, 1913. С. 12. ; Олеховський М. О. Естественно-историческій музей Полтавскаго губернскаго земства. Описаніє колекцій. Полтава, 1899 [1900]. С. 61.

² Збірник, присвячений 35-річчю Музею : зб. наук. ст. Полтав. держ. музей ім. В. Г. Короленка. Полтава, 1928. Т. I. 296 с.

експозиційного простору просто неба, особливо важливих аспектів музеєфікації як процесу.

*Фотоальбом Йозефа Хмелевського*¹ є джерелом, особлива цінність якого полягає у тому, що він найбільш повно фіксує вигляд будівлі, в якій розташовувався музей та прилеглої території на 42-ох знімках станом на 1908 рік, тобто у фіксованому проміжку часу. Для виконання передбачених дослідницьких завдань аналізу піддаються чотири альбомних фотознімки, що вперше зафіксували фізичне перебування предметів музейного фонду просто неба — на внутрішньому подвір'ї будівлі губернського зібрання. В рамках нашої теми цей матеріал є визначальним щодо встановлення орієнтовної точки відліку реалізації ідеї експонування предметів археологічної збірки просто неба ПКМВК та дозволяє простежити еволюційні зміни в підходах до музеєфікації.

Фотознімки з фондів ПКМВК дають можливість ретроспективності історичного дослідження за допомогою візуальних джерел, адже допомагають відстежити компонувальні зміни на подвір'ї Полтавського краєзнавчого музею в проміжку 1924-1946-х рр. В дослідженні безпосередньо використовуються три фотографічні знімки, що доповнюють уявлення про стан частини експонатів просто неба після великої пожежі та ушкодження основної будівлі та одна листівка, в основу якої ліг знімок, зроблений в проміжку 1904-1909 рр. у саду маєтку Кочубеїв в Диканьці та доводить там перебування майбутніх музейних експонатів.

Серед *інших візуальних джерел*, що задіяні у дослідженні були деякі фотографії, що представляли собою ілюстрації до різноманітних публікацій - серед таких матеріали періодики — зокрема, газеті «Всесвіт» за 1926-1928 рр., або фото оновленої музейної експозиції в науковій публікації 1966 р. журналу «Museum». Іншу групу становлять фото відносної сучасності, що доступні сьогодні у вільному доступі та відображають зміни музейного простору на

---

¹ Губернский земский дом в Полтаве. Полтава : Издание Й. Ц. Хмелевского в Полтаве, 1908. 42 с.

підвір'ї ПКМВК в проміжку 2000-2025-х рр., коли разом із поповненням колекції археологічних предметів просто неба почались перші спроби осмислити, концептуалізувати та теоретизувати такий спосіб музеєфікації.

3. Групу **актових джерел** складають нормативно-правові документи, що формують єдину державну сферу регулювання музейного фонду України в рамках Конституції та становлять фундаментальну базу, поза рамками якої розгляд теми дослідження неможливий. Вони визначають формальний аспект функціонування музею, порядок комплектування, збереження та експонування предметів, а відтак безпосередньо стосуються як об'єкта, так і предмета дослідження.

Нормативно-правові акти, що мають силу Закону — основоположні нормативно-правові акти, ухвалені або ратифіковані Верховною Радою України, які визначають правову основу функціонування музейної справи та охорони культурної спадщини в державі. Їх дія є загальнообов'язковою, а положення — безумовними для всіх суб'єктів музейної діяльності незалежно від відомчого підпорядкування чи форми власності. У контексті дослідження це, насамперед, Закони України «Про музеї та музейну справу» (1995)¹, «Про охорону культурної спадщини» (2000)² та «Про охорону археологічної спадщини» (2004)³, що інструментально встановлюють поняття норми: базові терміни, принципи формування музейного фонду, порядок збереження, експонування та обліку пам'яток. Їхня імперативність полягає у встановленні загальної правової рамки, в межах якої здійснюється музеєфікація археологічної спадщини, зокрема об'єктів просто неба. У згаданому контексті особливо цікавим є також долучення положень Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини (1992)⁴ як ратифікованого Україною міжнародного нормативного документа, що

---

¹ Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР : станом на 28 серп. 2025 р.

² Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III : станом на 2 жовт. 2023 р.

³ Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004 р. № 1626-IV : станом на 12 груд. 2012 р.

⁴ Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) від 16.01.1992. Конвенція № ETS N 143. Рада Європи : станом на 10 груд. 2003 р.

дозволить практично розглянути узгодженість міжнародного та українського законодавства у сфері охорони пам'яток.

Підзаконні нормативно-правові акти деталізують і конкретизують норми законів, визначаючи механізми їх практичного застосування у музейній діяльності. Належать до групи чи не найінформативніших джерел в аспекті музеєфікації об'єктів археологічної спадщини. Серед опорних для нашого дослідження — Постанова Кабінету Міністрів України № 1147 від 20 липня 2000 р. «Про затвердження Положення про Музейний фонд України»¹, Інструкція з організації обліку музейних предметів (відповідно до Наказу Кабінету Міністрів України № 580 від 21 липня 2016 р.)² та ін. Ці документи встановлюють порядок ведення фондової документації, інвентаризації, паспортизації та класифікації, що є практичними покроковими етапами музеєфікації предметів та об'єктів культурної спадщини.

Таким чином джерельна база дослідження, представлена сукупністю документальних, візуальних та актових джерел, у своїй цілісності дозволяє не лише реконструювати історію формування археологічної збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, а й простежити еволюцію підходів до її наукового осмислення, обліку та репрезентації в музейному просторі просто неба. У межах ретроспективного методу саме джерела фондово-облікової групи виступають базисом для реконструкції процесу становлення археологічного зібрання як структурної одиниці музейного фонду, тоді як візуальні матеріали компенсують брак письмових даних, фіксуючи трансформації експозиційного середовища у часовій динаміці. Їх порівняльний аналіз забезпечує перехід від емпіричного опису артефактів до осмислення музеєфікації як складного історико-культурного процесу, що поєднує консервацію, інтерпретацію та публічне представлення археологічних об'єктів.

---

¹ Про затвердження Положення про Музейний фонд України : Постанова Кабінет Міністрів України від 20 липня 2000 р. № 1147 : станом на 5 груд. 2024 р.

² Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів : Наказ Кабінета Міністрів України від 21 липня 2016 № 580 : станом на 21 липня 2016 р.

Особливу методологічну вагу для дослідження має група актових джерел, що утворює нормативно-правовий контекст функціонування музейної справи в Україні. Саме розмежування між актами, що мають силу закону, і підзаконними нормативними документами дозволяє зрозуміти співвідношення правового імперативу й практичного механізму у процесі музеєфікації археологічної спадщини.

Джерельна база дослідження постає не лише як інформаційний масив, а як інструмент наукової реконструкції музейного досвіду, де кожна група джерел виконує власну функцію. У поєднанні з історико-фактологічним матеріалом вона дозволяє представити музеєфікацію об'єктів археологічної спадщини на прикладі Полтавського краєзнавчого музею як складний, багатовимірний і тривалий процес, що формувався через послідовні етапи переосмислення — від перших спроб публічного представлення археологічних знахідок на подвір'ї губернського музею на початку ХХ ст. до сучасних форм експонування просто неба. Водночас сама тяглість цього розвитку не обов'язково є ознакою стабільності, а радше може свідчити про інерційність музейної системи, у межах якої кожен новий етап музеєфікації спирається на попередні традиції, методи й адміністративні практики. Таке поступове нашарування досвіду визначає специфіку сучасного стану археологічної збірки просто неба як продукту не одномоментного рішення, а результату тривалого процесу адаптації, у якому історичні, правові та експозиційні підходи взаємодіють і взаємно обмежують одне одного.

1.3 Методологія.

Методологія дослідження визначалась специфікою предмета, метою роботи та характером поставлених завдань. Враховуючи комплексний характер музеєфікації археологічної спадщини, дослідження поєднує загальнонаукові, спеціально-історичні та музеєзнавчі методи, що уможливило розгляд феномену одночасно у його теоретичному, історичному й практичному вимірах.

Ситуаційний аналіз (або ж «case-study») став основним методом вивчення та окреслення проблемного поля практик музеєфікації археологічної спадщини просто неба крізь досвід Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Такий підхід дав змогу не лише реконструювати локальну логіку формування експозиції просто неба в ПКМВК, а й осмислити її як частину ширшого класу аналогічних практик в українських музеях. Відповідно весь хід дослідження був підпорядкований саме цій логіці, в тому числі і підбір наступних наукових методів.

Індукція та дедукція як загальнонаукові методи є завжди вкрай важливими для досліджень, в основі котрих покладено ситуаційний аналіз. Вони як забезпечують практичність отриманих результатів, так і можуть підтвердити їх коректність. Відтак дедукція дозволила зіставити в рамках ситуації реальний досвід ПКМВК з усталеними теоретичними принципами та світовими практиками музеєфікації та створення археологічних експозицій просто неба, тоді як індукція дала змогу розглядати окреслений випадок як релевантний досвід, а розроблені на основі аналітики рекомендації — як можливий приклад й для інших музеїв регіону та України, що працюють із археологічними пам'ятками просто неба. Умовний рух «від загального до часткового» й «від часткового до загального» створює методологічну симетрію та збалансованість дослідження.

Аналіз та синтез забезпечили комплексний розгляд понять через правові, археологічні та музеологічні аспекти для формування термінологічного апарату дослідження, сформувані історіографію та устаткувати джерельну базу і їх комплексного використання; Використані для формування загальної історії

формування археологічної колекції просто неба та наступним виокремленням послідовності появи окремих груп експонатів та використаних експозиційних рішень; Аналіз практик музеєфікації у світовому та українському контексті та наступне синтезування критеріїв, релевантних для оцінювання експозиції ПКМВК. Це дозволило не лише реконструювати історію надходження та збереження предметів, а й зрозуміти їхню функціональність у межах експозиції та інтерпретаційного простору музею.

Ретроспектива головним чином дозволила сформувати історію комплектування археологічної колекції музею просто неба на основі залученого масиву джерел та літератури. Крім цього простежити еволюцію підходів до музеєфікації в історичному розвитку — як у світовій практиці, так і в локальній історії музею. Через це вдалося встановити вплив попередніх підходів на сучасний стан експозиції та зрозуміти інерційність окремих рішень.

Порівняння дозволило зіставити українські та зарубіжні підходи до музеєфікації археологічних об'єктів просто неба. Це стало важливим інструментом для визначення того, які елементи практик є унікальними, а які — універсальними, і як вони можуть бути застосовані або адаптовані у рамках ситуації.

Окрім того, в ході дослідження залучались такі методи: *описовий* — для фіксації фактичних характеристик експонатів та умов їх побутування; *історико-порівняльний* — для зіставлення українських і зарубіжних практик музеєфікації; *герменевтичний* — для розкриття культурних смислів та контекстів предметів як експонатів; метод *історичної реконструкції* — для відтворення первісних станів, функцій та історичних обставин існування предметів; *історико-типологічний* — для класифікації рухомих і нерухомих об'єктів та виокремлення специфіки роботи з ними.

Отже, узагальнюючи результати аналізу історіографії, джерельної бази та методологічних засад, можемо констатувати: дослідження музеєфікації

археологічної спадщини в Україні формують складний і нерівномірно розроблений науковий ландшафт, у якому різні дисципліни — музеологія, археологія, пам'яткознавство — лише частково перетинаються між собою. Ця розірваність і задає головний методологічний виклик, що визначив логіку нашої роботи — об'єднати фрагментарні підходи в єдину аналітичну рамку, необхідну для осмислення конкретної музейної ситуації.

Аналіз історіографії показує, що традиція дослідження музеєфікації археологічної спадщини в Україні формувалась нерівномірно, спираючись на кілька незалежних інтелектуальних традицій — музеологічну, археологічну, пам'яткознавчу та правову. Кожна з них виробила власні підходи та понятійний апарат, але наразі вони потребують своєї синхронізації через міждисциплінарність. Українська історіографія накопичила вагомий, але розірваний корпус знань, який дозволяє визначити основні проблемні лінії — від класифікації пам'яток до формування археопарків, проте не пропонує цілісної концепції, придатної для застосування в конкретних музейних ситуаціях.

Розгляд джерельної бази дослідження демонструє, що тематика дослідження в рамках музейної колекції потребує буквального збирання «по клаптиках», через що в роботі залучені надзвичайно різні джерела. Проте тільки такий підхід дозволяє вибудувати не просто хронологію побутування предметів, а й спробувати реконструювати реальну логіку їх переміщень, інтерпретацій та умов експонування. Водночас, джерельна база дає можливість не лише уточнити історію колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, але й сформувати уявлення про ступінь її наукової репрезентативності та потенціал для подальшої інтерпретації.

Покликаний подолати фрагментарність історіографії та різнотипність джерел обраний в рамках дослідження методологічний інструментарій. Комбінація означених методів та контекстуальної інтерпретації артефактів дозволила розглянути музеєфікацію не як набір технічних рішень, а як процес, що має власну внутрішню логіку. У рамках такого підходу експозиція просто неба постає не лише як результуюча сума артефактів, а як продукт взаємодії

трьох факторів: наукової атрибуції, пам'яткоохоронних обмежень та музейної комунікації. Отже, методологічна інтеграція цих вимірів дала можливість перейти від описовості до осмислення: не лише «як» експозиція існує, а й «чому» вона має саме такий вигляд і які зміни є концептуально можливими.

Таким чином, долучений до розділу матеріал засвідчує, що в контексті нашого дослідження та його предмету цілісне розуміння музеєфікації археологічної спадщини можливе лише за умови одночасного аналізу історіографічних підходів, складу джерельної бази та обраної методології. У поєднанні вони виявляють ключову закономірність: сучасний стан експозиції просто неба Полтавського краєзнавчого музею є наслідком тривалого фрагментарного нашарування наукових, організаційних і пам'яткоохоронних рішень, що наповнювали її різним змістом у різні періоди. Саме це визначає необхідність її переосмислення як явища, що потребує скоріше не механічного оновлення, а концептуальної інтеграції — узгодження археологічного контексту, музейної практики та інституційних можливостей, аби забезпечити подальший розвиток.

РОЗДІЛ 2. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною засною наукової роботи є передусім ємне визначення поля безпосереднього зацікавлення. Відтак вважаємо принциповим розпочати дослідження з прояснення рамок, в яких розглядатимуться об'єкт та предмет дослідження через формування термінологічного апарату.

Розпочнемо з прояснення поняття, що визначено як об'єкт нашого дослідження — «археологічна спадщина».

Найпряміше визначення терміна, що має юридичну силу через дійсну нормативно-правову підоснову, наведено в профільному Законі України «Про охорону археологічної спадщини». Згідно зі статтею 1 Розділу I згаданого документа: «археологічна спадщина України (далі — археологічна спадщина) — сукупність об'єктів археологічної спадщини, що перебувають під охороною держави, та пов'язані з ними території, а також рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять з об'єктів археологічної спадщини»¹. Отже сформована норма розповсюджується на всі підзаконні акти, що регламентують також порядок виявлення, обліку, охорони та музеєфікації археологічних об'єктів, забезпечуючи єдину термінологічну та правову основу для всієї системи управління археологічною спадщиною.

Окремі положення, що окреслюють термінологію археологічної спадщини у більш широкому контексті, зустрічаємо в Законі України «Про охорону культурної спадщини». Зокрема, згідно статті 1 Розділу I, об'єкт культурної спадщини трактується як будь-який матеріальний чи природно-антропогенний об'єкт, що має історичну, археологічну, мистецьку або наукову цінність і зберіг автентичність². З музеєзнавчих позицій в контексті нашої теми надзвичайно

---

¹ Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004 р. № 1626-IV : станом на 12 груд. 2012 р.

² Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III : станом на 2 жовт. 2023 р.

цікавим видається передбачений цим же нормативно-правовим актом принцип поділу спадщини за ознакою рухомості. Знаходимо наступне: *нерухомий об'єкт культурної спадщини* класифікується як той, що не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності чи збереження своєї автентичності. Натомість *рухомий предмет*, пов'язаний з нерухомим об'єктом культурної спадщини — елемент або група таких, що можуть бути відокремлені від нього, але складають з ним єдину цілісність, тому їх відокремлення призведе до втрати цінності об'єкта¹. Безпосередньо застосовуються ці дві категорії в запропонованій далі класифікації, що поділяє об'єкти культурної спадщини за видами: «археологічні — рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під земною поверхнею та під водою і є невідтворюваним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації»².

Запропонована буквою закону дихотомія *рухома-нерухома* археологічна спадщина насправді видається практично корисною в світлі вже предмету нашого дослідження — музеєфікації археологічної спадщини просто неба. Адже заходи збереження та презентації об'єктів *in situ* та окремих предметів вимагають застосування сукупності різних заходів, що задовольняють мету. Проте повертаючись до розгляду ЗУ «Про охорону археологічної спадщини», додаткових роз'яснень для повноцінного унормування подібного поділу не знаходимо: попри регулярні згадки у тексті словосполучень, тотожних *рухомому предмету*, в загальних положеннях просто не наводиться повноцінне визначення цього поняття. Водночас пропонується оригінальне визначення *археологічного об'єкту* — «місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх

---

¹ Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III : станом на 2 жовт. 2023 р.

² Там само.

частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду і повністю або частково зберегли свою автентичність»¹.

Зважаючи на все вищезазначене, не можемо не погодитись із думкою правознавця О. Малишева², що вбачає хаотичність у спробах законодавчої імплементації поділу нерухомих (об'єктів) та рухомих (предметів) археологічних речей. З негативними проявами такої недосконалої формалізації стикаємось вже тоді, коли річ гіпотетично з нерухомої стає рухомою - в момент вилучення знахідки з культурного шару. І тоді вже складно відповісти, чи перетворився об'єкт археологічної спадщини за цим фактом у рухомий предмет. За таких умов артикуляція поданими поняттями під час роботи із музейними археологічними колекціями може викликати більше питань, аніж давати відповідей.

Зібрання ПКМВК має в своєму розпорядженні як середньовічні половецькі скульптури, що первісно належали до святилищ, так і колекцію мегалітів, включаючи елемент поховального комплексу — кам'яні гробниці-цисти. Українська археолог та дослідниця мегалітичних пам'яток Н. Довженко вже робила спробу адаптувати класифікацію за ознакою рухомості-нерухомості до давньої кам'яної пластики. Відтак науковиця виділила до «нерухомих мегалітичних пам'яток»: кромлехи, кам'яні скрині, цисти, каїрни, святилища з кромлехами та кам'яними закладами (площадками), хенджі; до «рухомих мегалітів» — менгіри та менгіровидні форми (фаліодні камені), стели, антропоморфні та зооморфні стели, ідоли, жертвовники³. Заснови такого поділу були обгрунтовані практикою роботи з конкретними археологічними джерелами. Якщо артефакти, віднесені до першої групи почасти знаходились дослідниками

---

¹ Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004 р. № 1626-IV : станом на 12 груд. 2012 р.

² Малишев О. Мальтійська конвенція і превентивна археологія у Європі й Україні (дослідження та матеріали): 25 років переглянутої Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини. Київ, 2017. С. 312-313.

³ Довженко Н. Проблеми дослідження найдавніших мегалітичних пам'яток України // Праці центру пам'яткознавства. Київ, 1993. Вип. 2. С.110

в археологічному контексті, слугували частиною природного та історичного ландшафту, то останні — хоч і були первісно також частиною нерухомих мегалітів, проте ще в давнину могли знайти інше місце використання, тобто бути відірваними від первинних мегалітичних комплексів. Такий підхід цінний тим, що поєднує археологічну типологію з музеєзнавчими потребами інтерпретації.

З огляду на наведене, у межах нашого дослідження можемо сформуванати поняття археологічної спадщини як сукупності матеріальних об'єктів людської діяльності минулих епох, що зберегли історико-культурну інформативність і становлять невідтворне джерело знань про розвиток суспільства. До неї належать як нерухомі пам'ятки (городища, могильники, культові місця, мегалітичні комплекси, ділянки культурного шару), так і рухомі археологічні предмети, вилучені з цих об'єктів або пов'язані з ними (стели, частини святилищ, фрагменти конструкцій, інвентар).

Переходячи до дефінітивного уточнення предметної сфери дослідження, необхідним є розгляд поняття «музеєфікація». Аналогічно до алгоритму конструювання попередніх визначень, звернемося до нормативно-правових актів як до безпосередніх джерел чинної норми. У ЗУ «Про охорону культурної спадщини» та «Про музеї та музейну справу» знаходимо ідентичні трактування терміну музеєфікація, що описується як «сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування»¹. Попри відсутність розходжень поняття, в цьому випадку маємо досить вузько сформовану суть, що фактично зводить музеєфікацію до технічної підготовки об'єкта для екскурсійного відвідування. Мусимо зауважити, що в контексті археологічної спадщини екскурсії уможлиблює саме набуття пам'яткою статусу музейного експоната, тобто переходу об'єкта спадщини у специфічний музейний стан.

---

¹ Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III : станом на 2 жовт. 2023 р.

Так, український пам'яткоохоронець Д. Кепін вбачає в процесі музеєфікації необхідність етапів безпосередньо археологічного дослідження (за необхідності — археологічно-архітектурних), геолого-гідрологічного, консервації, за потреби — реставрації та реконструкції, безпосереднього інженерного влаштування території або експозиції на основі нерухомих та рухомих пам'ятників¹. Тобто для набуття статусу музейного експонату необхідно провести низку заходів, спрямованих на первинне дослідження, консервацію, збереження, а також вибудову інтерпретаційної рамки, у якій пам'ятка репрезентуватиметься. Вважаємо, що саме таке трактування дозволяє розглядати музеєфікацію як повноцінний процес, у якому фіксація, збереження й демонстрація поєднуються в єдиному акті осмислення та презентації спадщини.

Варто також розрізняти щонайменше два аспекти музеєфікації: по-перше, її можна трактувати як напрям культурної політики та галузь музеєзнавства, змістом якої є перетворення нерухомих пам'яток на об'єкти музейного показу, інтегровані у ширший культурний ландшафт; по-друге, існує «технологічний» рівень — сукупність конкретних прийомів і методик, що залежать від типу об'єкта, умов його збереження, просторового оточення, особливостей цільових аудиторій. А вже на перетині цих двох площин формується реальна практика музеєфікації археологічної спадщини, зокрема просто неба.

Специфіка археологічних пам'яток, особливо у випадку давньої кам'яної пластики та мегалітів, додатково ускладнює цю картину. Музеєфікація тут завжди пов'язана з вирішенням питання співвідношення *in situ* та *ex situ*: з одного боку, пам'ятка є частиною історичного ландшафту, з іншого — може бути вилучена, переміщена, переінтерпретована в межах музейного середовища зі спробою збереження контексту. Відповідно, процес музеєфікації включає не лише технічні заходи зі збереження, а й рішення щодо того, який саме статус

---

¹ Кепин Д., Титова О. Музеификация архитектурно-археологических памятников // Учёные записки музея-заповедника «Томская Писаница», 2018. Вып. 8. С. 113

набуває пам'ятка в новому просторі — фрагмента ландшафтної реконструкції, самостійного експоната, елемента тематичної композиції тощо.

Узагальнюючи наведені нормативні засади та наукові підходи, можемо сформулювати робоче поняття, що відповідатиме потребам даного дослідження. Так, музеєфікація археологічної спадщини — комплексний, поетапний і міждисциплінарний процес, що включає наукове дослідження об'єкта, забезпечення його фізичного збереження, організацію просторового середовища та формування інтерпретаційної моделі, унаслідок чого археологічна пам'ятка набуває статусу музейного експоната чи експозиційного комплексу й інтегрується в систему культурної комунікації.

Отже, згідно сформованого поняттєвого апарату, спадщина розглядається як цілісна система нерухомих і рухомих матеріальних пам'яток, інформаційна цінність яких визначається не стільки їх сучасним просторовим станом, скільки зв'язком із первісним археологічним контекстом.

Виходячи з цього, музеєфікація постає як комплексний процес трансформації таких об'єктів у експозиційні одиниці, що поєднує дослідження, заходи збереження, просторове впорядкування та формування інтерпретаційної моделі. У цьому аспекті музеєфікація не є лише технічною процедурою, а виступає механізмом реконструювання і презентації культурного змісту, який забезпечує можливість інтеграції археологічного об'єкта у музейний наратив без втрати його автентичності.

Таким чином, у подальшому дослідженні археологічна спадщина розглядатиметься як динамічний об'єкт музейної роботи, а музеєфікація — як ключовий аналітичний інструмент, що дозволяє оцінити змістовність, обґрунтованість і ефективність практик представлення археологічних пам'яток у відкритому просторі. Саме ця гіпотетична рамка слугуватиме основою для подальшого ходу нашого дослідження.

РОЗДІЛ 3. ЗАСАДИ МУЗЕЄФІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ПРОСТО НЕБА

3.1. Проблеми збереження та консервації пам'яток археологічної спадщини

Процес збереження пам'ятки перед тим, як вона має бути музеєфікована, складається з низки взаємопов'язаних етапів, кожен з яких має власні завдання та інструменти. Загальні праці з музеології описують зазвичай цей процес як систему заходів із захисту структури пам'ятки, стабілізації її стану, документування та підготовки до подальшої інтерпретації¹. Повертаючись до контексту нашого дослідження, що спрямований на визначення специфіки роботи саме з археологічною спадщиною, вважаємо за потрібне звернути увагу на етапи первинної підготовки та обробки такої пам'ятки в їхній послідовності.

Першим етапом є ретельний огляд об'єкта, включаючи фіксацію показників – загальний опис, заміри, наукове документування. Для практик музеєфікації цей процес стає основою збереження, адже виступає первинною оцінкою та фіксує висхідний стан. Інформація про те, у якому стані пам'ятка перебувала до моменту початку будь-яких дій стає контрольним орієнтиром для майбутньої роботи. Варто зауважити, що загальноприйнята практика археологічного дослідження і так керується спеціальною методикою польової фіксації, адже часто передбачає часткове або повне руйнування об'єкта. Водночас інформаційна складова супровідної фіксації може бути надзвичайно корисна в тому числі як джерело інформації про пам'ятку для подальшої музеєфікації: саме вона включає ситуаційні плани, топографічні описи, стратиграфічні профілі, детальні креслення об'єктів, детальну фотографічну фіксацію, щоденникові записи та польові списки знахідок – тобто той масив

---

¹ Вайдахер Ф. Загальна музеологія: посібник. Львів: Літопис, 2005. С. 118

даних, що дозволяє реконструювати первинний контекст пам'ятки, відтворити її структуру і визначити обсяг необхідних подальших заходів.

На основі первинного документування здійснюється другий етап – оцінка загроз і умов довкілля, у яких перебуває пам'ятка. Для оцінки археологічних пам'яток це надзвичайно актуально, оскільки більшість з них походять з товщі культурного шару, де перебували довгий час в середовищі відносної стабільності. Сам факт їх розкриття – тобто порушення усталеного мікроклімату, може призвести іноді й до миттєвої деградації. Таким чином матеріали, що десятиліттями або тисячоліттями існували ізольовані від ультрафіолету під земною товщою, в умовах відносно стабільної та постійної вологості та температурній рівновазі, раптово стикаються з освітленням, вітром, ультрафіолетом і процесами окиснення. Маємо констатувати, що під час безпосередніх археологічних розкопок, цей етап вимагає від дослідників ґрунтовних знань в плані роботи з різними органічними та неорганічними матеріалами, а прийняття оперативних рішень реальної оцінки часто стають вирішальними для долі викопної пам'ятки у подальшому. Ймовірно, чимало археологічних предметів були втрачені саме через невірну ситуативну оцінку.

На основі документування та ситуативної оцінки може бути прийняте рішення про доцільність застосування комплексу консерваційних заходів, що традиційно поділяються на превентивну (профілактичну) та активну консервацію¹. Мовою джерел, а насамперед згідно ЗУ «Про музеї та музейну справу» знаходимо таке унормоване для вітчизняної практики визначення змісту поняття консервація – «здійснення комплексу організаційних, науково обґрунтованих заходів щодо забезпечення захисту музейних предметів та предметів музейного значення від подальших руйнувань, збереження їх автентичності з мінімальним втручанням у їх існуючий вигляд»².

---

¹ Вайдахер Ф. Загальна музеологія...С. 118-119.

² Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР : станом на 28 серп. 2025 р.

Найчастіше в практиці польових археологічних досліджень відбувається первинна лабораторна обробка матеріалу, що можна віднести до заходів профілактичної консервації. Така спрямована передусім на запобігання руйнуванням і включає широкий спектр організаційних і технічних дій, проте спрямована на збереження реальної (актуальної) цілісності пам'ятки, не впливаючи на неї безпосередньо. До заходів профілактичної консервації можемо віднести регулювання мікроклімату, забезпечення захисних накриттів (від впливу руйнівних факторів навколишнього середовища наприклад), обмеження доступу, правильне переміщення і зберігання рухомих предметів, дотримання загальних методик та інструкцій щодо поводження з матеріалом. Можна сказати, що профілактична консервація є найважливішим консервуючим заходом, оскільки забезпечує стабільність об'єкта без прямого втручання в його структуру. Іноді саме правильно підібрана сукупність профілактичних (превентивних) консерваційних заходів може вирішити долю збереження археологічної пам'ятки, особливо коли робота стосується вибагливих та швидко деградуючих органічних матеріалів в різних середовищних умовах – деревина, кістка та ріг, шкіра та текстиль; часто саме такі предмети визначаються фахівцями археологами та музейниками як своєрідна «група ризику», проте у випадку правильної оцінки ситуації та оперативності дій, навіть досить рідкісні артефакти вдається врятувати та музеєфікувати¹.

Натомість заходи активної консервації передбачають цілеспрямоване зміцнення матеріалу – консолідацію структури, стабілізацію поверхонь, її очищення від агресивних нашарувань (наліт, кородація, окисли). На відміну від консервації профілактичної, активна передбачає втручання в структуру первинного стану предмету (на момент виявлення) задля переведення пам'ятки у стан, названий у закордонній музеології як «state of frozen decay»², або ж стан

---

¹ Унікальну знахідку виявили археологи в селі під Харковом // Слобідський край. 12 липня 2021 р. URL : <https://www.slk.kh.ua/news/oblast-online/unikalnu-znahidku-viavili-arheologi-v-seli-pid-harkovom.html> (дата звернення: 09.09.2025) ; Назарова Є. Виморожування та 3D-модельовання: як на Хортиці унікальні підводні пам'ятки зберігають // Радіо Свобода. 06 березня 2021. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/khortytsya-lafet-arheology-artefakt/31136320.html> (дата звернення: 09.09.2025)

² Вайдахер Ф. Загальна музеологія....С. 173

«застиглого занепаду», у якому об'єкт зберігається без подальшої деградації. В цьому контексті дозволяється використання значно ширшого блоку спеціалізованих дій, що можуть бути втілені у вигляді різних способів просочування зміцнювальними речовинами, виведення солей, гідрофобізація, осушення, зміцнення крихких або розслоєних матеріалів, підклеювання, часткове доповнення чи підведення основ. В окремих випадках стосовно деяких пам'яток можуть також застосовуватися делікатна ретуш або тонування втрат, локальна фіксація нестійких шарів, дублювання текстильних або паперових фрагментів, боротьба зі шкідниками, регенерація волокон, захист поверхні від пересихання та деформацій. При роботі з археологічними пам'ятками заданий фронт робіт відрізняється тим, що зазвичай не може бути проведений в польових умовах. Якщо ж профілактична консервація є обов'язковим етапом для збереження будь-яких видів археологічної спадщини, то активна проводиться цілеспрямовано після конкретного вирішення про музеєфікацію пам'ятки, тому і втілюється вже після долучення пам'ятки до предметів музейного фонду – тобто передання у фонди музейної установи рухомих предметів або надання спеціального статусу пам'ятки для нерухомих об'єктів.

Отже, сукупність консерваційних заходів покликані забезпечити спільну мету – стабілізувати матеріальну структуру пам'ятки настільки, щоб вона могла бути збережена або й також продемонстрована (експонована) без ризику подальшого руйнування, зберігаючи автентичність.

Часто поруч із консервацією в одному рядку згадується й про реставрацію. Проте треба зазначити, що її принципи схильні знаходитись в прямому конфлікті з фактичною метою охорони пам'яток, адже в протиріч завданням збереження, реставрація бажає переважно досягти оригінального стану пам'ятки відповідно до її першотвору. Згідно ЗУ «Про музеї та музейну справу» згадане поняття визначається як комплекс заходів щодо не просто зміцнення фізичного стану (що й відрізняє від консервації), але й поліпшення зовнішнього вигляду через розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або

пошкоджених елементів із забезпеченням збереження їх автентичності¹. Простіше кажучи, вона схильна виправити спричинені часом і обставинами пошкодження, спотворення і часткові втрати. Практичний набір засобів реставрації включає також лагодження, доповнення відсутніх деталей і виправлення деформацій, в чому вже знаходимо розбіжності із первинною метою збереження пам'ятки та різницю із консервацією. Як влучно зазначає у своїй роботі австрійський музеолог Ф. Вайдахер, рішення про те, який стан насправді розуміти «первісним» в контексті реставраційних заходів, «має бути предметом перманентної дискусії»². А говорячи про археологічні пам'ятки, що належать до давньої історії людства, з цим не можна не погодитися. Але й треба сказати, що досить часто у щоденному слововжитку поняття «реставрації» якраз лунає в сенсі вищезгаданого поняття «консервації», що викликає плутанину під час їх дефініювання. Вважаємо за потрібне зауважити, що реставрацію як метод можна віднести скоріше до проблемного поля питань демонстрації пам'яток, аніж їх збереження.

Зважаючи на вищевикладене, можна стверджувати, що сукупність етапів попередньої фіксації, аналізу та оцінки ризиків, профілактичної, за необхідності й активної консервації, дозволяють сформулювати розуміння щодо того, чи є пам'ятка базово придатною для музеєфікації, не зазначаючи тут вже про сам по собі атрактивний чи репрезентативний потенціал (тобто чи є науково-концептуальна доцільність перетворення пам'ятки в експонат), що є окремим питанням. Слідування згідно наведених етапів формують практично умовний шлях від «знахідки» до «експонату», оскільки забезпечують той мінімально припустимий рівень фізичної цілісності й структурної стабільності, без якого будь-яка форма інтерпретації, експонування чи включення пам'ятки до публічного простору була б неможливою.

---

¹ Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР : станом на 28 серп. 2025 р.

² Вайдахер Ф. Загальна музеологія.... С. 173

Окремим блоком треба зазначити, що попри загальновідомість методик збереження та консервації спадщини, на жаль, почасти проблеми виникають через неможливість їх дотримання: критичними факторами стають дефіцит кваліфікованих кадрів, проблеми матеріально-технічного забезпечення дослідників, а іноді й навіть відсутність належної інституційної підтримки. Відтак часто археологічні експедиції працюють у доволі обмежених умовах, що не дозволяє оперативного застосування мінімально необхідних превентивних заходів навіть тоді, коли спеціалісти добре усвідомлюють ризики. Брак спеціалізованих лабораторій, банальна відсутність базових ресурсів, обмежений доступ та забезпечення консервуючими матеріалами, складнощі транспортування й зберігання особливо вразливих знахідок приводить до того, що частина пам'яток (як об'єктів так і предметів) фактично починає руйнуватися ще на етапі польових робіт, а їх перспективи бути музеєфікованими в світлі зазначеного навіть не розглядаються¹.

Значно ширший і менш помітний проблемний пласт питань збереження археологічних пам'яток стосується організаційно-правових умов, в яких здійснюється охорона археологічної спадщини. Попри розглядений вище суто матеріальний вимір питання, що поглядає у методичному апараті безпосередньої стабілізації стану пам'яток з можливістю їх музеєфікації, не розкритим залишається поле організаційно-правових засад збереження таких. А маємо зазначити, що у вітчизняній практиці такі можуть стати справжнім бар'єром, що нівелює технологічно обґрунтовані рішення. Адже матеріальні процедури збереження працюють лише тоді, коли побудована державна система охорони спадщини здатна забезпечити мінімальний рівень убезпечення самої пам'ятки, в тому числі превентивно. Відтак постаємо перед іншого роду проблемою, що полягає у незаконному вилученні/руйнуванні/привласненні археологічної

---

¹ Збереження археологічної спадщини та інших культурних цінностей: аналіз, проблеми та пропозиції щодо їх врегулювання. Аналітичний звіт для слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики // Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України. 01 грудня 2021. URL : <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34247.pdf> (дата звернення: 25.11.2025)

спадщини і постає питання чи може дійти пам'ятка взагалі до етапу, на якому можна застосовувати методики збереження¹.

У світлі зазначеного надзвичайно гострим питанням, наприклад, залишається облік археологічних пам'яток. За умов, коли значна їх частина формально не внесена до реєстрів, що фіксують необхідність їх охорони, то і відповідно, пам'яткоохоронне законодавство не може бути застосоване.

В супровід окресленій проблемі одразу додається й інша, що тільки підсилює її негативний вплив – незаконні розкопки. Неконтрольований детекторний пошук та діяльність так званих «чорних археологів» сформували ситуацію, у якій під загрозою фактичного винищення поверхневі горизонти культурного шару глибиною близько 0,5 м. Аматорське захоплення тисячів українців призводить до руйнування стратиграфії та археологічного контексту, а попри те залишається досі слабо контрольованим. В свою чергу і цей процес підсилюється тим, що завдяки такому захопленню знаходить ріст й нелегальний ринок артефактів з онлайн-торгівлею. Таким чином, частина предметів остаточно випадає з наукового й музейного простору, оскільки позбавлена контексту, а частина ніколи не потрапляє до музейного фонду.

Можна цілком справедливо припустити, що виною цьому є недосконалість регулятивної системи, адже не менш вагомим постає питання узгодженості нормативно-правової бази. Як зазначається у ґрунтовному дослідженні О. Малишева, присвяченому правовим засадам превентивної археології, наявні закони містять низку колізій, які сприяють подібним негативним практикам². Зокрема стосовно визначення поняття «археологічної знахідки» та умов її виявлення. Так само недостатньо врегульованими залишаються питання використання металодетекторів, доступу на земельні ділянки у випадку

---

¹ Збереження археологічної спадщини та інших культурних цінностей: аналіз, проблеми та пропозиції щодо їх врегулювання. Аналітичний звіт для слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики // Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України. 01 грудня 2021. URL : <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34247.pdf> (дата звернення: 25.11.2025)

² Малишев О. Мальтійська конвенція і превентивна археологія у Європі й Україні (дослідження та матеріали): 25 років переглянутої Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини. Київ, 2017. С. 312-313

виявлення археологічного об'єкта та чіткої процедури повідомлення відповідних органів.

Таким чином, організаційно-правове середовище багато в чому здатне визначати можливість реалізації збереження археологічних пам'яток як передумови музеєфікації. Відповідно якщо пам'ятка не облікована, не захищена від незаконних втручань то її фізичне збереження може залишатися навіть випадковим. Це має бути корисним нагадуванням того, що комплексне розв'язання цих питань – від удосконалення матеріально-технічного забезпечення археологічних експедицій й до усунення правових колізій та нормування законодавства в сфері охорони спадщини – стає ключовою умовою не лише для збереження археологічних пам'яток, а й для їх подальшої музеєфікації як форми включення до культурного простору.

Долучаючи практичний контекст нашого дослідження, не можемо оминати специфічну проблему охоронно-рятивних розкопок, що сьогодні становлять левову частку археологічних робіт в Україні; треба сказати, що чимало надходжень мегалітів в експозиції просто неба Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського у проміжку 2011-2023 рр. так чи інакше є результатом розвідок та розкопок із рятивною метою на Полтавщині. Ключова їх риса полягає в тому, що подібні дослідження ведуться не за науковим планом, а як вимушений супровід інфраструктурних чи промислових проектів. А це в свою чергу означає, що дослідники обмежені у термінах, знаходяться під тиском виробничого графіку, а також перебувають за умов, коли на місці майбутнього будівництва потрібно встигнути зафіксувати та зберегти інформацію, перш ніж пам'ятка (в своєму цілісному уявленні як об'єкта) буде остаточно знищена. У цьому контексті охоронно-рятивне дослідження скоріше стає останнім етапом існування пам'ятки, аніж підготовки до музеєфікації.

З одного боку, не можна не погодитись, що вже й сам факт фіксації та порятунку артефактів шляхом рятивних досліджень є благом. Специфіка археології взагалі полягає в тому, що розкопки – руйнівний метод, але в умовах

охоронно-рятівних досліджень цей конфлікт загострюється максимально, адже пам'ятка не просто руйнується заради науковості, а фактично знищується сторонньою діяльністю. За таких умов археологія лише намагається наздогнати цей процес.

Це добре ілюструє досвід науково-рятівних робіт на території Петрашівського кургану, дослідженого Полтавською археологічною експедицією ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України, (керівник – к.і.н. О. Б. Супруненко у 2011 р. безпосередньо перед зведенням 4-го відсіку хвостосховища Полтавського ГЗК. Археологи були змушені працювати на знос, застосовуючи важку техніку для зняття насипу, що унеможливило будь-яку перспективу консервації пам'ятки *in situ*¹. Відповідно, єдиним способом збереження частини комплексу стала повна «демонтажна» музеєфікація: кам'яну гробницю-цисту енеолітичного поховання 3 було перенесено, реконструйовано за кресленнями і встановлено на підвір'ї Полтавського краєзнавчого музею (Табл. 13). За таких умов розуміємо, що в повному обсязі археологічний об'єкт збережений не був й таким бути не міг. Тим не менш, необхідність такого роду досліджень теж цілком очевидна, і нині діяльність Охоронної археологічної служби України на Полтавщині вкрай затребувана та не менш активна².

Щоправда не можемо проігнорувати той факт, що вимушена практика має очевидні недоліки з точки зору музеєфікації в порівнянні з превентивними археологічними дослідженнями: такі розкопки майже ніколи не залишають шансів для *in situ* збереження культурних шарів, а пам'ятка ризикує стати просто «місцем», перетворюючись лише на згрупований речовий комплекс.

Утім варто відмітити, що однією з першочергових місій музею від часу їх створення було насамперед забезпечення збереження і передання цього надбання наступним поколінням. Віхи відповідального накопичення, коли першочерговим

---

¹ Супруненко О. Б. Петрашівський курган доби енеоліту – бронзового віку. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2012. С. 9-14, 20-24

² Археологічні підсумки досліджень у Полтаві та області за 2024 рік // Інтернет-видання «Полтавщина». 14 лютого 2025. URL : <https://poltava.to/news/80034/> (дата звернення: 30.09.2025)

питанням було «життя чи забуття» предметів траплялися неоднораз в історії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського – перші з них – вже більше століття тому. На відміну від сьогодення, тоді ресурсні потужності губернського музею були вкрай обмежені – зараз же музей має в розпорядженні цілий підрозділ, що займається науковою консервацією та реставрацією виробів із глини, каменю та металів.

3.2. Проблеми презентації пам'яток археологічної спадщини

Поступово розкриваючи сутність предмету нашого дослідження – музеєфікації археологічної спадщини як певного процесу – головною віхою після збереження пам'ятки стає питання власне її презентації. Водночас розпочати цей підрозділ спробуємо з актуалізації тези про доцільність перетворення надбань археологічної спадщини на експонат, який демонструється публіці.

Існують чимало причин, через які проекти музеєфікації регулярно розглядаються та втілюються на практиці, принципово є бажаними.

По-перше, згадуючи попередній підрозділ, форматування археологічної пам'ятки в експонат може сприяти збереженню самого матеріального об'єкта чи предмета: музеєфікація передбачає не тільки всеціле наділення дійсного охоронного статусу, але й переносить таке питання в поле публічне. Попри недосконалість вітчизняної правової системи, в окремих випадках декларативність пам'ятки як певного музейного середовища, його складової чи просто місця пам'яті в протигагу офіційному юридичному статусу здатне формально легімізувати в публічному полі його недоторканність та доцільність збереження. З точки зору все ж практичного аспекту, долучення пам'ятки в категорію експонатної зобов'язує забезпечення його структурної цілісності, догляду та підтримання відповідного зовнішнього вигляду. У своїй

науковій роботі українська пам'яткоохоронниця О. Титова вбачає в музеєфікації взагалі один із найголовніших інструментів збереження нерухомих археологічних пам'яток – як *in situ*, так і з наступним моделюванням або реконструкцією в інших музейних просторах просто неба¹.

По-друге, важливість реалізації комунікативного потенціалу археологічної спадщини як об'єкту музейного показу, що поєднує презентацію та інтерпретацію в єдиний процес. Ф. Вайдахер² визначає подібний механізм як своєрідне повернення предмету його історії. В контексті археологічних пам'яток треба зазначити, що почасти такі можуть бути абсолютно незрозумілими без смислової рамки, яка створюється в першу чергу музейними засобами – через композицію, структуру, інформаційне навантаження у вигляді текстів, реконструктивних рішень. Доповнюючи артефакти допоміжним матеріалом стає можливим відтворювати цілісні картини минулого: поховальні обряди, будівельні технології, житлові структури, ремісничі процеси, світоглядні уявлення та навіть соціальну структуру. Голландський дослідник Р. Паардекупер наголошує, що археологічні музеї (як стаціонарні, так й просто неба) функціонують як платформи соціалізації минулого, а предмет стає каналом передачі знань і досвіду³. Таким чином, музеєфікація забезпечує не лише фізичну збереженість археологічного матеріалу, а й перетворює його на інструмент культурної комунікації, де об'єкт, інтерпретація та глядач утворюють нерозривну систему взаємодії, реалізуючи суспільно значущу роль спадщини.

Перетворення об'єктів та предметів археологічної спадщини на експонат виступає не тільки як форма збереження (а тим більше зберігання⁴), а його концептуальне продовження іншими засобами, максимізуючи його наукову –

---

¹ Титова О. Деякі проблеми збереження нерухомих пам'яток археології // АЛЛУ. 1998. № 1/2 (3-4). С. 83-84

² Вайдахер Ф. Загальна музеологія: посібник .... С. 77-83

³ Paardekooper R. The Value of an Archaeological Open-Air Museum is in its use. Understanding Archaeological Open-Air Museums and their Visitors. Leiden : Sidestone Press, 2014. P. 19-20

⁴ Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР : станом на 28 серп. 2025 р.

уможливлення подальшого вивчення та обробки, освітню – пояснення певних історичних явищ, та культурно-комунікативну корисність.

У сучасній практиці академічного вивчення та дослідження археологічної спадщини, всі одержані артефакти мають бути надалі передані до державної частини Музейного фонду України¹, до якої відносяться в першу чергу музейні установи, де вони й можуть бути безпосередньо музеєфіковані. З точки зору експонування просто неба, абсолютними лідерами в Україні є історико-культурні заповідники, де пам'ятки також можуть бути законсервовані та презентовані безпосередньо на місцях виявлення. Залишки фундаментів, оборонних споруд, жител, храмових комплексів зберігаються у формі відкритих археологічних просторів на пам'ятках Кам'яної Могили, Ольвії, Херсонесу, Більську, Пліснеську, Вишгороду, Тустані² та ін. За таким самим планувальним принципом, проте іншою юридичною засною музеєфікація відбувається на місцях, що отримують охоронний статус в Державному реєстрі нерухомих пам'яток України³ – Гінцівська стоянка, Королеве та ін.

З іншого боку, так само часто археологічні пам'ятки потрапляють до класичних музейних установ, що воліють демонструвати артефакти в традиційних експозиціях – такими можуть бути як загальнотематичні, так і спеціалізовані. Для класичного музею експозиція є штучно сформованою предметно-просторовою системою, яку музей конструює відповідно до науково-художнього задуму в інтер'єрі через інтерпретаційне проєктування⁴. Спираючись на відмінності у принципах формування експозиційного середовища, Р. Паардекупер протиставляє «традиційний showcase-музей» як орієнтований переважно на артефакт і статичний показ, археологічним музеям просто неба, які вирізняються діяльнісним, інтерактивним та середовищним характером. Утім одразу зазначає, що нічого не заважає установам суміщати

---

¹ Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004 р. № 1626-IV : станом на 12 груд. 2012 р.

² Титова О. Деякі проблеми збереження....С. 84

³ Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III : станом на 2 жовт. 2023 р.

⁴ Бегаль Т. О. Генеза експозиційного середовища музею: від витоків до сучасності : монографія. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2022. С. 44

різні підходи¹. І справді, українські заповідники так само переважно мають закриті експозиційні площі, де демонструють все ж більшість своїх фондів речей. На нашу думку питання більше постає в тому, що базово передбачена наявність певної відкритої площі та наближеність до території археологічних досліджень гіпотетично мала б давати більшу волю у методах експонування та музеєфікації пам'яток *in situ*.

Аби відійти від гіпотетичності до конкретики, пропонуємо розглянути методи побудови експозиції, що є загальноприйнятими в музеології. Для початку визначимо, що згідно з Інструкції з організації обліку музейних предметів, «експозиція - сукупність музейних предметів, їх копій, предметів і матеріалів науково-допоміжного фонду, виставлених для публічного огляду на тривалий термін, які складають цілісну предметно-просторову систему, в якій музейні предмети та науково-допоміжні матеріали об'єднані єдиним науковим і художнім задумом»². Законодавче визначення досить ємнісне та намагається головним чином зберегти юридичний канон. Натомість в своєму ґрунтовному дослідженні культурологиня Т. Бегаль на основі робіт інших дослідників, критики та узагальнення пропонує концептуальне визначення експозиції як штучно створеної предметно-просторовою системи, що відзначається поліструктурністю елементів та об'єднує в собі архітектуру, музейні предмети, колекції, науково-допоміжні матеріали, тексти, цифрові ресурси, що організовані відповідно до ідеї чи концепції просторової організації експозиційного середовища³. Не можемо не погодитись з обома визначеннями, адже правова дефініція носить характер рамкової та нормотворчої, а друге носить функціонально-аналітичний характер та є предметно корисним в світлі наступних питань, що розглядатимуться.

---

¹ Paardekooper R. The Value of an Archaeological Open-Air Museum...P. 44

² Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів : Наказ Кабінета Міністрів України від 21 липня 2016 № 580 : станом на 21 липня 2016 р.

³ Бегаль Т. О. Генеза експозиційного середовища музею ...С. 44

Отже, як можемо зрозуміти, основним принципом музейної експозиції є цілісність. Проте матеріал може групуватись та організовуватись в різний спосіб, що називають методом або принципом побудови експозиції. У вітчизняному музеєзнавстві виділяють наступні основні методи експонування¹:

- *систематичний (іноді також як колекційний)* – реалізовані таким чином експозиції з'являються у кінці XVIII – першій половині XIX ст. і стають найпершими в історії показу приватних колекцій та профільних музеїв. Виходячи з назви, метод пропонує відбір та розміщення відносно однорідних предметів в експозиції. Такий принцип широко використовується, наприклад, в музеях мистецтв, художніх музеях, картинних галереях, а в такий спосіб можливо висвітлити змінність історичних епох, шкіл, мистецьких напрямів, технологій;
- *тематичний (ілюстративний)* – спрямований на комплексне висвітлення певних явищ або процесів суспільного життя. Складно точно визначити коли виник цей метод експонування, проте знаходить своє місце приблизно в той же час, десь після Великої французької революції кінця XVIII – початку XIX ст. Відрізняється від попереднього тим, що допускає для всестороннього висвітлення теми й розмаїту типологію відібраного матеріалу. З 1930-х рр. він став переважаючим методом експонування в радянських музеях і з того часу є основним для історичних і краєзнавчих музеїв;
- *ландшафтний* – відтворює природне середовище та взаємозв'язки між його складовими, моделюючи цілісний фрагмент ландшафту. Головним чином вводить використання діорам та панорам, де об'єкти тваринного чи рослинного світу подаються в природному оточенні. Сформувався в середині XIX ст. у природничо-наукових музеях прагнучи досягти ефекту

---

¹ Бегаль Т. О. Генеза експозиційного середовища музею.... С. 74-81 ; Яковець І. О. Музейна експозиція: основні поняття та методи побудови // Вісник ХДАДМ. Образотворче мистецтво. 2011. Вип. № 1. С. 148-149

документальної реальності та невдовзі став одним із провідних у природничих та краєзнавчих музеях ХХ ст.;

- *ансамблевий* – намагається реконструювати у реальному масштабі та занурити в певне середовище – наприклад, життя конкретної людини чи суспільного прошарку певної історичної епохи. Виникнення методу пов'язане з формуванням перших музеїв просто неба в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Західній Європі. Така експозиція характерна для меморіальних музеїв або музеєфікованих пам'ятників історії і культури, проте деякі приклади реалізуються й в музеях природничо-наукового профілю;

При цьому слід звісно зауважити, що всі перераховані методи в сучасній експозиційній діяльності музеїв зачасту поєднуються, намагаючись найповніше висвітлити певну тему. Звісно, це може залежати і від профілю музею, і від його корисних площ, безпосереднього місцезнаходження і т.д.

Водночас не можемо проігнорувати питання використання науково-допоміжних матеріалів експозиції, без яких власне складно претендувати на звання такої. Музейні предмети не промовляють за себе, через що для їх огляду потрібен контекст. Без контексту споглядач музейних предметів намагатиметься знайти в них свої власні пояснення і міркування, що, нажаль, в переважній більшості випадків приведе до помилкових висновків. Вкрай релевантною ця теза відчувається й стосовно археологічних пам'яток.

Отже, до допоміжного експозиційного забезпечення належать тексти, графічні та картографічні матеріали, цифрові ресурси, мультимедійні проєкції, інтерактивні інтерфейси, макети, муляжі, копії та реконструкції, які доповнюють або пояснюють музейний предмет. Саме ці матеріали забезпечують «семантичне наповнення» експозиційного середовища, дозволяючи вибудувати чіткий сюжет¹. Методика їх формування та використання у музейній діяльності

---

¹ Бегаль Т. О. Генеза експозиційного середовища музею.... С. 14

обґрунтовується у багатьох музеєзнавчих працях, проте окрім упорядкування етикетажу, навігаційних маркерів та інформаційних довідок хотілося б зупинитись на тих, що видаються особливо корисними в контексті роботи з археологічною спадщиною.

Практичний пласт засобів презентації археологічної спадщини становлять реконструкції, моделі, макети, муляжі та інші форми відтворення, адже дозволяють компенсувати доволі часто фрагментарність археологічного матеріалу або відсутність його первинного контексту. Їх використання є практичним як для традиційних (стаціонарних) музейних експозицій, так і для оформлення музейних просторів просто неба.

Звісно, певно найбільш простими із зазначеного переліку є виготовлення масштабованих моделей або ж макетів та муляжів. Проте в практиці музейної справи досить активно використовуються й створення більш трудомістких точних натурних реконструкцій.

Розповсюдженим є повнорозмірне відтворення (в масштабі 1:1), створене з метою наближення до реальної об'ємно-просторової структури давнього об'єкта. Часто в контексті археології характерною рисою такої реконструкції є її гіпотетичність – приміром, для реконструкції давнього житла за безпосереднім джерелом певним як правило, є лише план або фрагменти споруди, тоді як надземна частина постає у вигляді науково обґрунтованого моделювання. Так, Р. Паардкеупер для опису моделей жител в контексті музеїв просто неба використовує термін «(re)construction», доповнюючи тим самим переконання про те, що навіть найретельніша реконструкція на основі археологічних джерел залишається інтерпретацією, а не відтворенням оригіналу¹. Залишаючись при тому науково-допоміжним матеріалом, така модель здатна бути не менш цікавою чи освітньою за натуральний артефакт для споглядача.

---

¹ Paardekooper R. The Value of an Archaeological Open-Air Museum.... P. 290-291

Поруч з тим, у міжнародній музейній практиці реконструкції нерідко застосовуються як заміна оригінальних об'єктів. Вони покликані бути продемонстрованими але водночас забезпечити автентичні артефакти які можуть швидко руйнуватися, особливо в умовах просто неба. Утім надзвичайно розповсюдженою така практика є і в експозиціях традиційних музеїв – в постійній експозиції відділу археології Полтавського краєзнавчого музею перебувала репліка металевої візантійської амфори, що походила із Малоперещепинського скарбу, адже оригінал був вивезений в Ермітаж.

Треба згадати й про графічні реконструкції (плани, розрізи, аксонометрії), але й не оминати увагою в контексті стрімкого розвитку інформаційних технологій також цифрові та віртуальні моделі, які дозволяють відтворити вигляд об'єкта без втручання у матеріальну цілісність пам'ятки: наприклад, доповнювати втрачені фрагменти, симулювати можливі варіанти вигляду або просторової організації комплексу, що не зберігся. На відміну від фізичних моделей, цифрові візуалізації (3D-реконструкції, VR-та AR-моделі) мають перевагу оборотності та варіативності: будь-яка помилка або нова наукова інтерпретація не потребує руйнування створеної моделі, а лише корекції у програмному середовищі.

Згадані практики покращення презентативності та впровадження її інтерактивності під час музеєфікації археологічної спадщини багато в чому також послуговуються методом *експериментальної археології*¹. Першочергово засновуючись як напрям, що допомагає із археологічних джерел отримувати уявлення про певні процеси, що передували їх матеріальному створенню, закордоном та в Україні він вже активно почав інтегруватись і в музейні практики. Відтак створені за допомогою наукового експерименту житла, гончарні горни, човни, відтворенні процеси розпалювання вогню, приготування хліба і т.д. поповнюють собою експозиції та програми музейних установ².

---

¹ Paardekooper R. The Value of an Archaeological Open-Air Museum...P. 298

² Петраускас А. Експериментальна археологія та моделювання // АДІУ. 2010. Вип. 1. С. 170-172

В Європі з 1990-х рр.¹ споглядаємо за справжнім бумом нових установ музейного типу, де переважають використання реконструкцій, моделей та експериментальної археології в основі всього цього – тематичні скансени, археопарки та археодроми. Оперуючи вже з'ясованим матеріалом, спільним для всіх зазначених установ буде їх середовищність, обов'язковість експозиції просто неба та її побудова найчастіше за ландшафтно-ансамблевим принципом. Як зазначають українські дослідники цього питання Д. Кепін та О. Титова, подібні просторові майданчики формують середовище, у якому реконструкція набуває не лише демонстраційної, а й освітньої функції, дозволяючи відвідувачам відчувати матеріальність археологічного минулого через діяльність, побут і просторову взаємодію з відтвореними об'єктами².

Ідея скансенів бере початок наприкінці ХІХ ст., коли шведський етнограф Артур Хазеліус заснував перший музей просто неба у Стокгольмі, прагнучи зберегти традиційну матеріальну культуру у її природному середовищі. Як правило, такі формуються на основі нерухомих пам'яток і тяжіють до створення єдиного архітектурно-ландшафтного комплексу, слідуючи ансамблевим методом побудови експозиції³. Вони можуть поєднувати різні види пам'яток просто неба: археологічні, архітектурні, виробничі, етнографічні тощо. Проте як і скансен Хазеліуса, вони можуть поповнюватись перевезеними, або в контексті археологічних пам'яток радше реконструкціями та відтвореними об'єктами.

Перспективним і динамічним напрямом є археопарки та археодроми, що Д. Кепін та О. Титова пов'язують з так званими експериментальними поселеннями⁴, що моделюють життєвий простір давніх культур, причому із широким залученням експериментальної археології не тільки в створенні

---

¹ Paardekooper R. The Value of an Archaeological Open-Air Museum.... P. 29, 149

² Кепін Д. «Археопарки» в Україні: тенденції розвитку // VITA ANTIQUA : зб. наук. пр. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. Вип. № 7-8. С. 281; Титова О. Деякі проблеми збереження нерухомих пам'яток археології // АЛЛУ, 1998. № 1/2 (3-4). С. 83-86

³ Кепін Д. З досвіду музеєфікування археологічних пам'яток Уралу, Сибіру та Далекого Сходу // Науковий вісник Національного музею історії України : зб. наук. пр. Київ : Національний музей історії України, 2016. Вип. 1. Частина друга. С.206

⁴ Титова О., Кепін Д. Принципи організації археопарків // Вісник УТОПК, 2000. Вип. 1. С. 55

реконструкцій та макетів, але й часто супутньою анімаційною програмою – залучення відвідувачів до певних дій та процесів, що були науково випробувані експериментом та допомагають якісно підвищити його залученість, комунікативну функцію простору. Таким чином археопарки є своєрідними «інтерактивними комплексами». Водночас дослідники розрізняють поняття археодрому, називаючи його також «уявним музеєм»¹ – якщо археопарк в своїй основі має музеєфіковану *in situ* пам'ятку, то археодрому абсолютно не обов'язково мати якісь автентичні предмети чи об'єкти. Можна сказати, що за таких умов археодром може вважатися конкретно іспитовим майданчиком для певних експериментів, або ж навпаки – своєрідним «археологічним діснейлендом»², покликаним розважати відвідувачів макетами, реконструкціями, тематичними заходами та туристичною анімацією.

Інші уявлення про теорію археологічних музеїв просто неба формує у своїх роботах голландський дослідник Р. Паардекупер, що натомість не оперує вищезгаданими поняттями, надаючи перевагу власному «archaeological open-air museum». В цьому розумінні, археологічний музей просто неба – некомерційна інституція з реконструкціями в натуральну величину, створеними на основі археологічних джерел, а головне завдання полягає у створенні середовища, у якому відвідувач може фізично пережити історичний контекст через просторову взаємодію, діяльність та експериментальну археологію³. Як бачимо в своєму визначенні автор не вважає принциповим автентичність пам'ятки, натомість зосереджуючись на формації установи новітнього формату, що могла б знаходитись між музеєм, освітнім центром та дослідницькою лабораторією.

Таким чином, спектр музейних установ (або установ музейного типу) та методів, що займаються або дотичні до музеєфікації археологічних пам'яток доволі широкий, проте деякі мають свою специфіку – різність в пріоритетних методиках експонування, репрезентації та комунікації, що визначає як

---

¹ Кепін Д. З досвіду музеєфікування археологічних пам'яток.... С.206

² Титова О. Деякі проблеми збереження.... С. 84

³ Paardekooper R. The Value of an Archaeological Open-Air Museum.... P. 290-291

можливості використання пам'ятки, так і межі її наукового та культурного потенціалу. Важливо наголосити, що й факт перетворення археологічного об'єкта чи предмета на експонат, тобто його музеєфікація, неминуче пов'язана із вибором певної стратегії репрезентації: невдале рішення може завдати пам'ятці незворотної шкоди або створити хибні інтерпретації минулого.

Як наголошує в своїх наукових працях Д. Кепін, перед прийняттям рішення про музеєфікацію археологічного об'єкта необхідно оцінити низку критеріїв, серед яких:

- історико-культурна значущість;
- ступінь збереженості й характер матеріалу;
- масштаби та завершеність археологічного дослідження;
- доступність для відвідувачів та інфраструктурний потенціал місцевості;
- можливість довготривалої консервації;
- ризик пошкодження у разі відкритого показу;
- існування багатьох інтерпретацій археологічних джерел та обґрунтованість обраної моделі (у разі передбачення заходів реконструкції);
- врахування всіх можливих культурних шарів пам'ятки¹.

Безпосередню участь в процесі музеєфікації та підготовки до демонстрації пам'ятки передбачається не тільки археологів, але й реставраторів, інженерів-геологів, фахівців з гідрології, біологів, навіть палеонтологів, якщо контекст цього вимагає.

---

¹ Кепін Д. «Археопарки» в Україні: тенденції.... С. 282

Водночас завжди маємо пам'ятати про ризики – археологічні пам'ятки є надзвичайно вразливими.

Показовою є дискусія про використанні серед методів музеєфікації пам'яток *in situ* законсервованих руїн і реконструкцій, розгорнута у науковій статті К. Масрієри¹. Дослідниця звертає увагу на те, що музеєфікаційна практика завжди балансує між консервацією та реконструкцією. Відповідно так, просто структурно зафіксовані об'єкти зберігають автентичність, але часто є незрозумілими публіці; реконструкції підвищують зрозумілість, але завжди містять долю гіпотетичності.

У критичному дослідженні ірландської науковиці Л. Коміс підкреслюється, що експериментальна археологія хоч і продуктивний інструмент у створенні реконструкцій, проте ніколи не відтворює минуле буквально аналогічно до реконструкцій. Часткові рішення можливі у впровадженні в експонувальні практики супровідних пояснень до певних реконструкцій про наукові гіпотези, методи та межі достовірності. Крім того, будівництво експериментальних моделей не повинно знищувати культурні шари на реальних пам'ятках.

Українські заповідники натомість у прагненні створення музейних просторів просто неба спіткає проблема охоронних меж пам'ятки, якою вони почасти й опікуються: спорудження повноцінних стаціонарних експозицій просто неба часто юридична неможлива, або потребує надто великих попередніх площинних досліджень.

Водночас складною процедурою є прогнозування інтенсивності негативного антропогенного впливу на музеєфіковану пам'ятку *in situ* та прилеглу до неї територію, особливо, якщо вона має стати засадотворчою для майбутнього комплексу та першою.

---

¹ Masriera C. Presenting archaeological heritage to the public: ruins versus reconstructions // EuroREA, 2007. No. 4/2007. P. 41–46

Отже, стратегічне планування презентації археологічної спадщини в контексті процесу музеєфікації має спиратися не лише на бажаний формат експозиції, а й на комплексне зваження ризиків: від реальної стійкості об'єкта до антропогенних і природних впливів, наукової обґрунтованості передбачених реконструкцій і прогнозованого комунікативного ефекту на відвідувача. Питання повсякчас переважання ризиків над перевагами особливо гостро відчувається в українському контексті на тлі слабкості системи охорони пам'яток. Тому саме ретельне зваження між інтерпретаційною ефективністю та реальним рівнем убезпеченості пам'ятки має визначати прийнятність тієї чи іншої музеєфікаційної стратегії, особливо в довгостроковій перспективі.

3.3. Світовий та український досвід музеєфікації археологічної спадщини

Досвід музеєфікації археологічної спадщини у світовій практиці формується вже понад століття й як можна було пересвідчитися у минулих розділах роботи, охоплює широкий спектр підходів – від консервації пам'яток *in situ* до створення наукових реконструкцій і музейних парків. Найбільш комплексно це явище описано у працях Р. Паардекупера¹, що присвячені історії створення в Європі археологічних музеїв просто неба: автор простежує розвиток таких установ від перших експериментів кінця XIX ст. до сучасних моделей музейних просторів, схожих за визначенням О. Титової та Д. Кепіна на археопарки та археодроми². Одностайність дослідників питання проявляється у тому, що моделі середовищного показу постали з етнографічної скансенологічної традиції А. Гаселіуса.

---

¹ Paardekooper R. The Value of an Archaeological Open-Air... P. 41-67 ; Paardekooper R. The History and Development of Archaeological Open-Air Museums in Europe // Experiments Past. Histories of Experimental Archaeology. Leiden : Sidestone Press, 2014. P. 147-166

² Титова О., Кепін Д. Принципи організації археопарків.... С. 55

Передумовами оформлення концепції постійних експозицій просто неба народжується передусім в практиках великих тимчасових пересувних виставок кінця XIX ст. Так, у 1867 році в Парижі експонувалися типові житла та споруди різних країн; У 1889 р. будується експозиція життя і побуту різних колоніальних володінь Франції – просто неба створюються павільйони в національних стилях, причому представники корінних народів відтворювали повсякденні побутові практики. На початку XX ст. в Україні спеціалізовані виставки Всеросійських археологічних з'їздів дають життя Національному музею історії України або ж Етнографічному музею при Харківському університеті¹.

Тенденція до створення повноцінних середовищних експозицій просто неба в Україні проявляється тільки у 60-х рр. XX ст., що пов'язують із виникненням музеїв народної архітектури спочатку у Переяславі (1964 р.), а згодом й в Пирогові (1969 р.).

На думку дослідниці О. Титової, в межах відділу найдавнішої історії переяславського Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини згодом й сформувався перший археологічний музей-скансен, де просто неба та в павільйонах демонструвався господарсько-побутовий комплекс № 3 з Добранічівки, трипільська гончарна піч із Жванця-Щовб, святилище доби бронзи із с. Степового на Миколаївщині, степовий курган, реконструкції ранньослов'янського та руського жител. Зазначається також і діяльність в цьому напрямку Національного музею народної архітектури та побуту у с. Пирогові². Таким чином проявляється тенденція до розширення хронологічних рамок експозицій етнографічних музеїв-скансенів завдяки використанню аналогічних принципів та залучення в їх структуру суто археологічних матеріалів. Згадати варто й численні випадки консервації фундаментів монументальних споруд, як Михайлівський собор і Спаська церква-усипальня у Переяславі-Хмельницькому, або ж фундамент Десятинної церкви в

---

¹ Юренко С.П. Археологічні з'їзди в Україні. Київ : Шлях, 2004. 44 с.

² Титова О. Деякі проблеми збереження.... С. 85

Києві та інші об'єкти, що піддавалися методичному укріпленню й публічному представленню.

В європейському контексті ж устаткування повноцінних стаціонарних середовищних музейних просторів розвивалася хвилеподібно, під впливом суспільних настроїв, політичних і наукових тенденцій, а також технічних можливостей тієї чи іншої доби. Наприклад, випробування на практиці різноманітних методів консервації та музеєфікації археологічної спадщини пережили особливий підйом крізь призму ідей націоналізму. Реконструкції доби заліза на Готланді (Lojsta Hall, 1932 р.) створювались для того, аби підкреслити «велич давньошведської культури» у скрутний час активної еміграції населення. У Німеччині міжвоєнного періоду реконструкції використовувалися для створення міфу про «германське минуле», а музеї Унтерульдінгена (Unteruhldingen at the Bodensee, 1922 р.) або Меттнау (Radolfzell-Mettgau, 1938 р.), що відтворювали поселення неоліту й мезоліту, служили ідеологічним інструментом та фактично пропагували концепцію «культурного краю»¹. Ідеологічну мету підсилювали жертвуючи науковістю – допускали неоднозначні реконструкційні рішення, наповнювали досліджені археологічно житла умеблюванням, що не підтверджувалось джерелом. Після Другої світової війни ці практики різко згасають через їх політичну компрометацію.

Принципово відрізняє й донині практики музеєфікації переважно Центральної Європи та України фактор масштабу: якщо вітчизняні дослідники сконцентровані переважно на конкретному об'єкті, то об'єм та площинність досліджень закордоном сконцентрована на пам'ятці загалом (поселення, городище та ін.). Матеріальним втіленням такого підходу є, наприклад, музеї у Дюппелі, Німеччина (Museumsdorf Düppel, рік заснування — 1975), Каstell Генлісі, Британія (Pentref Oes Haearn Castell Henllys, рік заснування — 1981), або Біскупіні, Польща (Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, рік заснування — 1936 р.), та ін., що знаходяться на території археологічних поселенських пам'яток.

---

¹ Paardekooper R. The History and Development.... P. 155

Засадотворчим підходом формування експозиції просто неба для таких залишалась консервація з подальшим моделюванням у реальному масштабі послуговуючись засобами експериментальної археології в пошуку оптимальних реконструкцій.

Разом з тим у середземноморській зоні Європи, де давні суспільства в якості будівельного матеріалу широко використовували камінь, музеєфікаційні практики тяжіють до обмеження суто заходами консервації без подальшої реконструкції чи добудови¹. Схожим чином в Україні організовано показ давньогрецького міста Ольвія в складі однойменного історико-археологічного заповідника. Попри очевидну гіршу інформативність та атрактивність для відвідувачів, як цю тезу аналітично підкріплює у своєму дослідженні К. Масрієра, такі пам'ятки оминають деякі проблеми, що мали місце в практиці створення реконструкції у вигляді реальних моделей на безпосередньому місці розкопу (тобто на об'єкті) в Європі 60-70-хх рр. XX ст. Вочевидь такий метод протирічить сучасним уявленням про наукову реконструкцію, що в першу чергу має керуватись принципами збереження оригінального, відворотності та можливості подальшого наукової обробки пам'ятки: модель ставала безпосередньо на фундамент, чим ускладнювала як подальше вивчення, так і могла зашкодити своєю вагою «тілу» автентичної структури, робила складним демонтаж.

Дискусійність досвіду реконструкції присутні також у вітчизняній практиці, коли коментують випадки занадто «свіжих» акцентів у образі Золотих воріт та церкви Богородиці Пирогощі у Києві, при цьому втрачаючи видимість автентичних давніх структур².

На думку В. Корнієнка, українські археологічні пам'ятки досить рідко можуть похизуватись не просто масштабами розкриття площ, а саме

---

¹ Masriera C. Presenting archaeological heritage.... P. 42

² Корнієнко В. Сучасний стан та проблеми використання пам'яток археології в туризмі // Історико-географічні дослідження в Україні : Зб. наук. пр. 2006. Випуск 9. С. 395

несформованими підходами до проведення польових досліджень з урахуванням їх подальшої музеєфікації¹. Щоправда як зазначає в своїй роботі дослідник далі, демонстраційний потенціал поселенської пам'ятки може бути коректно оцінений тільки після повного її відкриття в рамках певного періоду існування, що не співвідноситься з необхідністю дослідження «до материка»: у випадку музеєфікації вищого шару всі нижні залишаються недослідженими.

Набагато більш характерною з радянських часів моделлю перетворення як об'єктів, так і предметів археологічної спадщини в експонат було власне переміщення їх в безпечний музейний простір. Звісно, в повному розумінні музеєфікувати таким чином об'єкт, головна характеристика якого – безпосередня належність до окресленої території історичної пам'ятки та її культурного шару (тобто територіальність) видається проблематичним (детальніше про це вже йшлося в Розділі 1). Проте реконструкція об'єкту в розумінні як набору певних матеріальних предметів, що пов'язані один із одним у просторі за умови додаткової спроби моделювання контексту, також активно долучалась в музейні практики і вважалась музеєфікацією. На прикладі досвіду реконструкції та експонування пізньопалеолітичних жител, про структуру яких дослідники мають уявлення завдяки збереженим елементам каркаса з кісток великих тварин, можна виділити три основні підходи² – і вони, варто сказати, є релевантними не лише для подібних об'єктів, але й для іншого роду археологічних комплексів, що в першу чергу складаються з предметів (мегалітичні структури, поховання, культові комплекси та ін.):

- 1) *in situ* – за таких умов після попереднього вивчення пам'ятки та прилеглої території над об'єктом споруджується захисна споруда, найчастіше – павільйон, що зменшує деструктивні природні та антропогенні чинники. Таким чином сьогодні убезпечена та приймає відвідувачів Гінцівська стоянка;

---

¹ Там само, С. 390

² Гладких М.І. Пізньопалеолітичні житла, методи їх консервації та експонування // Археологія. 1972. № 6. С. 106-107

- 2) переміщення пов'язаних предметів об'єкту та реконструкція зафіксованої ситуації в іншому середовищі. Наприклад, як відтворений скелет житла в Національному науково-природничому музеї, зібраний з матеріалів розкопок Мізинської стоянки археологами І. Підоплічко та І. Шовкоплясом. Підхід допускає конструктивне укріплення сучасними матеріалами та дозволяє досить ретельно обробити кожен елемент консервантами експонуванням;
- 3) вилучення об'єкту монолітом разом із ґрунтом для експонування в іншому середовищі. Технічно складніше за попереднє, рішення було втілене під час музеєфікації вже згаданого раніше житла із Добранічівки у Переяслав-Хмельницькому музеї народної архітектури та побуту. Так само в експозиції Полтавського краєзнавчого музею опинився перевезений науковцями моноліт поховання скіфського часу, досліджений близь с. Мачухи Полтавської області.

Вибір конкретного підходу залежить передусім від стану збереження об'єкта, цілей і завдань дослідження та оцінки можливостей музеєфікації.

Переходячи від універсальних загальноприйнятих підходів, корисним є розгляд безпосередньо близьких в контексті дослідження практик музеєфікації. Полтавський краєзнавчий музей експонує просто неба предмети колекції, що в першу чергу відносяться до мегалітичних споруд та кам'яної антропоморфної скульптури скіфського часу та середньовіччя. З урахуванням неодноманітності археологічних пам'яток навіть в рамках цих категорій, структурно розділити предмет нашого інтересу було б доцільно, скористувавшись вже раніше згаданим типологічним апаратом дослідниці Н. Довженко¹. Стосовно мегалітичних пам'яток доби енеоліту та епохи бронзи, дослідниця умовно виділяє:

- нерухомі мегаліти – кромлехи, кам'яні скрині, цисти, каїрни, святилища з кромлехами та кам'яними пощадками, хенджі.

---

¹ Довженко Н. Проблеми дослідження найдавніших мегалітичних пам'яток.... С.108-121

- рухомі мегаліти – менгіри, стели, антропоморфічні та зооморфні стели, ідоли, жертівники.

Відмінність українського контексту полягає в тому, що більшість мегалітичних пам'яток пов'язані саме з поховальними структурами, серед яких є характерними саме покладання в кам'яних скринях або ж гробницях-цистах. Крім того, проявляється тенденція до концентрації таких у межах ґрунтових (культура кулястих амфор в західних регіонах України) або підкурганних могильників (для нижньомихайлівської групи, південь України). З іншого боку, лєвова частка таких пам'яток досліджена під час «новобудівських» експедицій з др.пол. 60-х – поч. 90-х рр., тобто на територіях, що були вже відведені під майбутній устрій, коли про музеєфікацію *in situ* мова не йшла. Схожі проблеми виникають й під час сучасних розкопок охоронно-рятівного характеру в Україні, прикладом яких є дослідження енеолітичного поховання в кам'яній домовині з Петрашівського кургану¹, що нині представлена в ПКМВК просто неба; в Горішнєплавенському історико-краєзнавчому музеї знаходяться близько десятка стел та реконструйовані декілька поховальних кам'яних скринь, досліджених перед розширеннями Полтавського гірничо-збагачувального комбінату. За таких умов музеї найчастіше демонструють реконструкції на основі цист, а не сам поховальний комплекс повноцінно – тобто переважає підхід музеєфікації у вигляді переміщення пов'язаних предметів об'єкту та реконструкція зафіксованої ситуації в іншому середовищі, або ж вирізка монолітом. Таким прикладом може послугувати змодельоване поховання з могильника Висоцької культури у Львівському музеї історії та релігії.

Попри те, європейський підхід до музеєфікації поховальних комплексів з мегалітами іноді схожий з українським, особливо ближнього зарубіжжя — так, поховання культури кулястих амфор із Лопієнника Дольного змодельовано з

---

¹ Супруненко О. Б. Петрашівський курган доби енеоліту – бронзового віку. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. 140 с.

перенесенням його частин в музеї Красноставу, Польща¹; так само зберігають в музеях поховальні комплекси в Румунії. Отже, це найпрактичніший підхід для музеєфікації окремих мегалітичних пам'яток з урахуванням локальних тенденцій польових археологічних досліджень.

Інший підхід в європейських країнах застосовується щодо мегалітів у вигляді габаритних наземних структур, або не схованих повністю ґрунтовим шаром дольменів, галерей, кромлехів. Яскравими прикладами таких слугують Стоунхендж у Британії, Карнакські камені або Ла Рош-о-Феу Франції, Алес Стенар у Швеції, Вежховіце у Польщі – пам'ятки, які музеєфікували *in situ*, надають охоронний статус та створюють при них музей чи інформаційний центр поруч. При тому будь-які втручання в автентичний вигляд пам'ятки обмежений – якщо мегаліти не мають петрогліфів, то навіть базові консерваційні заходи вживаються дуже обмежено, а експозиційні засоби обмежуються скромними допоміжними матеріалами, переносячи основний масив інтерпретації пам'ятки у вищезгадані центри². Антропогенний вплив намагаються обмежувати та регламентувати – до Стоунхенджа обмежують туристичний потік, обносять пам'ятку огорожами, а до Карнакських каменів вводять доступ по попередньому запису в складі групових екскурсій. Проте в Україні через відмінність традицій матеріальних культур місцевого населення у заданий період, такі пам'ятки є рідкістю.

Колекція кам'яної скульптури і пластики Полтавського краєзнавчого музею історично почала формуватися саме з половецьких високохудожніх антропоморфних статуй. Досліджуваний досвід середовищного перетворення таких на експонат досить різноманітний. Так, в багатьох установах України була розгорнута в першу чергу рятувальна діяльність цих творінь через збір та

---

¹ Globular Amphora tomb, c. 2500 to 2000 BC // Muzeum Regionalne w Krasnymstawie. URL: <https://www.muzeumkrasnystaw.pl/en/zbiory/archeologia/n.160231.grob-skrzynkowy-kultury-amfor-kulistych-z-lopiennika-dolnego.html> (дата звернення: 20.11.2025)

² Krzemińska A., Dzikowska A., Zaręba A., Jarosz K., Widawski K., Łach J. The Significance of Megalithic Monuments in the Process of Place Identity Creation and in Tourism Development // Open Geosciences, vol. 10, no. 1, 2018, P. 504-516

збереження – наприклад, зараз місія порятунку цих старожитностей з прифронтових територій та зони бойових дій випала на плечі Дніпропетровського історичного музею (більше 70 екземплярів)¹, надзвичайно великим було зібрання просто неба на території Луганського національного університету (близько 62 екземплярів), окремі колекції представлені в заповіднику «Хортиця», Харківському історичному музеї, Національному музеї історії України, Херсонському краєзнавчому музеї та ін. На Полтавщині окрім власне Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, середньовічні кам'яні «баби» представлені також в Кременчуцькому краєзнавчому музеї, Лубенському краєзнавчому музеї імені Гната Стеллецького, Миргородському краєзнавчому музеї імені Опанаса Сластьона, а у Диканському історико-краєзнавчому музеї ім. Д. М. Гармаша в експозиції представлена голова такої скульптури.

В умовах формування великих зібрань, як-от у Луганську чи Дніпрі, кам'яні скульптури зазвичай розміщуються групами на доступних відкритих майданчиках. Через обмеженість простору експонати вибудовують у своєрідні «галереї» просто неба, де вони подаються лінійно або щільними рядами, що дозволяє водночас зберегти колекцію та забезпечити її оглядовість. Допускаються й різні форми інтепретації – наприклад, установлення на невеликий штучний насип, що імітує курган. зокрема встановлення скульптур на невеликі штучні насипи, що імітують кургани (Рис. 14).

Проте іноді проблема захисту половецьких осмислюється критично: на відміну від гранітних мегалітів доби енеоліту-бронзи, вони виконані переважно з м'яких порід – пористого пісковика, ракушняку або вапняку. Такий матеріал набагато легше піддається руці художника-різьбляра, але має набагато меншу стійкість до погодних впливів. Вже у 70-ті рр. минулого століття С. Плетньова² зазначала свої серйозні занепокоєння з приводу того, що в музеях не

---

¹ Крылова Л.П. Каменные бабы: Каталог. Днепропетровск: Промінь, 1976. 102 с.

² Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с.

приділяється достатня увага збереженню статуй від опадів, а вже через «50-100 років» бачила й зовсім невтішну можливість повної втрати цих високохудожніх витворів; окремо писала також щодо широкої практики ненаукової реставрації – за допомогою цементного розчину, що досить погано видаляється. Під дією опадів та постійного контакту зі середовищем поверхня швидко вкривається мохом, лишайниками та іншою рослинністю, що як руйнує структуру каменю, так і погіршує видимість іконографії та загальний експозиційний вигляд речей¹.

Згодом в музеях почали вироблятися технічні рішення задовільнення питань захисту кам'яних скульптур просто неба, що спричинило появу різних підходів до їх убезпечення. Так у Дніпровському історичному музеї ім. Д. Яворницького ще напередодні «Євро-2012»² планували створити великий скляний купол-лапідарій для всієї збірки просто неба, однак проєкт так і не було реалізовано. В Музеї народної архітектури та побуту в Переяславі половецькі статуї стоячи або лежачи, проте зібрані під спільний накрив, щоправда, іноді нагадуючи склад. У Національному музеї історії України скульптури, розміщені вздовж фасаду, мають індивідуальні захисні «картузи», що покликані мінімізувати вплив опадів. У Лубенському краєзнавчому музеї «баба» отримала особистий павільйон з окремою калиткою. Натомість там, де зібрання нечисленне, статуї часто просто опинилися в постійній експозиції.

Показовим винятком в питаннях технік збереження став досвід Великоанадольського лісового музею (відділ Донецького обласного краєзнавчого музею), де була реалізована програма активної консервації половецьких стел. У липні 2008 р. на місце прибула експедиція реставраторів і археологів з Польщі та Чехії на чолі з А. Голембйовською-Тобіаш, яка і описала послідовність процесів в своїй науковій статті³. Метою було зупинити процеси

¹ Gołębiowska-Tobiasz A. Results of maintenance works on selected specimens of stone anthropomorphic sculpture belonging to the collection of the Wielikoanadolskyi Forest Museum // Таврійські студії. Історичні науки. 2013. Вип. 1(4). С. 176-182

² Рацибарська Ю. «Баби»-безхатки // Радіо Свобода. 30 листопада 2010. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/2235146.html> (дата звернення: 25.10.2025)

³ Gołębiowska-Tobiasz A. Results of maintenance works.... С. 176-182

руйнування антропоморфних статуй, спричинені атмосферними чинниками та людським втручанням, а також відновити їхні естетичний вигляд. У межах проєкту реставратори здійснили комплекс технічних заходів на 10 стелах, розташованих просто неба на галявині музею, ще чотирьох – перед входом до будівлі. Серед відібраних об'єктів були як художні вироби із граніту, так й більш класичних матеріалів для половецької статуї – пісковика та вапняку. Поетапно роботи загалом підпорядковувались тій схемі, що вже розбирали раніше в підпункті 3.2. Проте із поділом на завдання, що враховують конкретну специфіку, робота складає практичний інтерес. Так, окрім поверхневого очищення, команда здійснила дезінфекцію від біологічних шкідників (протравка тривала декілька днів), укріплення каменю зміцнювальними та гідрофобізуючими просоченнями, а також закладання дренажних каналів у зоні експозиції для усунення застійної вологи. Окремо було проведено делікатний демонтаж застарілих цементних замазок, що використовувалися у попередніх реконструкціях, та заміну їх на більш зворотні та сумісні реставраційні матеріали. Вони ж застосовувалися для заповнення глибоких тріщин і щербин, аби запобігти накопиченню в них води.

Коли це було науково обґрунтовано, фахівці також здійснили обмежене естетичне відновлення втрачених частин, зберігаючи при цьому принцип мінімального втручання. Як зазначає сама авторка, роботи такого роду в Східній Європі були проведені вперше, а сам проєкт мав би переконати, що навіть в умовах досить обмежених ресурсів можливо зробити важливі кроки задля збереження антропоморфної скульптури.

Таким чином, музеєфікація – процес, що сутнісно виходить за межі звичайного експозиційного рішення і постає як складна система взаємодії трьох рівнів: забезпечення фізичного збереження пам'ятки, формування науково обґрунтованої інтерпретаційної рамки та вписування її у культурний простір сучасного музею.

Збереження та консервація виступають не просто технічною передумовою для експонування, а визначальною рамкою можливого: характер матеріалу, контекст походження, попередні втручання та зовнішні умови формують межу, в якій взагалі можливе представлення археологічного об'єкта просто неба. Тому музеєфікація починається не з розробки експозиції, а з моменту першого контакту з пам'яткою; Отже, всі подальші інтерпретативні стратегії жорстко зумовлені станом збереженості та типом об'єкта.

Іншим важливим висновком є те, що репрезентація археологічних об'єктів (а просто неба – зокрема) завжди перебуває у полі напруги між науковою достовірністю та потребами комунікації. Археологічний матеріал за своєю природою фрагментарний, тому важливо не допустити художньої реконструкції або надмірних популяризаційних спрощень в процесі презентації. Практика музеєфікації потребує постійного критичного контролю, корекції та методичного супроводу з боку різнопрофільних спеціалістів.

В дослідженні зарубіжних та українських моделей музеєфікації бачимо, що успішність подібних проєктів визначається не лише технічними чи концептуальними рішеннями, а й інституційною сталістю: наявністю міждисциплінарних команд, довгостроковою стратегією, матеріальною інфраструктурою, політикою збереження та комунікації. Оглядаючи різноманітний музейний досвід роботи із релевантними археологічними пам'ятками, можна сказати, що Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського рухається в рамках загальноприйнятих в Україні практик збереження і репрезентації такої спадщини. Проте це не свідчить рівною мірою про успішність цих стратегій, детальніше про що говоритимемо в наступному розділі.

Отже, все вищезазначене формує концептуальний фундамент для можливості подальшого аналізу археологічної експозиції просто неба Полтавського краєзнавчого музею, дозволяє окреслити критерії оцінювання її

сучасного стану, визначити межі можливих рішень та сформулювати вимоги, що лежать в основі сучасних підходів до музеєфікації.

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ МУЗЕЄФІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЗБІРКИ ПРОСТО НЕБА ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

4.1. Історичні підвалини формування експозиції просто неба

Історія археологічної збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського бере свої початки з 1891 року – дати, коли було прийнято рішення про організацію музею при Полтавському губернському земстві. В тому ж році заклали фондозбірку викопних старожитностей перші даровані предмети від члена археологічного товариства Івана Антоновича Зарецького та відомої лубенської меценатки Катерини Михайлівни Скаржинської¹. Спочатку музей було вирішено розмістити у підвальних приміщеннях будівлі земської управи, трохи згодом – довелось відводити приміщення флігелю. Активне поповнення колекцій призвело до того, що у 1902 р. для потреб музею земці таки виділяють нові приміщення в новозбудованому Полтавському просвітницькому будинку ім. Гоголя (що сьогодні займає Державний архів Полтавської області). Проте й там існувати музею повноцінно довго не вдалося, адже у 1906 року відбувається подія надзвичайна: земству (а скоріше губернському музеєві) було подаровано вкрай велику фондозбірку приватного музею Катерини Михайлівни Скаржинської, що його опікувала близько 25 років у своєму маєтку в с. Круглик на Лубенщині. Найбільше одноразове поповнення в історії полтавського музею стало формотворчим й для всієї археологічної колекції: загалом меценатка вирішує передати близько 20 000 експонатів, із них 1438² - археологічні. Для

---

¹ Олеховський М. О. Естественно-исторический музей Полтавскаго губернскаго земства. Описаніе колекцій. Полтава: Типо-Литографія М. Л. Старожицкаго, 1899 [1900]. С. 7

² Збірник, присвячений 35-річчю Музею : зб. наук. ст. Полтав. держ. музей ім. В. Г. Короленка. Полтава, 1928. Т. I. С. 5-6, 109-111

порівняння сучасний розмір фондозбірки Полтавського краєзнавчого музею налічує близько 250 тис. одиниць зберігання, а 68 тис. з них – віднесені до надходжень в групу «Археологія». У зв'язку з цим для Природничо-історичного музею було вирішено віддати також декілька кімнат на мансардному поверсі й нового будинку земства, що у 1908 р. добудувався, а структуру поділити навпіл – природничі та археологічна колекції мали б переміститися в новобудову, а культурно-історичний відділ залишитися в Просвітницькому будинку ім. Гоголя. Проіснувати розділеними їм доведеться аж до 1920 року¹, доки в музейне користування нещодавно зведений Будинок Полтавського губернського земства не був вилучений повністю.

Щедре дарування надалі зумовило й до сутнісних змін у підходах до фондування викопних старожитностей. До того часу колекції полтавського музею комплектувалися переважно випадковими знахідками та окремим даруваннями, а в колективі довгий час не було фахівців необхідного профілю, доки аж в травні 1912 р. до музею не покличуть очолити новостворений археологічний відділ В.М. Щербаківського². Номенклатура переданих предметів з першого приватного музею Лівобережжя була досить розмаїтою: декотрий час спеціально для лубенської меценатки поповненням археологічної колекції займалися знані фахівці – Микола Біляшівський, Федір Камінський та ін. Водночас матеріали активно надходили і завдяки пошуковій діяльності місцевих знавців і краєзнавців, що охоче надсилали знайдені речі до Лубен. Але крім цікавості колекцій, він був примітний й досить виваженим підходом до відповідального фондування предметів – разом зі збіркою до полтавського музею надходять інвентарні каталоги, стелажі та вітрини, етикетаж. В свій час консультації з приводу збереження та атрибуції нових надходжень К.М. Скаржинська отримувала в особистих листуваннях з Володимиром

---

¹ Збірник, присвячений 35-річчю Музею : зб. наук. ст. Полтав. держ. музей ім. В. Г. Короленка. Полтава, 1928. Т. I. С. 7

² Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю музею. Полтава, 1928. Т. I. С. 32

Антоновичем, Василем Ляскоронським, Сергієм Кульжинським та ін.¹, що тільки доповнює уявлення про сформований відповідальний підхід над опікуваними цінностями.

Досьогодні вигляд експозиції музею К. М. Скаржинської встановити не вдалося. Проте із інвентарних записів полтавського губернського музею дізнаємося, що разом з іншими артефактами із Круглика надходять й монументальні форми – «кам'яні баби», які сьогодні можна атрибутувати не інакше як половецькі кам'яні антропоморфні скульптури. Безпосередній інтерес темою саме цих експонатів викликаний у нас не випадково, адже аналіз фотознімків подвір'я будинку губернського земства 1908-1924 рр. вказує на те, що майже одразу ці скульптурні форми були розміщені просто неба – на внутрішньому подвір'ї та поруч із службовим входом, який вів сходами на музейний мансардний поверх. Лише можемо повідомити із жалем, що ані у фондово-обліковій документації, ані в інших письмових джерелах, цього факту не фіксується. Переглядаючи музейні щорічники та звіти, можна цілком справедливо зауважити, що серед інших турбот працівників ця, певно, була найменшою.

Мовою зображень стає зрозумілим, що дві кам'яні скульптури із колишнього зібрання К. Скаржинської – стрункі та найвищі (Табл. 2–3) – опинилися замуrowаними на бетонних постаментах по обидва боки від службового входу, що вів до губернського музею; цю художню композицію покликані були доповнити кілька чавунних гармат. Сьогодні можна по-різному оцінювати це рішення як естетично, так і функціонально, проте історичний контекст, ймовірно, дозволяє обґрунтувати таке рішення як вимушену необхідність: експозиційного простору в декількох невеликих кімнатах мансардного поверху катастрофічно не вистачало, а з ними вичерпалась ємність

---

¹ Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М. Скаржинської): монографія. Київ-Полтава: Археологія, 2000. 392 с.: іл

й невеликого сховища¹; вага та габарити половецьких кам'яних скульптур возвели ідею в ранг нежиттєздатної. Така сама ситуація склалася й для інших «кам'яних баб»: щонайменше ще трьох фіксуємо на інших фотознімках з альбому Й. Хмелевського 1908 р., засвідчуючи перебування археологічних експонатів просто неба (Рис. 3-5). Отже, мовою джерел можемо стверджувати, що як мінімум п'ять із шести половецьких скульптур, переданих пані Скаржинською, стали першоосною для експозиції просто неба Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. З тих пір предмети археологічної збірки – передусім кам'яна скульптура та мегаліти – регулярно експонувались на музейному подвір'ї, а динаміка до їх поповнення триває й до сьогодні².

Відтак фотознімок, взятий із фондів ПКМВК датований 1924 р. (Рис. 6), доводить нам, що навіть після глобального розширення внутрішніх експозиційних площ музею, половецька кам'яна скульптура не тільки залишалась просто неба, але й переживала зміни розташування, не покидаючи подвір'я.

Спираючись на писемні джерела, у 1926 р.³ до музею прибувають «дві баби» із палацу Кочубеїв в Диканьці. Треба нагадати, що після більшовицької революції це дворянське сімейство виїздить у Європу, залишивши маєтність під опікою своєї прислуги. Утім це не зберегло будинок від пожежі та розграбування 1919 р.: зі спогадів тодішнього директора полтавського музею В. Ніколаєва⁴, під час численних виїздів до Диканьки з метою порятунку багатої колекції сімейства, музейна команда знаходила речі в покинутих будинках, господарських приміщеннях та навіть у випадкових сховках; доводилося описувати, пакувати й

¹ Отчеть о Естественно-Историческомъ Музее Полтавскаго Губернскаго Земства за 1907 годъ. Полтава: Типо-Литогр. Н. М. Старожицкаго, Куз. ул. д. Дудника, 1908. С. 1-2

² Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Кілька нових кам'яних стел у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // *Старожитності Лівобережного Подніпров'я - 2017*. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. С.85-95.

³ Збірник, присвячений 35-річчю музею : зб. наук. ст. / [під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка]. Полтава, 1928. Т. 1. С. 285

⁴ Николаев В. Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания. Полтава, 1991. 45 с.

перевозити предмети в складних умовах, інколи без достатньої інформації про їх походження. Відомості про евакуацію звідти і двох кам'яних скульптур, що ймовірно все це прикрашали палацовий сад (Рис. 2), знаходимо вже в музейному звіті наступного музейного очільника – М. Рудинського.

У 1943 р. будівля Полтавського краєзнавчого музею серйозно постраждала від пожежі, влаштованої нацистами: частина збірки загинула, або була серйозно пошкоджена. На щастя, експонати на підвір'ї будівлі не постраждали. Проте значний обсяг руйнувань призупинив повноцінне музейне життя аж до 1964 р., доки реставраційні роботи над будівлею та експозицією не були завершені. Вкрай довгі строки відновлення пояснюються принциповим та важливим рішенням відновити первинний вигляд будинку, а не зносити та будувати новий. Завдячуючи цьому, сьогодні маємо Будинок полтавського губернського земства (будівля, в якій перебуває Полтавський краєзнавчий музей), який визнано пам'яткою архітектури національного значення. Фотознімки доби довгого відновлення будівлі й засвідчують уперше візуально наявність як мінімум однієї «кочубеївської баби» вже на музейному підвір'ї (Рис. 7-9). Візуальні джерела періоду також фіксують прикметну особливість, покликану запобігти завалюванню цієї кремезної скульптури – забиту в землю довгу сталеву балку упритул спині. На жаль, відсутня інформація про те, чи перебував експонат у такому положенні й до пожежі в будівлі.

У 1964 р., з відкриттям оновленої експозиції після затяжної реставрації, вперше відбулись докорінні експонувальні зміни й кам'яної скульптури. Одразу чотири кам'яні половецькі статуї (інв. №№А 319, А 320, А 323, А 325) були переміщені в експозиційні зали відділу археології¹, де й розташовуються досі. Щоправда атрибуція вітчизняними науковцями «кам'яних баб» довго була неоднозначною, а в проміжку 60-70-х рр. ХХ ст., із активізацією досліджень пам'яток скіфського часу в СРСР, й навіть скіфськими². Тому кам'яні

¹ Kaplun N. I. The Regional Museum of Poltava: new installations. *Museum*, 1966. Volume XIX, No. 3. P. 192–193.

² Куценяк О., Полідович Ю. Половецька кам'яна статуя з фондів Львівського історичного музею // Науковий вісник Національного музею історії України. 2023. Вип. 9. С. 111

антропоморфні скульптури часто розміщувались в залах, які присвячувались хронологічно добі раннього заліза. В новій експозиції нині Полтавського музею сталося не набагато інакше: група з трьох половецьких скульптур зайняла центральне місце у залі найдавнішої історії краю, а ще одна опинилась таки в правильній залі – присвяченій історії середньовіччя.

Окрім виняткового Федорівського ідола¹, що надійшов до музейного зібрання навесні 1978 р., нові надходження кам'яної пластики продовжували ситуативно поповнювати переважно експозицію просто неба. Утім тепер експонати мали співіснувати з дендрологічною збіркою, якій на подвір'ї дав початок колишній музейний реставратор Олександр Бібіков – основні посадки були приурочені до нововідкриття будівлі й проведені у 1964-1965 рр.²

Період після реконструкції будинку епізодично характеризувався від'ємним поповненням колекції кам'яної скульптури – одна половецька статуя відбула у 1968 р. до Вінницького краєзнавчого музею³, а ще одна - у 1969 р. до Кременчуцького музею⁴. Ймовірно, переформатування були викликані все тим же вищезгаданим культурним імпульсом 60-70-х рр., коли в усіх загальноісторичних та краєзнавчих музеях було наказано побудувати репрезентативні експозиції для доби раннього заліза та наповнити їх загадковими «кам'яними бабами».

Наступний проміжок часу до початку ХХІ ст. характеризувався відносним затишшям для колекції експонатів просто неба. В 1984 р. музейним розвідзагоном на чолі О. Б. Супруненка було передано досить цікаву знахідку – половецьку скульптуру, до якої могла доторкнутися рука видатного поета Т. Г. Шевченка (Табл. 10, Рис. 1). Джерелом для пошуків в тому числі слугувала

¹ Супруненко А.Б. Фёдоровский идол и курган. Киев-Полтава, 2011. 84 с., 4 вкл.

² Халімон О. Дендропарк полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (проспект тематичної екскурсії) // Полтавський краєзнавчий музей: Маловідомі сторінки історії, музеезнавство, охорона пам'яток : зб. наук. ст. Полтава : Дивосвіт, 2016. Випуск XI. С. 371

³ Акт передачі музейних предметів на постійне користування від 16.06.1968 р. // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 6 арк.

⁴ Акт передачі музейних предметів на постійне користування від 30.06.1969 р. // ...Там само... 6 арк.

замальовка, зроблена рукою самого українського генія – «Пейзаж із кам'яними бабами» від 1845 р. – саме тоді він подорожував Полтавщиною і зупинявся у садибі родини Лук'яновичів. Це й направило пошуки в с. Шедієве Полтавської області, де одна «баба» із рисунку таки знайдена була, хоча й з відбитою головою.

Докорінно змінило свій вигляд подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського у зв'язку з проведенням ремонтних робіт упродовж 2007-2008 рр., коли майже всі половицькі кам'яні скульптури були прибрані в фондосховища (Рис. 12). Необхідно було ліквідувати причини появи тріщин на будівлі, що були наслідком ґрунтових провалів та зсувів, викликаних рухом підземних вод. Проте після ремонту половицькі скульптури розмістилися у зовсім новій компоновальній схемі, підпорядковуючись єдиному художньому рішенню, про що зазначимо в наступному підпункті роботи (Рис. 13).

З усієї фондової колекції ПКМВК від 1908 р. й донині тільки одна «кам'яна баба» перебувала у статистиці – замурована в бетонному постаменті поруч із службовим входом інв. №ПКМВК 9696 А 318 (Табл. 2). Що цікаво, аналогічна ситуація такого відповідального монтажу інв. №ПКМВК 9697 А 319 (Табл. 3) не зупинила конструкторів нової постійної експозиції в залах музею, і вона таки була переміщена всередину.

Упродовж 2011-2023 рр. динаміку колекції просто неба завдає окрема група новітніх надходжень, яку склали мегалітична пластика доби бронзи-енеоліту з терен Полтавщини та антропоморфна гранітна стела скіфського часу з Дніпропетровщини. Фактично збірка перетворилась на доволі репрезентативну вибірку кам'яної пластики та скульптури степової зони Полтавщини, розширивши хронологічні кордони.

Зі скульптурою скіфського часу пов'язана досить прикметна історія: від моменту свого виявлення експедицією ДГУ у 1983 р. під керівництвом І. Ковальнової, Полтавський краєзнавчий вже став третім в черговості зберігачів

артефакту. Востаннє була перевезена з Гадяцького музею бджолярства, де не прижився археологічний експонат.

Більшість поповнень відбувались як за рахунок зборів під час моніторингових обстежень Полтавської області (переважно Кременчуцького району), так й під час охоронно-рятивних розкопок¹. Відтак новими експонатами ПКМВК у період 2011-2023 рр. стали дві стели та частина поховального комплексу із тринадцяти одиниць як випадкові знахідки (Табл. 15, 17, 18), ще три стели та енеолітична гробниця-циста виявлені під час археологічних досліджень експедиції ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ під керівництвом О.Б. Супруненка (Табл. 12, 13, 14, 16). На останній хотілося б зупинитись докладніше.

Рішення про музеєфікацію керівниками експедиції під час розкопок кургану близь с. Петрашівка в 2011 р. було здійснено на початку розкриття пограбованого комплексу поховання в кам'яній гробниці-цисті, що була перекрита стелоподібними плитами. Комплекс мав бути досліджений повністю, проте для подальшого його моделювання паралельно здійснювалась додаткова фіксація. Виявилось, що одна з трьох плит перекриття була зміщена від свого первісного положення наприкінці XVIII ст., про що говорили знахідки у переритому ґрунті — стінка сіроглиняної гончарної посудини та уламок зеленого гутного пляшкового скла. Кістки небіжчика перебували у струхломому стані, зберігшись тільки у верхій частині тулуба, проте загальне їх положення вказувало на випростану на спині горілиць позицію, вірогідно, з незначно підігнутими ногами (Рис. 15). Ці факти та інший археологічний контекст дозволили віднести пам'ятку до кола «випростаних» енеолітичних степових старожитностей, що виступає свідченням просування на терени Полтавщини носіїв цієї групи пам'яток наприкінці першої — на початку другої чверті IV тис. до н.е.² Під час дослідження складові комплексу додатково фотографічно фіксувались та нумерувались, що й дозволило в тому ж році реконструювати

---

¹ Супруненко О. Б. Петрашівський курган доби енеоліту – бронзового віку. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2012. 140 с.

² Там само. С. 32-43.

кам'яну гробницю на подвір'ї Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Фондово-облікове опрацювання останніх надходжень за 2023 р. (Табл. 17, 18) тривало й досі, а у поточному році артфєкти вже були взяті на постійне зберігання сектору «Археологія».

Історія комплектування колекції кам'яної половецької скульптури й досі зберігає чимало дискусійних питань, що досі не вирішені. Наприклад, поки не проведена предметна атрибуція із записами із щорічників та звітів музею про дарування за 1900 р. – «Каменная баба (1), отъ А. П. Старицкаго»¹, аналогічно за 1911 р. – «Каменная баба – [від] Полтав. Город. Управа»². Які саме це були предмети та де вони перебувають нині – залишається невідомим. Інформація про надходження двох скульптур з Диканьки у 1926 р. узгоджується між візуальними та письмовими джерелами, проте не співпадає з відомостями фондово-облікової документації – записаний предмет в 1906 р. під обліковим номером в № Ак. 753³ добре атрибутується за описом та обмірами з нині інв. № ПКМВК 9695 А 317 (після війни, у 1948 р. музеї СРСР переходять на нову систему фондово-облікової документації, у зв'язку з чим відбувався повний переоблік колекцій та взяття на облік за новими номерами); за таких умов народжується наступне припущення – або попри фотознімки та спогади учасників подій один експонат справді надійшов до музею вже в 1906 р., або якимось загадковим чином у музеї «загубився» ще один предмет два метри висотою. Водночас маємо щонайменше чотири «депаспортизовані» в полум'ї війни половецькі скульптури, облік яких розпочинається тільки в тому ж 1948 р., не зберігаючи інформації про їх дійсний час надходження до музею. Усе це створює підстави для альтернативних інтерпретацій, що утім, не робить історію колекції сповна зрозумілою.

---

¹ Отчетъ о Естественно-Историческом Музее Полтавскаго Губернскаго Земства за 1911 годъ. Полтава, 1913. С. 12. ; Олеховський М. О. Естественно-историческій музей Полтавскаго губернскаго земства. Описаніє колекцій. Полтава, 1899 [1900]. С. 61.

² Отчетъ о Естественно-Историческом Музее Полтавскаго Губернскаго Земства за 1910 годъ. Полтава: Электрич. Типо-Лит. И. Л. Фришберга, 1911. С. 12

³ Каталог археологічного відділу природничо-історичного музею Полтавського губерньського земства. Розпочатий у 1906 р. Т. 1. С. 108

Дослідження в цьому напрямку донині були фрагментарними та стосувались переважно з'ясування походження конкретних скульптур¹, а найбільший масив інформації було охоплено О. Супрунечком в контексті його дисертаційного дослідження та наступної монографії, присвячених питанню археологічної діяльності та колекцій Лубенського музею К. Скаржинської². Зазначені проблемні питання виразно позначають поле для подальших наукових пошуків. Віримо, що зібраний в контексті цього дослідження матеріал також послугує черговою еволюційною ланкою для вивчення музейної колекції кам'яної скульптури.

Підсумовуючи викладене, накопичення артефактів кам'яної пластики та скульптури Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського постає як історичний процес, у якому визначальну роль відігравала не стільки зумисна стратегія формування та відбору археологічної колекції загалом, скільки необхідність порятунку окремих археологічних об'єктів та предметів від знищення, забуття чи втрати контексту. Вже перші надходження кінця ХІХ ст. проявляють, в першу чергу, зберігальницьку функцію музею, а формування колекції просто неба постає як основна практика її практичного втілення. На основі розглянутого матеріалу з історії накопичення колекції, можемо окреслити загальну тенденцію формування відкритої експозиції: більшість кам'яних статуй, стел, мегалітів, поховальних комплексів з'являлися в музеї скоріше не в якості запланованих придбань, а як реагування на ризики втрати – від людського недбальства до руйнівних будівельних робіт й можливого нищення. Наскільки можна прослідкувати із письмових джерел та облікової документації, на тлі більш нагальних антропогенних загроз природний середовищний руйнівний чинник не брався до уваги: в першу чергу, через усталене уявлення про міцний та стійкий до негоди матеріал каменю. Таким чином, експозиція просто неба в

---

¹ Бовкун І. В., Супрунечко О. Б. Половецька “кам'яна баба” з Шедієвого в Пооріллі // Археологічний збірник ПКМ. Полтава, 1992. №1. С.123-127 ; Харламова А., Калініна Є., Шерстюк В. Половецька статуя з Бугаївки на Полтавщині // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2021: збірник наукових праць. Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2022. С. 152-160

² Супрунечко О. Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М. Скаржинської): монографія. Київ-Полтава: Археологія, 2000. 392 с.: іл

ПКМВК сформувалася передусім як наслідок багаторічної рятувальної місії, що забезпечила збереження значної частини археологічної спадщини Полтавщини та перетворила музей на ключовий центр її зібрання, обліку й демонстрації.

4.2. Концептуальні засади експонування археологічної колекції просто неба

Концепція в музеєзнавчому й експозиційному сенсі — це вихідний мотив та ідейний задум, який задає загальну логіку майбутньої експозиції, тобто визначає що саме і навіщо буде показано, а також які смисли мають бути донесені. В свою чергу, експозиційна концепція — це конкретизація цієї ідеї на рівні проекту експозиції: єдиний науково-художній задум, що визначає принципи відбору, групування та інтерпретації предметів і підпорядковує їм просторові, архітектурні та дизайнерські рішення, водночас й навпаки: не лише добір експонатів, а й архітектура чи інтер'єр мають відповідати й підпорядковуватися спільній концепції.

Дослідниця Т. Бегаль наголошує, що сучасна експозиція є синтетичним науково-художнім витвором, який створюється саме відповідно до такого єдиного задуму/концепції, котра підпорядковує собі всі елементи експозиційного середовища¹. За таких умов й принцип демонстрації просто неба — як і будь-який інший спосіб подання — здатен або підсилити, або послабити емоційний ефект, залежно від того, наскільки він узгоджений із загальною логікою авторського задуму. Натомість випадковість або відсутність цілісної концепції перетворюють експонування на механічне розміщення об'єктів без належної інтерпретаційної сили. Саме тому процес формування експозиційної

---

¹ Бегаль Т. О. Генеза експозиційного середовища музею.... С. 44

концепції передбачає не лише роботу з предметом як таким, а й продумування всієї системи подачі: контексту, простору, освітлення, маршруту руху, композиції та візуальної мови, які разом створюють той комплексний досвід, що і є кінцевим продуктом музейної комунікації. Підсумовуючи вищенаведені спостереження з приводу історичних метаморфоз, вважаємо доцільним звернути свою увагу на поданий фактор, що стане нашою черговою аналітичною віхою перед тим, як зробити висновки щодо поточного стану та перспектив формування музейного середовища просто неба Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Маємо констатувати, що до нас не дійшли будь-які джерела, що могли б засвідчувати експозиційну концепцію демонстрації кам'яної пластики, а з огляду на її давність можемо припускати, що в сучасному розумінні такої й не існувало. Як вже змогли з'ясувати, з поч. ХХ ст. інтенсивність поповнень та логіка формування відкритої експозиції визначалася потребою рятувати виявлені археологічні об'єкти та масивні кам'яні скульптури від знищення або втрати. За таких умов експозиція просто неба постала не як реалізація продуманого музеєзнавчого проєкту, а як вимушена відповідь на просторову тісноту, габаритність предметів та нагальну потребу їх збереження, що визначило її подальший характер і структуру. Проблему розміщення музейного фонду вбачав у 1898 р. вже перший музейний управитель — Михайло Олеховський — «музей по неволѣ принимаетъ характеръ скученнаго склада, что, разумѣется, неблагоприятно влієть на число посѣтителей музея»¹. Треба сказати, що навіть фактичне розділення музею навпіл у 1902 р. остаточно не вирішило ситуацію².

Практика експонування музейними установами (й не тільки) археологічної монументальної скульптури просто неба була як тоді загальноприйнятою, так і на сьогодні не є виключенням.

---

¹ Олеховський М. О. Естественно-Исторический Музей Полтавскаго Губернскаго Земства. Отчетъ за 1898 г. Полтава: Типо-Литографія М. Л. Старожицкаго, Александр. ул., 1899. С. 4

² Рудинський М., Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю музею. Полтава, 1928. Т. 1. С. 29-62

По-перше, пам'ятки доводилось масово рятувати перед острахом саме вандалізму чи використання їх в будівельних чи інших побутових цілях місцевим населенням. Іноді знімати доводилось навіть напряду з насипів та курганів — місць їх потенційного першовстановлення (Табл. 3). Археологічні матеріали свідчать, що середньовічні антропоморфні скульптури зазвичай не мали прямого зв'язку з похованнями, а радше слугували елементами святилищ, які нерідко облаштовували на курганах давніших степових культур. М. Швецов¹ на основі досліджень курганних груп Донеччини й Луганщини формував припущення про те, що половецькі святилища часто мали груповий характер — на одному могильнику могло існувати кілька майданчиків із встановленими статуями. В світлі зазначеного, використання поняття музеєфікації стосовно половецьких кам'яних зображень набуває особливої проблематики, адже відтворити чи зберегти такий археологічний об'єкт (тобто святилище) в умовах катастрофічної нестачі джерел та доволі давньої втрати контексту, виглядає фактично неможливим та науково необґрунтованим. Крім того, абсолютна більшість цих предметів в колекції ПКМВК врятовані із приватних садиб та маєтностей, де використовувались переважно в якості декору і втратили свій контекст ще до потрапляння в музей. Це значно звужує їх інтерпретаційний потенціал та схиляє натомість до використання понять «комплектування» та «експонування», що релевантно відносно саме рухомої археологічної спадщини, і на жаль, без можливості їх подальшої музеєфікації у вигляді об'єкта.

По-друге, станом на початок ХХ ст., скульптура тюркомовних кочових народів доби середньовіччя залишалась матеріалом відносно масовим. За різними підрахунками їх кількість в історичному ареалі безпосереднього побутування могла коливатись в районі тисячі і більше екземплярів². З одного боку, питання їх збереження було досить широким й потребувало чималих зусиль, а з іншого — могло й відобразитись на стратегіях комплектування музейних установ таким матеріалом як досить поширеним, тобто таким, що не є

---

¹ Швецов М. Л. Половецкие святилища // СА. М., 1979. № 1. С. 199–209

² Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния.... С. 7

унікальним. Останнє, звісно, є переважно власним припущенням. Проте поруч із складнощами їх атрибуції, саме про таку асоціативність може свідчити відносний лаконізм описовості цих предметів у фондово-обліковій документації, звітах та щорічниках¹.

По-третє, не можемо не відзначити характер художності рішень їх розміщення та встановлення, зафіксовані вже при музеї на фотознімках з альбому 1908 р. (Рис. 3-5). Аналіз візуальних джерел дає зрозуміти, що з самого початку й донині в просторі подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського поступово оформлювалась постійна виставка археологічної скульптури, устаткована за системним (колекційним) методом побудови експозиційних просторів. Водночас за схожим принципом предмети розташовувались на присадибних територіях приватних маєтностей, звідки й були переважно передані у фондове зібрання, в чому не можемо не побачити певної спадкоємності традиції демонстрації. З огляду на втрачений археологічний контекст, з експозиційної точки зору (в складеній фактично ситуації) переважає естетичний компонент — сприйняття в якості предмету мистецтва. А на відміну від інших музейних предметів, мистецький твір є, як правило, самодостатнім об'єктом. Тобто його цінність та внутрішній зміст максимально виражені у зовнішній формі, а загальноприйнятим варіантом духовного збереження таких творів виступає саме колекційний метод експонування. Проте за таких умов репрезентації може виникнути конфлікт історичної та художньої цінності музейного предмету.

Зазначені аспекти формують умови, за яких в переважній більшості випадків музеєфікація половецьких кам'яних скульптур як об'єктів археологічної спадщини в Полтавському краєзнавчому музеї майже неможлива.

---

¹ Каталог археологічного відділу. Розпочатий у 1904 р.... С. 108-109 ; Отчеть о Естественном-Историческом Музее Полтавскаго Губернскаго Земства за 1911 годъ. Полтава, 1913. С. 12. ; Олеховський М. О. Естественнo-историческій музей Полтавскаго губернскаго земства. Описаніе коллекцій. Полтава, 1899 [1900]. С. 61.

В той же час, це не виключає інших варіантів їх осмислення та презентації, що вже складає проблемне поле експозиційної демонстрації цих пам'яток.

Початок комплектування в археологічній колекції ПКМВК з 2011 р. мегалітичної пластики доби енеоліту-бронзи з наступним розміщенням експонатів просто неба, ставить нові виклики для розробки концепції репрезентації цих археологічних цінностей. Приблизно для половини предметів цієї збірки маємо зафіксований археологічний контекст в звітах досліджень та наукових публікаціях. Це головна умова для можливості музеєфікації пам'ятки. Згадуємо також, що польові дослідження носили переважно характер науково-рятівних, а отже, можливості збереження *in situ* не розглядалось.

Випадок дослідження поховального комплексу в кам'яній гробниці-цисті з Петрашівського кургану передбачав повну свою музеєфікацію, проте незадовільний стан збереження кісткових залишок та грабіжницьке втручання доби Нового часу дозволило реалізувати цей процес тільки частково. Використовуючи підхід реконструкції через моделювання, на подвір'ї Полтавського краєзнавчого музею продемонстрована тільки підкурганна поховальна споруда — кам'яна гробниця-циста, що в такому варіанті не дозволяє говорити про повноцінну музеєфікацію як археологічного об'єкту, а тільки його складової частини.

У випадку давніх кам'яних стел, техніка обробки таких значно поступається середньовічній скульптурі у збірці ПКМВК, але засоби експонування використовуються ті самі. Тут треба нагадати з попередніх розділів, що стеловидні мегаліти могли використовуватись і як за своїм безпосереднім призначенням — встановлення на верхівці насипу поховання, так і використовуватись давнім населенням повторно — наприклад, слугували закладним камінням домовини. Отже, у випадку випадкових знахідок таких мегалітів вкрай важко реконструювати археологічний контекст, а тоді й відповідним чином музеєфікувати. Сьогодні вони експонуються просто неба аналогічно до інших скульптур. Проте їх прикметні особливості, на відміну від

«кам'яних баб», помітні переважно тільки за відповідних погодних умов — особливо на це впливає освітлення. Загалом це зауваження буде релевантним для всієї збірки найдавнішої кам'яної пластики.

Гранітна антропоморфна стела, датована скіфським часом, має проблеми схожі до колекції мегалітів. Попри абсолютно точне спостереження іконографії, за умов невеликого освітлення чимало з них втрачаються.

Надходження 2011-2023 рр. суттєво збільшили як загальну кількість експонатів, так і хронологічні межі представленого матеріалу. Поповнення мотивувались доволі схожими мотивами, як й колись «кам'яних баб» — врятувати артефакти від знищення і забуття. Проте якщо цінність перших можна умовно зрозуміти й пересічне око, то у випадку мегалітів — такі ризикують набагато скоріше піти на будівельний матеріал, або стати черговою ландшафтною окрасою в чиемусь обійсті у класифікації «каміння звичайне», адже для первинної їх оцінки необхідне око спеціаліста.

Нині виставлена археологічна збірка просто неба Полтавського музею представляє так чи інакше організовану вибірку за певним принципом та має основні риси музейної експозиції — відібрана та розташована згідно певного наукового-художнього задуму спільність предметів, що:

- супроводжується матеріалами науково-допоміжного фонду;
- виставлена для публічного огляду на тривалий термін;
- складає цілісну предметно-просторову систему, в якій музейні предмети та науково-допоміжні матеріали доповнюють один одного¹.

У 2019 р., в контексті осмислення можливості концептуального створення «Науково-культурного осередку» на території Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, куди б входила і вся площа подвір'я з постійною там експозицією, і подієвий простір, і в музеєфікованих господарчих будівлях на

---

¹ Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів : Наказ Кабінета Міністрів України від 21 липня 2016 № 580: станом на 21 липня 2016 р.

території майстерні з майстер-класами, були запуснені в розробку відповідні проєкти¹, а найголовніше — розроблена і втілена нова айдентика для простору подвір'я, що зачепила як банери, інформаційні стенди, вказівники, так й етикетки для всіх археологічних експонатів та рослин дендрологічної збірки. На основі сформованої фактично експозиційної схеми, було також й розроблено оригінальні квитки-буклети², що б орієнтували відвідувача у демонстрованих об'єктах.

Після закриття основної будівлі та експозиції музею на ремонт наприкінці 2021 р., все екскурсійне навантаження повністю перемістилось на музейне подвір'я, а тандем археологічної та дендрологічної збірки став в центрі уваги. Сьогодні для забезпечення екскурсійної діяльності в дворіку існує проєкт загальної оглядової екскурсії, окремої тематичної екскурсії по дендропарку³ та власне по археологічній колекції кам'яної пластики та скульптури⁴, що і є предметом нашого безпосереднього зацікавлення. Варто сказати, що попри вже довге сусідство археологічної та дендрологічної збірок у півстоліття, концептуальне їх поєднання не є загальним правилом. В основному їх тандем ґрунтується на технічних формальностях і вимогах, які існують щодо підземних комунікацій, простору для кореневої системи та крони, щільності ґрунту і т.д. Проте в концептуальному вимірі є нереалізований потенціал — продумані рішення можуть вивести простір подвір'я на якісніший експозиційний рівень, коли дендрологічна та археологічна збірка взаємодоповнюють одна одну в концепції «культурних ландшафтів», розповідаючи про суспільство та

---

¹ Проєкт реконструкції ландшафтного дизайну території Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Виконавець ФОП Войткевич-Запара Н.О. Полтава, 2019 // Робочий архів бухгалтерії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 33 арк.

² Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Дендрарій. Скансен: буклет-квиток / ПКМ імені Василя Кричевського; [ідея: Л. Мартянова; авт. тексту Л. Зябко, О. Супруненко, О. Халімон; дизайн О. Левадний]. Полтава, 2019. скл. в 24 с.: іл.

³ Халімон О. Дендропарк Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (проєкт тематичної екскурсії) // Полтавський краєзнавчий музей: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток : зб. наук. ст. Полтава : Дивосвіт, 2016. Випуск XI. С. 371-390

⁴ Калініна Є. Давня кам'яна пластика і скульптура в колекції.... С. 567-591

оточуючий світ як цілісну систему. Доти ускладнено це й фактом того, що надходження нових видів рослинності до музею здебільшого є позаплановим.

У 2019 р. для унормування просторових і концептуальних засад подвір'я музею було розроблено проєкт реконструкції ландшафтного дизайну Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. У його конструктивних та декоративних рішеннях були покладені авторські мотиви творчості Василя Кричевського, а добір матеріалів здійснювався з урахуванням експлуатаційних вимог і естетики музейного середовища; малі архітектурні форми виконано без фундаментів, щоб мінімізувати вплив на зелені насадження; запроваджувались додаткові зони відпочинку, доріжки, а також декоративне освітлення для колекції археологічної скульптури. Запропонована концепція тяжіє до мистецтвознавчого підходу — робила акцент на архітектурному бренді, земській історії, кустарних промислах Полтавщини та візуальному кодів українського архітектурного модерну. В зазначеному контексті й археологічна збірка через половецькі скульптури може підкріплювати уявлення про умовну тяглість від тієї губернської історії, де мало місце облаштування великих маєтностей такими старожитностями в якості декору. Утім, за такого підходу експозиція ризикує виступати радше підпорядкованим елементом простору подвір'я, ніж його рівноправним компонентом.

4.3. Перспективи вдосконалення підходів до музеєфікації та експонування пам'яток археологічної спадщини

Розглянутий масив інформації, що охоплює теоретичні та методологічні засади музеєфікації, принципи створення музейних експозицій і, зокрема, специфіку побудови експозицій просто неба, дозволяє перейти до практичного

аналізу досвіду Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського та виявити його сильні й слабкі сторони. Частина таких аспектів уже була окреслена в попередньому підпункті, однак на цьому етапі важливо узагальнити їх і розглянути чинну експозицію в деталях, адже навіть на перший погляд другорядні спостереження можуть суттєво вплинути на комплексне сприйняття археологічної збірки просто неба.

У подальшій роботі виділимо кілька основних напрямів аналізу: частина пропонованих рішень є цілком реалістичними й здійсненими у короткостроковій чи середньостроковій перспективі, тоді як інші розглядаються як стратегічні, перспективні. Логіку викладу формує попереднє опрацювання теоретичного матеріалу та безпосереднє вивчення ситуації музею, здійснене у двох попередніх розділах. Відтак головні вектори подальшого аналізу зосереджуються на двох блоках — збереженні та презентації, у межах яких, спираючись як на наукові вимоги, так і на норми чинного законодавства, буде виокремлено ключові характеристики та проблемні точки.

Питання збереження в контексті музеєфікації археологічних пам'яток включають у себе аспекти фіксації археологічного контексту, оцінки загроз, консервації та забезпечення охоронним статусом.

Виявлення та фіксація археологічного контексту. Для українських музеїв загального профілю характерною є поява у фондах як матеріалів, що походять з археологічних досліджень, так і випадкових знахідок, вилучених поза археологічним контекстом. Останнє суттєво ускладнює можливість наукової фіксації та реконструкції первісних умов побутування пам'ятки.

У Полтавському краєзнавчому музеї, як і в інших установах України, актуальним залишається завдання максимально точного встановлення походження та топографії будь-якого предмета, у тому числі й археологічного. Традиційною практикою є виїзд фахівців на місце знаходження, що дозволяє уточнити обставини виявлення та здійснити первинну фіксацію. Найціннішою

ситуацією є та, коли предмет не був попередньо вилучений зі свого положення. Втім, переважна більшість випадкових знахідок відбувається під час земляних, будівельних чи сільськогосподарських робіт — тобто вже після порушення культурного шару. Навіть за очевидної наукової цінності пам'ятки процедури вилучення земельної ділянки з безпосереднього землекористування в Україні можуть тривати роками, а в кінці так й не завершитися успіхом. До того ж, обласні музеї фактично позбавлені повноважень здійснювати музеєфікацію пам'яток *in situ*: законодавство покладає відповідальність за охорону нерухомих пам'яток на місцеві органи виконавчої влади.

За таких обставин перевезення предмета до музею, хоч і не завжди є оптимальним з погляду збереження контексту, залишається найбільш реалістичним та ефективним способом захисту. У випадку колекції половецької скульптури це призвело до того, що значна частина первісної інформації про походження була втрачена — про що йшлося у попередніх розділах: пересування «кам'яних баб», руйнування святилищ, передавання з приватних зібрань, депаспортизація. Ситуація з новітніми надходженнями мегалітів значно краща: вони надходять у музей унаслідок розвідок, наукових обстежень або археологічних досліджень працівників музею та археологів. Такі матеріали добре задокументовані, публікуються, проходять атрибуцію та інтерпретацію, а тому мають високий науковий потенціал.

З урахуванням вищезазначеного, прогалини у встановленні первісного археологічного контексту є здебільшого об'єктивними й стосуються переважно ранніх надходжень до музейної збірки: депаспортизації, фрагментарності облікової документації та історично обумовленої втрати інформації про місця походження. За таких умов єдиним реалістичним шляхом мінімізації цих втрат постає систематичне наукове опрацювання історії предметів як складників музейної колекції. Аналіз видавничої діяльності Полтавського краєзнавчого музею свідчить, що цей напрям уже демонструє позитивну динаміку, а результати поданого дослідження лише підтверджують його доцільність і

перспективність. Отже, *найперспективнішим напрямом подальшої роботи є підтримка та послідовне стимулювання наукових досліджень історії музейної колекції*, насамперед тих, що стосуються давньої кам'яної пластики та середньовічної скульптури.

Оцінка можливих загроз. Як зазначалося раніше, оцінка можливих загроз є одним із базових принципів, у межах яких відбувається комплектування археологічної колекції просто неба Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Саме за цим підходом музей поповнював свою збірку ще з кінця XIX ст., коли головним пріоритетом був порятунок пам'яток будь-якою ціною. І нині цей принцип фактично залишається визначальним. Показовими є історії перевезення половецької скульптури з Шедієвого¹, якій, попри значні ушкодження, загрожувало повне зникнення, або антропоморфної скульптури скіфського часу з Гадяцького музею, де самому закладу загрожувало закриття, а гранітному ідолу — подальше забуття. Аналогічно до музею надходили й окремі артефакти, вилучені в контексті охоронно-рятивних археологічних досліджень, для музеєфікації *in situ* яких не існувало жодних умов.

Таким чином, можна стверджувати, що саме оцінка загроз і сьогодні визначає стратегію комплектування та збереження археологічних старожитностей, експонованих просто неба. При цьому антропогенні ризики — умисне нищення, господарське освоєння територій, будівельні роботи — залишаються найсерйознішими, оскільки здатні спричинити одномоментне й безповоротне знищення пам'ятки. Натомість природні чинники інколи відходять на другий план, що не відповідає комплексному підходу, адже експонування просто неба завжди супроводжується довготривалим впливом зовнішнього середовища.

Вирішення цих завдань безпосередньо пов'язане з наступним етапом роботи, про який ітиметься далі. У межах же аналізу оцінки можливих загроз

---

¹ Бовкун І. В., Супруненко О. Б. Половецька “кам'яна баба” з Шедієвого.... С.123-127

варто наголосити, що для забезпечення сталого розвитку та довгострокового збереження колекції необхідно оцінювати ризики для кожного артефакту індивідуально — з урахуванням матеріалу, ступеня збереженості та потенційних довготривалих впливів із залученням спеціалістів вузького профілю.

Консервація. У роботі з предметами, представленими в археологічній збірці просто неба ПКМВК, первинна консерваційна обробка зазвичай обмежується неінвазійним очищенням поверхні, що здійснюється безпосередньо після надходження артефакту до музею. Така сама процедура застосовується і в разі повторного забруднення.

Однак для подальшого тривалого експонування постає потреба у глибших консерваційних заходах, зокрема із застосуванням спеціальних зміцнювальних і захисних засобів. Прикметно, що щодо кам'яних виробів такі практики в музеях України використовуються значно рідше, ніж щодо об'єктів із менш стабільних матеріалів. Проте специфіка структури каменю, як демонструють й проведені дослідження колекції кам'яної скульптури музею¹, має різний поріг відносної стійкості перед природними явищами та опадами. Дослідження колекції кам'яної скульптури ПКМВК засвідчують різні темпи вивітрювання: зокрема, вапняк деградує значно швидше, особливо за наявності глибоких тріщин і раковин, у яких накопичуються волога та органічні забруднення, створюючи сприятливі умови для біологічної активності.

Практика глибинної консервації, що включає укріплення структури каменю, зменшення його водопроникності та захист від біокорозії — може суттєво підвищити стійкість експонатів до зовнішнього середовища. *З огляду на повільну, але невідворотну деструкцію пісковика та вапняку, погіршення*

---

¹ Нікітенко І. С., Супруненко О. Б., Куцевол М. Л. Матеріал половецьких кам'яних баб Полтавського краєзнавчого музею // Геолого-мінералогічний вісник Криворізького національного університету. 2018. №1–2 (39–40). С. 21–31 ; Нікітенко, І. С., Супруненко, О. Б., Куцевол М. Л. Петрографічне дослідження кам'яних стел доби енеоліту-бронзи з Полтавського краєзнавчого музею // Journal of Geology, Geography and Geoecology, 2018. 27(1). С. 108–115 ; Нікітенко І. С. Результати петрографічного дослідження матеріалу скіфської стели з Полтавського краєзнавчого музею // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. 2020. № 63. С. 134-144.

експозиційного вигляду й ризику втрати автентичних рис, глибинна консервація видається як доцільною перспективною рекомендацією для Полтавського краєзнавчого музею, так і порівняно реалістичною у практичному виконанні, враховуючи відносно невелику кількість скульптур у порівнянні з іншими музеями України. Для реалізації цього напряму необхідно винести питання глибинної консервації на порядок денний, провести відповідну фахову експертизу та визначити матеріальні й технологічні можливості впровадження цих заходів у музейну практику.

Організаційно-правові засади охорони та облік. У світлі специфіки форм музеєфікації археологічної спадщини (переміщення із моделюванням) просто неба, тенденцій комплектування музейної збірки загалом, питання надання правової охорони пам'яток видається набагато легшим, аніж створення охоронного поля пам'ятки *in situ*. Основним інструментом охорони стає музейний облік, що передбачає складання акту надходження, паспортизацію та внесення до відповідних інвентарних книг. Якщо не згадувати проблеми депаспортизації предметів фонду, що потребують саме не стільки облікової обробки, скільки наукового дослідження — питання вирішуються на порядку денному в рамках музейної практики.

До питань презентації віднесли аспекти концептуалізації, її втілення за допомогою методів побудови експозиції та технічного оформлення, а також документального оформлення як музейної діяльності.

Наукова концепція. Питання формування смислового задуму експозиції традиційно розглядається у зв'язку з освітньою та просвітницькою функцією музею. У випадку археологічної експозиції просто неба Полтавського краєзнавчого музею, на нашу думку, головною проблемою постає слабкість концептуальної основи, що зумовлена її стихійним формуванням і домінуванням потреби збереження артефактів над побудовою цілісного музейного наративу. Відтак, відсутність чітко артикульованої концепції лише послаблює позицію експозиції: кожне наступне покоління співробітників змушене самотійно

наділяти простір новими сенсами, сприймаючи його радше як усталену даність, ніж як результат усвідомленого проектного рішення.

Дійсно, такий підхід цілком можливий у сфері художніх експозицій, де твір є «самоцінним» та не має необхідності пояснення. Проте для археологічної колекції ситуація інша. Без окресленої ідеї та логіки представлення незрозумілою залишається сама мотивація експонування предметів просто неба, а отже — концепція сама по собі втрачає музеологічний характер. У цих умовах експозиція функціонує радше як простір збереження, ніж як інтерпретаційний інструмент, а отже, й виникає питання чи може вона називатися такою загалом.

Попри суто практичний характер первісного рішення про експонування під відкритим небом, цей формат має низку очевидних переваг і перспектив у порівнянні з традиційними експозиційними підходами, що доводить результат дослідження, викладений у попередніх розділах. Водночас слід визнати, що нинішня експозиція просто неба не постає достатньо переконливою саме як археологічна — її сучасний вигляд значною мірою зумовлений історичною інерцією, радше ніж цілісним концептуальним задумом.

Таким чином, *для підвищення концептуальної ваги та інтерпретаційної якості експозиції необхідним вважаємо переосмислення її базової ідеї: виокремлення переваг і недоліків, визначення аспектів, здатних підсилити концепцію.* Після цього стане можливим й якісна однозначність наративу експозиції, що розповідає відвідувачам про колекцію давньої кам'яної пластики й скульптури спершу як унікальні об'єкти археологічної спадщини, без остаточної відмови від інших можливих сенсів інтерпретації.

Метод побудови експозиції. Принцип формування такої безпосередньо пов'язаний із науковою ідеєю, покладеною в основу її концепції. Як зазначалося раніше, нині в експозиції просто неба використано колекційний метод експонування, за якого предмети групуються насамперед за спільністю ознак та характеристик. У випадку ПКМВК така логіка демонтажу і розміщення

артефактів безпосередньо пов'язана з історичною практикою рятівного комплектування колекції: кам'яна пластика та скульптура потрапляли до музею як предмети, яким загрожувало знищення антропогенними чинниками.

Отже, наразі для всієї експозиції об'єднувальними елементами є: монументальність предметів; належність до давніх традицій обробки каменю та каменерізної пластики; іконографічні риси, що відображають сакральні уявлення різних культур, представлених на території Полтавщини; походження з культових чи поховальних комплексів, що підсилює їхню дотичність до художньо-абстрактного мислення давніх спільнот.

Водночас важливо враховувати, що експозиція не існує у вакуумі: вона розташована поруч із виразною архітектурою будівлі українського модерну, яка неминуче привертає значну мистецтвознавчу увагу, а з 1964 р. — ще й в оточенні дендрологічної збірки. За таких умов, коли складові простору не узгоджені між собою, цілісне сприйняття археологічної експозиції може розмиватися.

З огляду на те, що в музеї історично не ставилося завдання створити археологічний парк, а акцент музею лежав переважно на історії XIX ст., (мистецтві, промислах та декоративно-ужитковій традиції Полтавщини), — пряма інтерпретація археологічних пам'яток ускладнюється і потребує узгодження з іншими музейними складовими.

Найбільш перспективним і водночас практичним шляхом підвищення цілісності сприйняття експозиції видається поєднання археологічної та частини дендрологічної збірки в руслі ансамблевого (ландшафтного) методу побудови експозиції. Йдеться не про фізичне переміщення чи пересадку дорослих рослин, а про створення єдиної просторової панорами, у якій артефакти та рослинність формували б взаємодоповнюючі «культурні ландшафти»: такий підхід дозволив би відобразити не лише історичні процеси, а й людини як безпосередньої частини природнього середовища, що й слугувало основою виникнення й функціонування археологічних об'єктів, представлених у дворіку. На подвір'ї

музею вже можна спостерігати часткові реалізації подібних рішень, однак вони не набули комплексності.

Отже, воліємо вважати, що *адаптація експозиції до ансамблевого методу формування відкриває можливість повною мірою реалізувати концептуальні переваги експонування просто неба: зробити простір цілісним і взаємопов'язаним, зменшити конкуренцію між його складовими та забезпечити гармонійне їхнє узгодження як між собою, так і з майбутніми елементами музейного середовища.*

Оформлення та техніки побудови експозиції. Незалежно від того, чи зберігатиметься чинна структура експозиції, чи вона зазнає переоформлення, важливо оцінити ступінь реалізації її комунікаційного потенціалу. Аналіз візуальних джерел свідчить, що протягом тривалого часу експонати просто неба взагалі не мали базових етикеток із підписами. Це фактично закріплювало їхнє сприйняття як декоративних елементів подвір'я — подібно до традицій садово-паркового оформлення у панських маєтностях XIX ст., а не як повноцінних музейних об'єктів.

Ситуація змінилася після реалізації масштабного проєкту, про який йшлося у попередньому підрозділі. Він комплексно переосмислив айдентику, дизайн і комунікації подвір'я музею. Варто наголосити, що розробка коректного етикетажу та інформаційних підписів відіграє ключову роль для того, щоб відвідувач сприймав об'єкт саме як музейний експонат, тобто носія цінності. Проте власні спостереження дозволяють сформулювати кілька зауваг, оскільки проєкт, попри значний обсяг виконаної роботи, досі не реалізований повністю.

Завдяки докладеним зусиллям майже всі предмети археологічної збірки сьогодні мають індивідуальні вказівники й номерний відповідник (Рис. 16-17). Водночас концепція навігації втілена не цілком органічно: у двох точках дворику встановлено штанги з інформаційними табличками, тоді як безпосередньо біля кожного експоната розміщено лише його номер. Основна навігація

передбачалася через буклет-квиток, однак через пізніше доповнення експозиції логічна послідовність маршруту була порушена, що ускладнює огляд і орієнтацію в просторі, фактично перетворюючи відвідування на своєрідний квест.

По-перше, доцільно усунути ці навігаційні розриви.

По-друге, обсягу інформації, який відвідувач отримує безпосередньо під час огляду, недостатньо для самостійного, «несупроводжуваного» сприйняття експозиції. У стаціонарних експозиціях музеїв практикується подання довідкових блоків до окремих комплексів — такий підхід варто застосувати і тут. Як сьогодні вчиняють часто при побудові експозиції (або виставок у флігелі Полтавського краєзнавчого музею), такі довідкові блоки можуть бути приховані в форматі QR, де після сканування пристроєм пересилають відвідувача до опису. Такий можна реалізувати навіть в рамках нині діючого музейного сайту.

Водночас потенціал інформаційних технологій не обмежується лише навігацією. Особливу увагу варто звернути на можливість підвищення рівня музеєфікації наявної цисти на подвір'ї. Хоча кістковий матеріал не зберігся, детальна фіксація під час археологічних досліджень, наявність описів та фотодокументації робить можливим створення реконструкції поховання у форматі доповненої реальності. Досвід такого підходу музей уже має: у співпраці з Vodafone у 2020-2021 рр. було створено AR-реконструкцію втраченої голови половецької скульптури з с. Шедієве (Рис. 18-19).

Таким чином, експозиція археологічної кам'яної пластики та скульптури у подвір'ї музею має значний потенціал для вдосконалення як у технічному, так і в інтерпретаційному вимірах. А наявність у музеї фахівців із 3D-моделювання та фотограметрії відкриває можливість впровадження й сучасних імерсивних рішень, що дозволили б не лише поглибити розуміння окремих артефактів, а й забезпечити повноцінну музеєфікацію таких комплексів, як поховання з Петрашівського кургану. Розширення застосування цифрових технологій у

поєднанні з удосконаленням комунікаційних практик може суттєво підвищити якість представленої експозиції.

Облікова документація. На відміну від загальних процедур збереження, експонування фондкових предметів на виставці чи в постійній експозиції також потребує оформлення індивідуальної супровідної документації. Як засвідчує аналіз, облік розташування кам'яної скульптури поза фондосховищами упродовж ХХ ст. фактично не здійснювався; відсутньою була й система таких документів у сучасному розумінні як така. Наявні дані свідчать, що акт видачі з фондосховища було оформлено лише під час останнього переміщення всіх половицьких статуй у зв'язку з ремонтними роботами на подвір'ї музею. Надалі облік було частково доповнено вже після надходження нових предметів мегалітичної колекції.

Попри це, тривалий час залишався невпорядкованим один із ключових елементів документації — топографічний опис експозиції, що фіксує фактичне розташування кожного об'єкта на подвір'ї. Тут треба зазначити, що у певному сенсі це дослідження зокрема й стало підґрунтям для підготовки й розроблення актуального топографічного плану експозиції просто неба, який зараз перебуває в розробці автора.

Отже, ситуація з обліковою документацією демонструє, що подальша її систематизація та формалізація є необхідною умовою для підвищення якості управління експозицією археологічної колекції просто неба. Це забезпечує як прозорість музейних процесів, так і можливість фахового контролю за станом та переміщенням кожного об'єкта.

Узагальнюючи результати аналізу, проведеного в межах всього розділу, можемо стверджувати, що сучасний стан експозиції археологічної спадщини просто неба в Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського демонструє типову для українських музеїв ситуацію історично сформованої, але концептуально не завершеної музеєфікації, у якій домінують практики рятівного

комплектування та переважно інерційні підходи до просторового впорядкування.

За результатами дослідження в контексті підрозділів, головним чином окреслюється одна важлива наскрізна проблема: експозиція виникла швидше як відповідь на загрози збереженню пам'яток, ніж як результат реалізації цілісної музейної концепції. Можемо вважати, що саме тому її нинішня структура одночасно містить як значний потенціал, так й певні вразливості. Переосмислення цієї ситуації виявляє головну тезу розділу: музеєфікація археологічної спадщини просто неба в рамках діяльності Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського має розглядатися не стільки фіксацією вже наявного стану, скільки процесом її постійного інтелектуального та організаційного формування, що потребує нової системності.

Відтак основним узагальнюючим результатом розділу є усвідомлення того, що подальший розвиток експозиції повинен ґрунтуватися на трьох стратегічних засадах:

- реконструкції смислової цілісності — переході від колекційного й інерційного принципу групування експозиції до концептуального підходу, у якому археологічна спадщина інтерпретується як частина ширшого культурного ландшафту;
- поглибленні наукового дослідження колекції — систематичному дослідженні походження експонатів, їхнього контексту та матеріальної специфіки, що дозволить подолати історичні прогалини і водночас створити стійку основу для подальших практик музейної інтерпретації;
- вдосконаленні комунікаційних практик — розширенні інструментів презентації (інформаційних, візуальних, цифрових), що перетворюють експозицію на повноцінний інтерпретаційний простір.

Отже, саме у взаємодії автентичних предметів та сучасних інтерпретаційних рішень закладено можливість перетворити подвір'я музею з

переважання доктринально «місця зібраних об'єктів» на реальний дієвий експозиційний простір, що зможе навіть слугувати моделлю для переосмислення практик музеєфікації археологічної спадщини на рівні регіональної музейної мережі, а то й України.

ВИСНОВКИ

Аналіз історіографії показав, що для української наукової традиції питання музеєфікації археологічної спадщини — досить молода проблемна сфера досліджень. З цим простежується й доки відсутність єдиного підходу, де переважали наукові нароби власне самих археологів або пам'яткоохоронців, аніж фахових теоретиків музейної справи. Оглядаючи в цьому світлі досвід музеєфікації та створення археологічної експозиції просто неба Полтавського музею імені Василя Кричевського, можна стверджувати, що й нинішній стан експозиції є радше наслідком тривалого нашарування рішень, ніж результатом реалізації цілісної концепції. Так, разом вони окреслюють контури потенційно цілісної теорії, але водночас підкреслюють інерційність вітчизняної музейної системи, у межах якої кожне нове рішення спирається на попередні, не завжди рефлексовані практики.

Проте ситуаційний аналіз передбачав й глибинне вивчення природи явища, що вивчається. Цьому була покладена досить комплексна джерельна база, утім, навіть якої було невдосталь аби заповнити всі лакуни в історії колекцій Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Так, у розрізі вивчення фондово-облікової музейної документації розуміємо, що досі глибоко проблематичними питаннями залишаються депаспортизовані колекції, відомості про надходження предметів з яких потребують додаткового наукового дослідження. Спроби компенсувати «білі плями» шляхом звернення до писемних джерел не дали однозначного результату й подекуди, навпаки, створювали додаткову дезорієнтацію. За таких умов цілком виправданим стало звернення до візуальних матеріалів: вони не лише нерідко виявилися інформативнішими, але й дозволили простежити реальні експозиційні рішення на практиці, оскільки відомості про них у перші десятиліття ХХ ст. майже не фіксувалися ані у фондово-обліковій документації, ані в описових джерелах. Тут варто зауважити, що в цьому аспекті нам фактично пощастило: наявність

відносно великого масиву фотознімків пояснюється тим, що музей розташований у знаковій для міста будівлі, яка сама по собі часто ставала об'єктом фіксації.

Опрацювавши значний корпус джерел, було також ухвалено рішення систематизувати його у формі індивідуальних карток експонатів, поданих у додатках, оскільки подібного комплексного історичного дослідження археологічної кам'яної пластики в Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського досі не існувало (Табл. 1-18). З урахуванням й особистої зацікавленості історією цієї музейної збірки, логічно припустити, що зібраний джерельний масив надалі поповнюватиметься та розвиватиметься у майбутніх наукових напрацюваннях та публікаціях. Зіставлення цих різнотипних матеріалів дозволило додати певні уявлення про динаміку просторових змін та реконструювати майже «невидиму» історію експозиції просто неба.

Сформована в дослідженні методологічна рамка дала змогу розглянути Полтавський краєзнавчий музей як репрезентативний приклад для аналізу ширших регіональних тенденцій. Саме на його матеріалі чітко простежуються загальні для музеїв Полтавщини імпульси до формування експозицій просто неба: домінування охоронно-рятивних мотивів, необхідність термінового вилучення пам'яток у відповідь на антропогенні загрози та фактична відсутність умов для їх збереження *in situ*. Зіставлення досвіду ПКМВК з іншими закладами регіону підтвердило, що подібні рішення виникали не як результат довгострокової музейної стратегії, а як вимушена реакція на ризики знищення археологічних об'єктів. За таких умов будь-які якісні зміни в експозиційній площині можливі лише за умови демонстрації переконливих моделей, актуалізації перспективних методів та передусім — концептуального переосмислення самої логіки комплектування й представлення археологічної спадщини.

У ході здійснення огляду понятійного апарату вдалося системно проаналізувати наукові, пам'яткоохоронні та правові підходи до визначення

рухомих і нерухомих археологічних об'єктів, а їх порівняння засвідчило відсутність їх повної узгодженості, що безпосередньо впливає на практику збереження та музеєфікації. Унаслідок цього, як слушно наголошують пам'яткознавці, виникає низка юридичних колізій, що безпосередньо позначаються й на методологічних підходах до практичної музеєфікації. Відтак встановлено, що розмежування пам'яток за ознакою рухомості не є суто юридичною процедурою: у багатьох випадках (зокрема щодо кам'яної пластики) воно має інтерпретаційний характер і потребує врахування археологічного контексту, історії побутування та способів вторинного використання, як це особливо прикметно на прикладі кам'яної пластики доби енеоліту-бронзи в збірці ПКМВК. Таким чином, виконання цього завдання дозволило сформулювати теоретичну основу для подальшого аналізу експонування археологічних об'єктів просто неба, а також окреслити ключові методологічні ризики, з якими стикаються музеї у процесі роботи з подібними пам'ятками.

Як продемонстрував залучений матеріал дослідження, еволюція музеєфікації археологічних об'єктів навіть у широкому європейському контексті розвивалася не лінійно, а через низку хвильових імпульсів, зумовлених потребами збереження, змінами в наукових підходах та трансформаціями самого музейного простору. Проте завдяки аналізу різноманітних моделей світової та вітчизняної практики, на концептуальному рівні можна визначити три базові моделі музеєфікації нерухомих пам'яток: *in situ*, переміщення з реконструкцією та вилучення монолітом — і саме ці схеми формують методологічний каркас.

Сучасні музейні простори просто неба постають як результат поєднання охоронно-рятівної логіки з набагато ширшим культурним завданням — створенням інтерпретаційного середовища, де артефакт набуває значення не лише завдяки своїй матеріальності, а й через обраний спосіб його комунікування та освітні наративи. У цьому контексті особливо показовими є практики європейських археопарків, археодромів та установ експериментальної археології, методологічні питання засвоєння яких в українській практиці активно

розробляються вітчизняними дослідниками. В таких музейний простір вибудовується як цілісний ландшафт, де реконструктивні елементи, цифрові технології та взаємодія з відвідувачем узгоджуються між собою в єдину систему. Хоча вищезгадані форми музеїв просто неба й функціонують як різні типи просторових рішень, проте їх об'єднує спільний принцип: збереження об'єкта стає нерозривним із його публічним представленням.

На відміну від західноєвропейської традиції, де музеї просто неба постали як окремий тип музейних інституцій, в Україні формування відкритих археологічних експозицій відбувалося за зовсім інших умов. Попри успіху Гаселіуса ще наприкінці XIX ст., практика створення музеїв просто неба дійшла до українських терен тільки в 60-х рр. XXст. Водночас, Полтавський краєзнавчий музей від початку був і залишається класичним музеєм, не орієнтованим на просторове моделювання археологічного середовища. Саме тому ретроперспектива історії експонування пам'яток кам'яної пластики на подвір'ї ПКМВК дозволила встановити важливий факт: місцева модель музеєфікації формувалася не як результат цілісної концепції, а як відповідь на зовнішні обставини — зокрема стан збереженості пам'яток, ризики їх фізичного знищення поруч з розумінням неефективності системи пам'яткоохорони, що б мала давати змогу зберігати пам'ятки *in situ*. Це зумовило деяку хаотичність процесу.

Водночас у ході дослідження виявлено й значний прихований потенціал експозиції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Попри інерційний характер її формування, на подвір'ї простежуються й окремі спроби унормування та систематизації експозиційного вигляду, здійснені декілька років тому, що свідчить про наявність підґрунтя для подальшого цілеспрямованого розвитку.

Так, навіть будучи сформованою несвідомо, вона акумулює риси, властиві сучасним археологічним музеям просто неба: тісний зв'язок з ландшафтом, можливість формування смислових ансамблів, відкритість до реконструктивних та цифрових рішень. Це дозволяє стверджувати, що навіть інерційно створена

експозиція може бути переорієнтована на сучасні концептуальні підходи, якщо їй повернути цілісну наукову ідею та оновити комунікаційний інструментарій.

Саме для підтримки цієї тези та раціонального перевтілення акумуляованої інформації під час дослідження в практичну площину, виявлені проблеми дозволили сформулювати своєрідні рекомендації, що могли б підвищити якість експозиційного простору подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського та довести музеєфікаційні процеси до свого логічного завершення. Детальніше вони викладені у підрозділі 4.3. нашого дослідження.

Відтак, запропоновано реалістичні кроки, що можуть забезпечити перехід від інерційної моделі експозиції до концептуально керованої. Серед ключових напрямів виокремлено: необхідність реконструкції смислової цілісності — тобто переходу від колекційного методу групування експозиції до ансамблевого, у межах якого археологічна спадщина інтерпретується як складова ширшого культурного ландшафту; поглиблення наукового вивчення колекції — систематичне дослідження походження експонатів, їхнього контексту та матеріальної специфіки, що дозволить не лише подолати історичні прогалини, а й створити стійку основу для подальших інтерпретаційних практик; удосконалення комунікаційних стратегій — вдосконалення як традиційних технік формування експозиції (етикетажу, довідкових блоків), так й розширення інформаційних, візуальних і цифрових інструментів презентації, які можливо застосувати для доповнення дійсних музеєфікаційних практик шляхом, наприклад, використання моделювання через технології AR.

Отже, саме поєднання автентичних археологічних об'єктів із сучасними інтерпретаційними підходами відкриває можливість принципово нового прочитання музейного подвір'я — не як випадкової сукупності зібраних предметів, а як цілісного, змістовно структурованого простору, здатного продукувати власний наратив. У такій формі експозиція ПКМВК може перетворитися на лабораторію музейних інновацій, де відпрацьовуються моделі роботи з археологічною спадщиною, релевантні ширшому українському

контексту. Це дозволяє розглядати результати дослідження не просто як аналітичний огляд минулого та теперішнього стану експозиції, а як реальну основу для подальших практичних змін — від локального удосконалення до формування методологічних орієнтирів для всієї регіональної, а можливо, згодом й національної мережі музеїв просто неба. Саме в цій здатності поєднати ретроспективу, критику й проєктне бачення і полягає найбільша цінність проведеної роботи: вона окреслює не лише проблеми, а й конкретні перспективи того, якою може бути сучасна українська музеєфікація в XXI столітті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Акт передачі музейних предметів на постійне користування від 16.06.1968 р. // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 6 арк.
2. Акт передачі музейних предметів на постійне користування від 30.06.1969 р. // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 6 арк.
3. Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія» // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025.
4. Губернский земский дом в Полтаве. Полтава : Издание Й. Ц. Хмелевского в Полтаве, 1908. 42 с.
5. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) від 16.01.1992. Конвенція № ETS N 143. Рада Європи : станом на 10 груд. 2003 р.
6. Збірник, присвячений 35-річчю Музею : зб. наук. ст. Полтав. держ. музей ім. В. Г. Короленка. Полтава, 1928. Т. I. 296 с.
7. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». Розпочата у 1948 р. А-1 // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 117 с.
8. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». Розпочата у 1982 р. А-7 // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 198 с.
9. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». Розпочата у 2010 р. А-10 //

- Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 407 с.
10. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». Розпочата у 2016 р. А-11 // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 398 с.
  11. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». Розпочата у 2022 р. А-12 // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 150 с.
  12. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Документи». Розпочата у 1973 р. Д-5 // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 202 с.
  13. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Фото». Розпочата у 1948 р. ФІСП-3 // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 139 с.
  14. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Фото». Розпочата у 1950 р. ФІСП-4 // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 157 с.
  15. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Фото». Розпочата у 1965 р. ФІСП-9 // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 157 с.
  16. Каталог археологічного відділу. Розпочатий у 1904 р. Т.1 // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 369 с.

17. Конституція України : Закон України від. 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 9 вер. 2025 р.
18. Олеховський М. О. Естественнo-Исторический Музей Полтавскаго Губернскаго Земства. Отчетъ за 1898 г. Полтава: Типо-Литографія М. Л. Старожицкаго, Александр. ул., 1899. 15, VI, IV, [2]с.
19. Олеховський М. О. Естественнo-историческій музей Полтавскаго губернскаго земства. Описаніе коллекцій. Полтава: Типо-Литографія М. Л. Старожицкаго, 1899 [1900]. 90 с.
20. Отчетъ о Естественнo-историческомъ музеѣ Полтавскаго губернскаго земства за 1903 годъ. Полтава: Электр. Типо-Лит. Торг. Дома «Л. Фришбергъ», 1904. 24 с.
21. Отчетъ о Естественнo-Историческомъ Музее Полтавскаго Губернскаго Земства за 1906 годъ. Полтава: Типо-литографія Торговаго Дома И. Фришбергъ и С. Зороховичъ, 1907. 19 с.
22. Отчетъ о Естественнo-Историческомъ Музее Полтавскаго Губернскаго Земства за 1907 годъ. Полтава: Типо-Литогр. Н. М. Старожицкаго, Куз. ул. д. Дудника, 1908. 18 с.
23. Отчетъ о Естественнo-Историческомъ Музее Полтавскаго Губернскаго Земства за 1910 годъ. Полтава: Электриич. Типо-Лит. И. Л. Фришберга, 1911. 18 с.
24. Отчетъ о Естественнo-Историческомъ Музее Полтавскаго Губернскаго Земства за 1911 годъ. Полтава: Электриич. Типо-Лит. И. Л. Фришберга, 1913. 18 с.
25. Паспорт реставрації пам'яток історії та культури (рухомої) Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського РП-577. ПКМВК 9696, А 318. 15 липня 2019 р. Реставратор Т.Г. Клименко // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 13 арк.
26. Полтавский земский Естественнo-Исторический музей: [отчёт за 1891 г.]. (Перепечатано из отчёта Полтавской губернской земской управы за 1891

- годь): отдельный оттиск. Полтава: Типо-Литогр. Л. Фришберга, Алексан. у., соб. домъ, 1892. 26 с.
27. Проект реконструкції ландшафтного дизайну території Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Виконавець ФОП Войткевич-Запара Н.О. Полтава, 2019 // Робочий архів бухгалтерії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 33 арк.
28. Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів : Наказ Кабінета Міністрів України від 21 липня 2016 № 580 : станом на 21 липня 2016 р.
29. Про затвердження Положення про Музейний фонд України : Постанова Кабінет Міністрів України від 20 липня 2000 р. № 1147 : станом на 5 груд. 2024 р.
30. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР : станом на 28 серп. 2025 р.
31. Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004 р. № 1626-IV : станом на 12 груд. 2012 р.
32. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III : станом на 2 жовт. 2023 р.
33. Kaplun N. I. The Regional Museum of Poltava: new installations // Museum, 1966. Volume XIX, No. 3. P. 192–193.
34. Археологічні підсумки досліджень у Полтаві та області за 2024 рік // Інтернет-видання «Полтавщина». 14 лютого 2025. URL : <https://poltava.to/news/80034/> (дата звернення: 30.09.2025)
35. Бадер О.Н. Музеефикация археологических памятников // СА. М., 1978. №3. С. 138–153
36. Барановська Н. Експозиційна робота у діяльності музею // Historical and cultural studies. 2015. Vol. 2. Num. 1. С. 13-17.

- 37.Бегаль Т. О. Генеза експозиційного середовища музею: від витоків до сучасності : монографія. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2022. 200 с.
- 38.Березнюк Т. Особливості та специфіка побудови інтерактивних музейних експозицій // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Музеєзнавство і пам'яткознавство. 2018. Вип. 1. С. 48-55
- 39.Бовкун І. В., Супруненко О. Б. Половецька “кам'яна баба” з Шедієвого в Пооріллі // Археологічний збірник ПКМ. Полтава, 1992. №1. С.123-127
- 40.Брич М. Музеєфікація пам'яток архітектури та містобудування як засіб збереження історико-культурної спадщини // Historical and cultural studies. 2015. Vol. 2. Num. 1. С. 31-35.
- 41.Вайдахер Ф. Загальна музеологія: посібник / Перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. Львів: Літопис, 2005. 518 с.
- 42.Валуєв А.О. Археологічна спадщина як предмет злочинного посягання. Економіка. Фінанси. Право // НАВС. 2023. № 2. С. 53-58
- 43.Відреставрована «кам'яна баба» // Сайт Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. 20 травня 2019 р. URL: <http://pkm.poltava.ua/ua/8-podii/897-vidrestavrovana-kam-yana-baba.html> (дата звернення: 09.09.2025)
- 44.Гераськова Л.С. Скульптура середньовічних кочовиків степів Східної Європи / АН України. Ін-т археології; Відп. ред. В. Ф. Генінг. Київ: Наук. думка, 1991. С. 132
- 45.Герелюк Т.Б., Розуміння об'єктів археологічної та культурної спадщини за законодавством України й країн Східної Європи // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. Київ, 2019. Вип. 40. С. 139-142
- 46.Гладких М.І. Пізньопалеолітичні житла, методи їх консервації та експонування // Археологія. 1972. № 6. С. 106-107.
- 47.Граб В. І. Кам'яна баба за описом археолога В. Грінченка // АЛЛУ. 2001. № 1 (8). С. 109.

48. Довженко Н. Проблеми дослідження найдавніших мегалітичних пам'яток України // Праці центру пам'яtkознавства. Київ, 1993. Вип. 2. С.108-121
49. Збереження археологічної спадщини та інших культурних цінностей: аналіз, проблеми та пропозиції щодо їх врегулювання. Аналітичний звіт для слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики // Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України. 01 грудня 2021. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34247.pdf> (дата звернення: 25.11.2025)
50. Калініна Є. Давня кам'яна пластика і скульптура в колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (проспект тематичної екскурсії) // Полтавський краєзнавчий музей: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: збірник наукових статей. Харків : ТОВ «Майдан», 2020. Вип. 15. С. 567-591
51. Кепин Д., Титова О. Музеефикация архитектурно-археологических памятников // Учёные записки музея-заповедника «Томская Писаница». 2018. Вып. 8. С. 112-120
52. Кепин Д. Дефиниция понятия «музей-заповедник // Искусство и культура. 2016. №1(21). С. 80-87
53. Кепин Д. Концептуальные подходы к формированию археопарков // Вопросы музеологии. 2013. Вып. 2(8). С.150-159
54. Кепин Д. «Археопарки» в Україні: тенденції розвитку // VITA ANTIQUA: зб. наук. пр. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. Вип. № 7-8. С. 281-285
55. Кепин Д.В. Методичні засади збереження нерухомих палеолітичних пам'яток // Сіверянський літопис. 2008. № 6. С. 69-73
56. Кепин Д. З досвіду музеєфікування археологічних пам'яток Уралу, Сибіру та Далекого Сходу // Науковий вісник Національного музею історії України : зб. наук. пр. Київ : Національний музей історії України, 2016. Вип. 1. Частина друга. С.206-212

- 57.Кепін Д. Тлумачення поняття "музей" в українській писемності XV-XVIII ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. ст. Київ, 2003. Вип. 12. С. 285-290
- 58.Корнієнко В. Сучасний стан та проблеми використання пам'яток археології в туризмі // Історико-географічні дослідження в Україні : Зб. наук. пр. 2006. Вип. 9. С. 373-399.
- 59.Красильников К.И. Древнее камнерезное искусство Луганщины. Луганск: Шлях, 1999. 136 с.: ил.
- 60.Крылова Л.П. Каменные бабы: Каталог. Днепропетровск: Промінь, 1976. 102 с.
- 61.Кулатова І. М., Супруненко О. Б. Кілька нових кам'яних стел у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Старожитності Лівобережного Подніпров'я - 2017: зб. наук. пр. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ, 2017. С.85-95
- 62.Куценяк О., Полідович Ю. Половецька кам'яна статуя з фондів Львівського історичного музею // Науковий вісник Національного музею історії України. 2023. Вип. 9. С. 107-112
- 63.Лавренко В. Практичне музеєзнавство : навч. посіб. Дніпро: Ліра, 2023. 115 с.
- 64.Малишев О. Мальтійська конвенція і превентивна археологія у Європі й Україні (дослідження та матеріали): 25 років переглянутої Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини. Київ: Державний фонд фундаментальних досліджень України, 2017. 320 с.
- 65.Маєвська С.В., Удовиченко О.І. Половецька стела з с. Єристівка поблизу Комсомольська // АЛЛУ, 2004. № 1-2 (15-16). С.3
- 66.Михайленко Є.М. Поняття «археологічна спадщина» в сучасному законодавстві та в історії розвитку археології // Археологія. 2010. № 4. С. 112-119
- 67.Моця Б.О. Проблеми охорони та використання археологічних об'єктів культурної спадщини в Україні // АЛЛУ. 2003. №2. С.5-12

68. Назарова Є. Виморожування та 3D-моделювання: як на Хортиці унікальні підводні пам'ятки зберігають // Радіо Свобода. 06 березня 2021. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/khorthytsya-lafet-arheology-artefakt/31136320.html> (дата звернення: 09.09.2025)
69. Нікітенко І. С., Супруненко О. Б., Куцевол М. Л. Матеріал половецьких кам'яних баб Полтавського краєзнавчого музею // Геолого-мінералогічний вісник Криворізького національного університету. 2018. №1–2 (39–40). С. 21–31
70. Нікітенко, І. С., Супруненко, О. Б., Куцевол М. Л. Петрографічне дослідження кам'яних стел доби енеоліту-бронзи з Полтавського краєзнавчого музею // Journal of Geology, Geography and Geoecology, 2018. 27(1). С. 108–115
71. Нікітенко І. С. Результати петрографічного дослідження матеріалу скіфської стели з Полтавського краєзнавчого музею // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. 2020. № 63. С. 134-144.
72. Николаев В. Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания. Полтава, 1991. 45 с.
73. Новицкий Е. Ю. Монументальная скульптура древнейших земледельцев и скотоводов Северо-Западного Причерноморья // Вестник охрального археологического центра. Одесса, 1990. Вып. II. 184 с.
74. Петраускас А. Археологічні розкопки, експериментальна археологія та музеєфікація на базі археологічної експедиції в м. Олевськ // АДГУ. 2017. Вип. 1 (22). С. 15-21
75. Петраускас А. Експериментальна археологія та моделювання // АДГУ. 2010. Вип. 1. С. 167-173
76. Петраускас А. Створення музею-скансену. «Древлянський Град» // АДГУ. 2013. Вип. 10. С.124-132
77. Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с.

- 78.Полидович Ю.Б., Усачук А.Н. Вторая жизнь средневековых каменных изваяний // Степи Европы в эпоху средневековья. Т.10. Половецкое время. Донецк: ДонНУ, 2012. С. 199-260
- 79.Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Дендрарій. Скансен: буклет-квиток / ПКМ імені Василя Кричевського; [ідея: Л. Мартянова; авт. тексту Л. Зябко, О. Супруненко, О. Халимон; дизайн О. Левадний]. Полтава, 2019. скл. в 24 с.: іл.
- 80.Рацибарська Ю. «Баби»-безхатки // Радіо Свобода. 30 листопада 2010. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/2235146.html> (дата звернення: 25.10.2025)
- 81.Ричков М. Реконструкція минулого в археології // Археологія. 1997. № 3. С. 93-100
- 82.Руденко С. Про класифікацію матеріальних історико-культурних пам'яток // Праці Центру пам'яткознавства : зб. наук. пр. Київ, 2009. Вип. 15. С.292-304
- 83.Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю музею. Полтава, 1928. Т. 1. С. 29-62
- 84.Салата О. Основи музеєзнавства : навч.-метод. посіб. для студентів спеціальності "Історія". Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. 164 с.
- 85.Скорий С.А., Супруненко О.Б. Монументальна скульптура скіфського часу з Кобеляцького району на Полтавщині // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Полтава: Дивосвіт, 201. Вип. VI. С. 82-87
- 86.Супруненко А.Б. Фёдоровский идол и курган. Киев-Полтава: Национальная Академия наук Украины; Центр памятниковедения НАН Украины и УООПИК; Центр охраны и исследований памятников археологии управления культуры Полтавской облгосадминистрации, 2011. 84 с., 4 вкл.
- 87.Супруненко О., Удовиченко О., Невідомий фотознімок Вадима Щербаківського // АЛЛУ. 2003. Вип. № 2/2002 1/2003 (12-13). С. 32

88. Супруненко О. Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М. Скаржинської): монографія. Київ-Полтава: Археологія, 2000. 392 с.: іл
89. Супруненко О. Б. Петрашівський курган доби енеоліту – бронзового віку. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2012. 140 с.
90. Супруненко О. Б. Тарас Шевченко і пам'ятки археології Полтавщини. Київ; Полтава: ТОВ «АСМІ», 2018. 20 с., іл.
91. Терський С.В., Савченко О.О. Історія музейної справи та охорони культурної спадщини в Україні : навчальний посібник. Львів: Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2020. 256 с.
92. Титова О., Кепін Д. Принципи організації археопарків // Вісник УТОПК. 2000. Вип. 1. С. 55–62
93. Титова О.М. Пам'ятки археології як об'єкти організованого туризму // Всеукр. наук.-практ. конф. «Туризм і завдання національно-культурного відродження України». Київ; Черкаси; 1992. С. 124-127
94. Титова О. Деякі проблеми збереження нерухомих пам'яток археології // АЛЛУ. 1998. № 1/2 (3-4). С. 83-86
95. Телегін Д. Я. Енеолітичні стели і пам'ятки Нижньо-михайлівського типу // Археологія. 1971. Вип. 4. С. 6-12.
96. Унікальну знахідку виявили археологи в селі під Харковом // Слобідський край. 12 липня 2021 р. URL : <https://www.slk.kh.ua/news/oblast-online/unikalnu-znahidku-viavili-arheologi-v-seli-pid-harkovom.html> (дата звернення: 09.09.2025)
97. Хададова М. В. Музеєфікація пам'яток археології давньоруського часу в Житомирській області: проблеми і перспективи // Актуальні питання у сучасній науці. 2025. Вип. № 36. С. 1600–1612.
98. Халімон О. Дендропарк полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (проспект тематичної екскурсії) // Полтавський краєзнавчий музей: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток : зб. наук. ст. Полтава : Дивосвіт, 2016. Вип. XI. С. 371-390

99. Харламова А., Калініна Є., Шерстюк В. Половецька статуя з Бугаївки на Полтавщині // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2021: збірник наукових праць. Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2022. С. 152-160
100. Цьомик Г., Ольховський М., Ємець В. У Харкові перед історичним музеєм пошкодили половецьких баб кінця XI — початку XII століття // Суспільне Харків. 2 листопада 2023 р. URL : <https://suspilne.media/kharkiv/608567-u-harkovi-pered-istoricnim-muzeem-poskodili-poloveckih-bab-kinca-xi-pocatku-xii-stolitta/> (дата звернення: 09.09.2025)
101. Швецов М. Л. Половецкие святилища // СА. 1979. № 1. С. 199–209
102. Юренко С.П. Археологічні з'їзди в Україні. Київ : Шлях, 2004. 44 с.
103. Яковець І. О. Музейна експозиція: основні поняття та методи побудови // Вісник ХДАДМ. Образотворче мистецтво. 2011. Вип. № 1. С. 147-150
104. Masriera C. Presenting archaeological heritage to the public: ruins versus reconstructions // EuroREA. 2007. No. 4/2007. P. 41–46.
105. Van der Weiden W. G. Historical awareness: the role of archaeological open air museums // EuroREA. 2007. No. 4/2007. P. 47–48.
106. Comis L. Exploring the uses of Experimental Archaeology in European Archaeological Open-Air Museums. A Critical Study : PhD Thesis / Student Number 17203209. University College Dublin : School of Archaeology, January 2022. 381 p.
107. Guide to the archaeological open air museums in Europe // Editors: A. Pelillo, R. Paardekooper, I. Pulini, C. Zanasi & G. Caruso, Modena: Museo Civico Archeologico Etnologico di Modena, 2009. 20 p.
108. Paardekooper R. The Value of an Archaeological Open-Air Museum is in its use. Understanding Archaeological Open-Air Museums and their Visitors. Leiden : Sidestone Press, 2014. 342 p.

109. Paardekooper R. The History and Development of Archaeological Open-Air Museums in Europe // Experiments Past. Histories of Experimental Archaeology. Leiden : Sidestone Press, 2014. P. 147-166
110. Krzemińska A., Dzikowska A., Zaręba A., Jarosz K., Widawski K., Łach J. The Significance of Megalithic Monuments in the Process of Place Identity Creation and in Tourism Development // Open Geosciences. 2018. Vol. 10. No. 1. P. 504-516
111. Gołębiowska-Tobiasz A. Baba kamienna z kolekcji Muzeum Archeologicznego w Krakowie // Materiały Archeologiczne. 2010. T. 38. S. 127–140
112. Gołębiowska-Tobiasz A. Results of maintenance works on selected specimens of stone anthropomorphic sculpture belonging to the collection of the Wielikoanadolskyi Forest Museum // Таврійські студії. Історичні науки. 2013. Вип. 1(4). С. 176-182

ДОДАТКИ

	<p>1. Назва. Половецька кам'яна скульптура</p>
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. кін. XII - поч. XIII ст., половецькі племена в українських степах.</p>
	<p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №3</p>
	<p>4. Опис об'єкта. Скульптура чоловіча, стояча. Тип ШВ за С. Плетнєвою. Розміри: 2,5×0,75×0,62 м. Виконана широкими площинами, без деталей. Перевезена з маєтку Кочубеїв у Диканьці в 1926 р., проте атрибутована за номером А.к. 753 від 1906 р. в Каталозі. <i>Пісковик.</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Каталог археологічного відділу природничо-історичного музею Полтавського губернського земства. Розпочатий у 1906 р. Т. 1. С. 108 2. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-1. Розпочата у 1948 р. С. 110 3. Інвентарна картка ПКМВК 9695 А 317 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. 4. Збірник, присвячений 35-річчю музею : зб. наук. ст. / [під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка]. Полтава, 1928. Т. 1. С. 285 <p>Література: Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с.</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту.</p> <p>1 - інв. Д 2745 // Фонди ПКМВК.</p> <p>2 - інв. Ф ІСП 1727 // Фонди ПКМВК.</p> <p>3 -</p>	 <p>1. 2. 3.</p>

Таблиця 1. Картка експонату інв. № ПКМВК 9695 А 317.

	<p>1. Назва. Половецька кам'яна скульптура</p> <p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. XI - поч. XIII ст., половецькі племена в українських степах.</p> <p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №4</p> <p>4. Опис об'єкта. Скульптура чоловіча, стояча. Тип ШВ за С. Плетнєвою. Розміри: 2,1×0,55×0,37 м. Надійшла з колекціями Кругликівською музею. Мала старий номер А.к. 752. <i>Пісковик</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <ol style="list-style-type: none"> 5. Каталог археологічного відділу природничо-історичного музею Полтавського губернського земства. Розпочатий у 1906 р. Т. 1. С. 108 6. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-1. Розпочата у 1948 р. С. 110 7. Інвентарна картка ПКМВК 9696 А 318 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. 8. Паспорт реставрації пам'яток історії та культури (рухомої) Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського РП-577 // Робочий архів НД відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2025. 13 арк. <p>Література: Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с.</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту.</p> <p>1 - Губернский земский дом в Полтаве. Полтава : Издание Й. Ц. Хмелевского в Полтаве, 1908. С. 7</p> <p>2 - Там само, С. 10</p> <p>3 - інв. Ф ІСП 1727 // Фонди ПКМВК.</p>	

Таблиця 2. Картка експонату інв. № ПКМВК 9696 А 318.

	<p>1. Назва. Половецька кам'яна скульптура</p> <p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. XI - поч. XIII ст., половецькі племена в українських степах.</p> <p>3. Місцезнаходження. Експозиція Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, зала №6</p> <p>4. Опис об'єкта. Скульптура жіноча, стояча. Тип ПВ за С.Плетнєвою. Розміри: 2,27×0,57×0,35 м. Була знята з кургану поблизу с.Лисичанськ Бахмутського повіту, а надійшла з Круглику. Мала старий номер А.к. 755. <i>Пісковик.</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>9. Каталог археологічного відділу природничо-історичного музею Полтавського губернського земства. Розпочатий у 1906 р. Т. 1. С. 109</p> <p>10. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-1. Розпочата у 1948 р. С. 110</p> <p>11. Інвентарна картка ПКМВК 9697 А 319 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література: Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с.</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту.</p> <p>1 - Губернский земский дом в Полтаве. Полтава : Издание Й. Ц. Хмелевского в Полтаве, 1908. С. 7</p> <p>2 - інв. ФІСП 860 // Фонди ПКМВК.</p> <p>3 - інв. Ф ІСП 1727 // ...</p> <p>4 - Kaplun N. I. The Regional Museum of Poltava: new installations // Museum, 1966. Volume XIX, No. 3. P. 193.</p>	

Таблиця 3. Картка експонату інв. № ПКМВК 9697 А 319.

	<p>1. Назва. Половецька кам'яна скульптура</p>	
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. XI - поч. XIII ст., половецькі племена в українських степах.</p>	
	<p>3. Місцезнаходження. Експозиція Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, зала №7</p>	
	<p>4. Опис об'єкта. Скульптура чоловіка, сидяча. Тип VA за С.Плетньовою. Розміри: 1,9×0,6×0,35 м. Надійшла з колекціями Кругликівської музею. Мала старий номер А.к. 754. <i>Пісковик.</i></p>	
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>12. Каталог археологічного відділу природничо-історичного музею Полтавського губерньського земства. Розпочатий у 1906 р. Т. 1. С. 108</p> <p>13. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-1. Розпочата у 1948 р. С. 110</p> <p>14. Інвентарна картка ПКМВК 9698 А 320 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література: Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с.</p>		
<p>6. Історичні фото об'єкту. 1 - Губернский земский дом в Полтаве. Полтава : Издание Й. Ц. Хмелевского в Полтаве, 1908. С. 42 ; 2 - Полтавський краєзнавчий музей. Негатив. 1940-ві рр. // Робочий архів відділу фондів ; 3 - Су-пру-нен-ко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України: монографія. Київ-Полтава: Археологія, 2000. С. 236</p>		
		

Таблиця 4. Картка експонату інв. № ПКМВК 9698 А 320.

	<p>1. Назва. Половецька кам'яна скульптура</p>
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. XI - поч. XIII ст., половецькі племена в українських степах.</p>
	<p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №5</p>
	<p>4. Опис об'єкта. Скульптура чоловіча, стояча. Тип ШБ за С.Плетнєвою. Розміри: 1,25×0,45×0,3м. Голова оббита, була реставрована. Прибуває в музей до 1948 р. <i>Пісковик</i>.</p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>15. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-1. Розпочата у 1948 р. С. 112</p> <p>16. Інвентарна картка ПКМВК 9699 А 321 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література: Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с.</p>	
<p>7. Історичні фото об'єкту.</p>	

Таблиця 5. Картка експонату інв. № ПКМВК 9699 А 321.

	<p>1. Назва. Половецька кам'яна скульптура</p>	
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. XI - поч. XIII ст., половецькі племена в українських степах.</p>	
	<p>3. Місцезнаходження. Експозиція Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, зала №6</p>	
	<p>4. Опис об'єкта. Скульптура чоловіка, стояча. Тип ША за С.Плетнєвою Розміри: 1,40×0,48×0,25м. Поверхня сильно вивітрена. Привезена з м.Котовка Катеринославської губернії, а надійшла з Круглику. Мала старий номер А.к. 756. <i>Вапняк.</i></p>	
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>17. Каталог археологічного відділу природничо-історичного музею Полтавського губернського земства. Розпочатий у 1906 р. Т. 1. С. 109</p> <p>18. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А–1. Розпочата у 1948 р. С. 112-113</p> <p>19. Інвентарна картка ПКМВК 9701 А 323 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література: Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с.</p>		
<p>6. Історичні фото об'єкту: 1 - Губернський земський дом в Полтаві. Полтава : Издание Й. Ц. Хмелевського в Полтаві, 1908. С. 10; 2 - інв. Ф ІСП 4393 // Фонди ПКМВК; 3 - Kaplun N. I. The Regional Museum of Poltava: new installations // Museum, 1966. Volume XIX, No. 3. P. 193.</p>		
<p>1. </p>	<p>2. </p>	<p>3. </p>

Таблиця 6. Картка експонату інв. № ПКМВК 9701 А 323.

	<p>1. Назва. Половецька кам'яна скульптура</p> <p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. XI - поч. XIII ст., половецькі племена в українських степах.</p> <p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №6</p> <p>4. Опис об'єкта. Скульптура жіноча, сидяча. Тип VA за С.Плетнєвою. Розміри: 1,4×0,6×0,37м. За Плетнєвою від Аккермана (а отже, із Круглику), проте ймовірно перевезена з маєтку Кочубеїв у Диканьці в 1926 р. <i>Пісковик.</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>20. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-1. Розпочата у 1948 р. С. 114-115</p> <p>21. Інвентарна картка ПКМВК 9702 А 324 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>22. Збірник, присвячений 35-річчю музею : зб. наук. ст. / [під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка]. Полтава, 1928. Т. 1. С. 285</p> <p>Література: Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с.</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту: 1 - інв. Д 2745 // Фонди ПКМВК.</p> <div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="margin-right: 10px;">1.</div> <div style="text-align: center;"> <p style="font-size: small;">№ 17 Полтавщина. Диканьця. Маєток Кн. Кочубеєв. Малеоліпний садок саду.</p> </div> </div>	

Таблиця 7. Картка експонату інв. № ПКМВК 9702 А 324.

	<p>1. Назва. Половецька кам'яна скульптура</p>
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. XI - поч. XIII ст., половецькі племена в українських степах.</p>
	<p>3. Місцезнаходження. Експозиція Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, зала №6</p>
	<p>4. Опис об'єкта. Скульптура жіноча, стояча. Тип IIIA за С.Плетнєвою. Розміри: 1,75×0,63×0,41м. Прибуває в музей до 1948 р. <i>Пісковик.</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>23. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-1. Розпочата у 1948 р. С. 114-115</p> <p>24. Інвентарна картка ПКМВК 9703 А 325 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література: Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с.</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту: 1 - Kaplun N. I. The Regional Museum of Poltava: new installations // Museum, 1966. Volume XIX, No. 3. P. 193.</p>	
<p>1. </p>	

Таблиця 8. Картка експонату інв. № ПКМВК 9703 А 325.

	<p>1. Назва. Половецька кам'яна скульптура</p>
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. XI - поч. XIII ст., половецькі племена в українських степах.</p>
	<p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №8</p>
	<p>4. Опис об'єкта. Скульптура жіноча, стояча. Поверхня сильно вивітрена й оббита, голова відсутня. Розміри: 0,87×0,56×0,27м. Можливо, була привезена В.Грінченком з Бугаївки у 30-ті рр. XX ст. <i>Оолітовий вапняк.</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>25. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А–1. Розпочата у 1948 р. С. 114-115</p> <p>26. Інвентарна картка ПКМВК 9704 А 326 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література: 1. Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. Москва : Наука, 1974. 200 с. ;</p> <p>2. Харламова А., Калініна Є., Шерстюк В. Половецька статуя з Бугаївки на Полтавщині // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2021: збірник наукових праць. Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2022. 268 с.</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту:</p>	

Таблиця 9. Картка експонату інв. № ПКМВК 9704 А 326.

	<p>1. Назва. Половецька кам'яна скульптура</p>
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. XI - поч. XIII ст., половецькі племена в українських степах.</p>
	<p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №7</p>
	<p>4. Опис об'єкта. Скульптура жіноча, стояча. Поверхня сильно вивітрена й оббита, голова відсутня. Розміри: 0,87×0,56×0,27м. Замальована Т.Г. Шевченком у 1845 р. Передана Супруненьком О.Б. та записана у 1984 р. <i>Пісковик.</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>27. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А–7. Розпочата у 1982 р. С. 23-24</p> <p>28. Інвентарна картка ПКМВК 57435 А 6931 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література: Бовкун І. В., Супруненько О. Б. Половецька “кам'яна баба” з Шедієвого в Пооріллі // Археологічний збірник ПКМ. Полтава, 1992. №1. С.123-127</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту: 1 - інв. № г-628 // Фонди Національного музею Тараса Шевченка (НМТШ) Київ.</p>	
<p>1. </p>	

Таблиця 10. Картка експонату інв. № ПКМВК 57435 А 6931.

КАРТКА ЕКСПОНАТУ ІНВ. ПКМВК 87326 А 13146

1. Назва. Антропоморфна кам'яна стела

2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. VI-V ст. до н.е., племена скіфського часу в Степовому Подніпров'ї.

3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №18

4. Опис об'єкта. Стела антропоморфна прямокутної форми із загостреною основою. Схематично відтворює стоячу чоловічу фігуру. Лицева і зворотна сторони пласкі, бокові - округлі. Атрибути: гривна, гладкий пояс, невідомий предмет (справа). Чітко простежується зображення голови і правої руки. Знайдена в 1983 р. в с. Великомихайлівка Дніпропетровської області в заповненні могильної ями основного поховання скіфського кургану № 2 (К.Г. 1) (Керівник розкопок - Ковальова І.Ф.). Передана до музею Свириденком П.В. у 2013 р. *Граніт (ендербіти).*

5. Джерело відомостей про пам'ятник.

29. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-10. Розпочата у 2010 р. С. 147-148

30. Інвентарна картка ПКМВК 87326 А 13146 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Література: Нікітенко І. С. Результати петрографічного дослідження матеріалу скіфської стели з Полтавського краєзнавчого музею // Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 2020. № 63. С. 134-144.

6. Історичні фото об'єкту:

Таблиця 11. Картка експонату інв. № ПКМВК 87326 А 13146.

	<p>1. Назва. Кам'яна стела</p>
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. Ранній бронзовий вік, кін. III – поч. II тис. до н.е.</p>
	<p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №19</p>
	<p>4. Опис об'єкта. Кам'яна стела видовженої форми. У загальних рисах нагадує антропоморфну стелу. Зворотна сторона більш-менш пласка, ледь простежуються дві вертикальні протерті лінії. Основа звужена, зі сколами. Знайдена та передана Супруненьком О.Б. у 2013 р. з околиць с. Комендантівка Кобеляцького р-ну, у ямі перекопаного поховання. Пов'язана з групою курганів та майданів 1. <i>Граніт (контакт плагіограніту і пегматиту)</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>31. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-10. Розпочата у 2010 р. С. 147-148</p> <p>32. Інвентарна картка ПКМВК 87327 А 13147 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література: Скорий С.А., Супруненько О.Б. Монументальна скульптураа скіфського часу з Кобеляцького району на Полтавщині // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Полтава: Дивосвіт, 201. Випуск VI. С. 82-87 ; Нікітенко, І. С., Супруненько, О. Б. Петрографічне дослідження кам'яних стел доби енеоліту-бронзи з Полтавського краєзнавчого музею // Journal of Geology, Geography and Geocology, 2018. 27(1). С. 108–115.</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту:</p>	

Таблиця 12. Картка експонату інв. № ПКМВК 87327 А 13147.

	<p>1. Назва. Кам'яна гробниця-циста</p>
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. Енеоліт, IV тис. до н. е.</p>
	<p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №14</p>
	<p>4. Опис об'єкта. Гробниця-циста п'ятикутної в плані форми, кам'яна, складена з плит і брил, перекрита стелоподібними плитами. Основу цисти утворюють поставлені у вертикальному положенні плитчасті блоки рваного граніту, простір між якими заповнений меншим камінням переважно аморфних форм. Перекриття гробниці становлять три товсті плити: дві прямокутної форми зі скругленими кутами, одна п'ятикутна, зміщена від попереднього положення наприкінці XVIII ст. Знайдена під час охоронно-рятувний розкопок (керівник Супруненко О.Б.) поблизу с. Петрашівка Кременчуцького р-ну Полтавської обл. у 2011 р. Відноситься до групи III, курган 1, поховання 3. Передана до музею восени цього ж року. <i>Граніт</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>33. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-10. Розпочата у 2010 р. С. 165-168</p> <p>34. Інвентарна картка ПКМВК 87365 А 13185 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література: Супруненко О. Б. Петрашівський курган доби енеоліту – бронзового віку. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. 140 с.</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту:</p>	

Таблиця 13. Картка експонату інв. № ПКМВК 87365 А 13185.

	<p>1. Назва. Кам'яна стела</p>
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. Епоха бронзи, Інгульська катакомбна культура, II тис. до н. е.</p>
	<p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №15</p>
	<p>4. Опис об'єкта. Стела невеликих розмірів, виготовлена з порівняно тонкої плити. Має віддалено п'ятикутну форму, із загостреним виступом. Обробку поверхні виконано досить примітивно шляхом сколювання чи оббивання поверхневих відслонень в нижній частині. Стела є своєрідним надгробком інгульської катакомбної культури, вірогідно поховання 14 кургану. Знайдена під час охоронно-рятувних розкопок (керівник Супруненко О.Б.) поблизу с. Петрашівка Кременчуцького р-ну Полтавської обл. у 2011 р. Передана в тому ж році. Відноситься до насипу кургану № 1 групи III. <i>Граніт (плагіограніт).</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>35. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-10. Розпочата у 2010 р. С. 169-170</p> <p>36. Інвентарна картка ПКМВК 87366 А 13186 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література: Супруненко О. Б. Петрашівський курган доби енеоліту – бронзового віку. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. 140 с. ; Нікітенко, І. С., Супруненко, О. Б. Петрографічне дослідження кам'яних стел доби енеоліту-бронзи з Полтавського краєзнавчого музею // Journal of Geology, Geography and Geoecology, 2018. 27(1). С. 108–115.</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту:</p>	

Таблиця 14. Картка експонату інв. № ПКМВК 87366 А 13186.

	<p>1. Назва. Кам'яна стела</p>
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. Ранній бронзовий вік, кін. III – поч. II тис. до н.е.</p>
	<p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №17</p>
	<p>4. Опис об'єкта. Стела кам'яна архаїчна, підовальних "стоподібних" обрисів, виготовлена з пласкої плити. У верхній частині лицевого боку плити є чотири неглибокі заглибини видовжених обрисів, розширені в один бік, що нагадують зображення стоп. Знайдена у 2017 р. неподалік с. Бутенки Кобеляцького району Полтавської області. <i>Граніт (плагіограніт).</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>37. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-11. Розпочата у 2016 р. С. 259-260</p> <p>38. Інвентарна картка ПКМВК 93642 А 14658 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література: Кулатова І. М., Супруненко О. Б. Кілька нових кам'яних стел у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Старожитності Лівобережного Подніпров'я - 2017: зб. наук. пр. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШК, 2017. С.85-95. ; Нікітенко, І. С., Супруненко, О. Б. Петрографічне дослідження кам'яних стел доби енеоліту-бронзи з Полтавського краєзнавчого музею // Journal of Geology, Geography and Geoecology, 2018. 27(1). С. 108–115.</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту:</p>	

Таблиця 15. Картка експонату інв. № ПКМВК 93642 А 14658.

	<p>1. Назва. Кам'яна стела</p>
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. Кін. IV – поч. III тис. до н.е.</p>
	<p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вказівник №13</p>
	<p>4. Опис об'єкта. Стела менгіроподібної форми, у вигляді поверхневого сколу реберчастої плити сірого граніту. Зворотній бік вирівняний, у вигляді природнього відслонення каменю. На правому скаті поверхні плити в рядок вибиті ударами кам'яного знаряддя чотири видовжені заглибини “стопоподібних” обрисів. Знайдена в 2015 р. під час охоронно-рятівний розкопок (керівник Супруненко О.Б.) поблизу с. Єристівки Полтавської обл., кург. гр. II кург. 2, насип, поховання 2, перекриття. <i>Граніт.</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>39. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-11. Розпочата у 2016 р. С. 297-298</p> <p>40. Інвентарна картка ПКМВК 93743 А 14755 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література:</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту:</p>	

Таблиця 16. Картка експонату інв. № ПКМВК 93743 А 14755.

	<p>1. Назва. Кам'яна стела</p>
	<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. IV – поч. I тис. до н.е.</p>
	<p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, без вказівника</p>
	<p>4. Опис об'єкта. Стела являє собою плиту у вигляді рівнобедреного трикутника із заокругленою вершиною. Одна з поверхонь відполірована, протилежна – пласка, необроблена або, можливо, була оббита грубими сколами. Передана та знайдена під час моніторингових обстежень працівників музею в серпні 2023 р. на гребні 2-1 надзаплавної тераси лівого берега р. Дніпро, поблизу кур-го могильника II, за 70 м на південний захід південь від лісосмуги, що розділяє Горішньоплавнівську та Кобеляцьку міські ТГ Кременчуцького р-ну Полтавської обл. <i>Граніт.</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>41. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-12. Розпочата у 2022 р.</p> <p>42. Науково-уніфікований паспорт ПКМВК 98361 А 15190 // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література:</p>	
<p>6. Історичні фото об'єкту:</p>	

Таблиця 17. Картка експонату інв. № ПКМВК 98361 А 15190.

<p>1. Назва. Частина поховального комплексу – гробниця-циста, стела та деталі кромлеху</p>
<p>2. Історичні події, пов'язані з об'єктом. сер. IV тис. до н.е.</p>
<p>3. Місцезнаходження. Подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, без вказівника</p>
<p>4. Опис об'єкта. 1. Гробниця-циста (кам'яна скриня) складається із 4-х великих брил сіро-рожевого граніту перекриття цисти 2. Стела менгірободібна архаїчного вигляду «фалічної» форми. Вінчала конструкцію поховального комплексу 3. Рештки кромлеху складаються з 8-ми великих гранітних рваних каменів і брил із пласкою сколотою основою. Виявлена 2008 р. на місці зруйнованого кургану доби енеоліту спорудженням млина в кін. XIX ст., що у с. Петрашівка Кременчуцького району Полтавської обл. Перевезена до Полтави місцевим бізнесменом та використана як елементи ландшафтного дизайну біля кафе «Чайний дім». У жовтні 2023 р. передані в дар музею. <i>Граніт.</i></p>
<p>5. Джерело відомостей про пам'ятник.</p> <p>43. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Група зберігання «Археологія». А-12. Розпочата у 2022 р.</p> <p>44. Науково-уніфікований паспорт ПКМВК 98362 А 15191(1-13) // Генеральна картотека Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.</p> <p>Література:</p>
<p>6. Історичні фото об'єкту:</p>

Таблиця 18. Картка експонату інв. № ПКМВК 98362 А 15191(1-13).

Рис. 1. Графічний малюнок авторства Т.Г. Шевченка «Пейзаж із кам'яними бабами». 1845 р. В основі малюнку – степовий пейзаж, на передньому плані якого зображені дві половецькі скульптури. Зліва – інв. № ПКМВК 57435 А 6931 за атрибуцією О.Б. Супруненка. (Джерело листівки: інв. № Г-628 // Фонди Національного музею Тараса Шевченка (НМТШ) Київ)

№ 17 Полтавщина. Диканька. Маєток Кн. Кочубея. Мальовничий закуток саду.

Рис. 2. Листівка «Маєток Князя Кочубея. Мальовничий куток саду». За атрибуцією О. Сулими, випущена у проміжку 1904-1909 рр. В основі – фотознімок саду маєтку Кочубеїв у Диканьці. Видно дві половецькі скульптури – на першому плані спиною майбутня інв. ПКМВК 9695 А 317 ; на другому, в глибині саду обличчям – ПКМВК 9702 А 324.

(Джерело листівки: інв. Д 2745 // Фонди ПКМВК)

Рис. 3. Фотознімок службового входу з подвір'я Будинку Полтавського губернського земства. З обох боків від східної групи розташовані половецькі скульптури – в повний зріст на передньому плані інв. ПКМВК 9697 А 319 ; крізь ажурні перила частково видніється інв. ПКМВК 9696 А 318 (Джерело знімку: Губернский земский дом в Полтаве. Полтава : Издание Й. Ц. Хмелевского в Полтаве. 1908. С. 7)

Рис. 4. Фотознімок Будинку Полтавського губернського земства, задній фасад, вигляд з подвір'я. В лівій частині фотознімку ідентифікуються дві половицькі скульптури – на передньому плані поруч зі сходами повернута боком інв. ПКМВК 9696 А 318 ; трохи далі, біля стіни – обернена спиною інв. ПКМВК 9701 А 323.

(Джерело знімку: Губернский земский дом в Полтаве. Полтава : Издание Й. Ц. Хмелевского в Полтаве. 1908. С.10)

Рис. 5. Фотознімок подвір'я Будинку Полтавського губернського земства. В центрі знімку, обабіч доріжки, розташовані дві половецькі скульптури – на першому плані обернена спиною кол. інв. ПКМВК 9700 А 322 (передана у 1968 р. до Вінницького краєзнавчого музею) ; на другому – повернута боком інв.

ПКМВК 9698 А 320.

(Джерело знімку: Губернский земский дом в Полтаве. Полтава : Издание Й. Ц. Хмелевского в Полтаве. 1908. С.42)

Рис. 6. Фотознімок зроблений на сходах службового входу з подвір'я Центрального пролетарського музею Полтавщини (нині – ПКМВК). Підпис: «Выпуск подкурсов им. Драгоманова, 1924 год». В правому нижньому куті верхня частина оберненої спиною половецької скульптури інв. ПКМВК 9701 А

323

(Джерело знімку: інв. Ф ІСП 4393 // Фонди ПКМВК)

Рис. 7. Фотознімок заднього фасаду Центрального пролетарського музею Полтавщини (нині – ПКМВК), службового входу з подвір'я. 1944 р. На знімку три половецькі скульптури – на першому плані спиною, підперта металевією балкою – інв. ПКМВК 9695 А 317 ; на другому плані, справа від сходів, в півоберту – інв. ПКМВК 9696 А 318 ; на третьому плані, зліва від сходів, майже боком – інв. ПКМВК 9697 А 319.

(Джерело знімку: інв. Ф ІСП 1727 // Фонди ПКМВК)

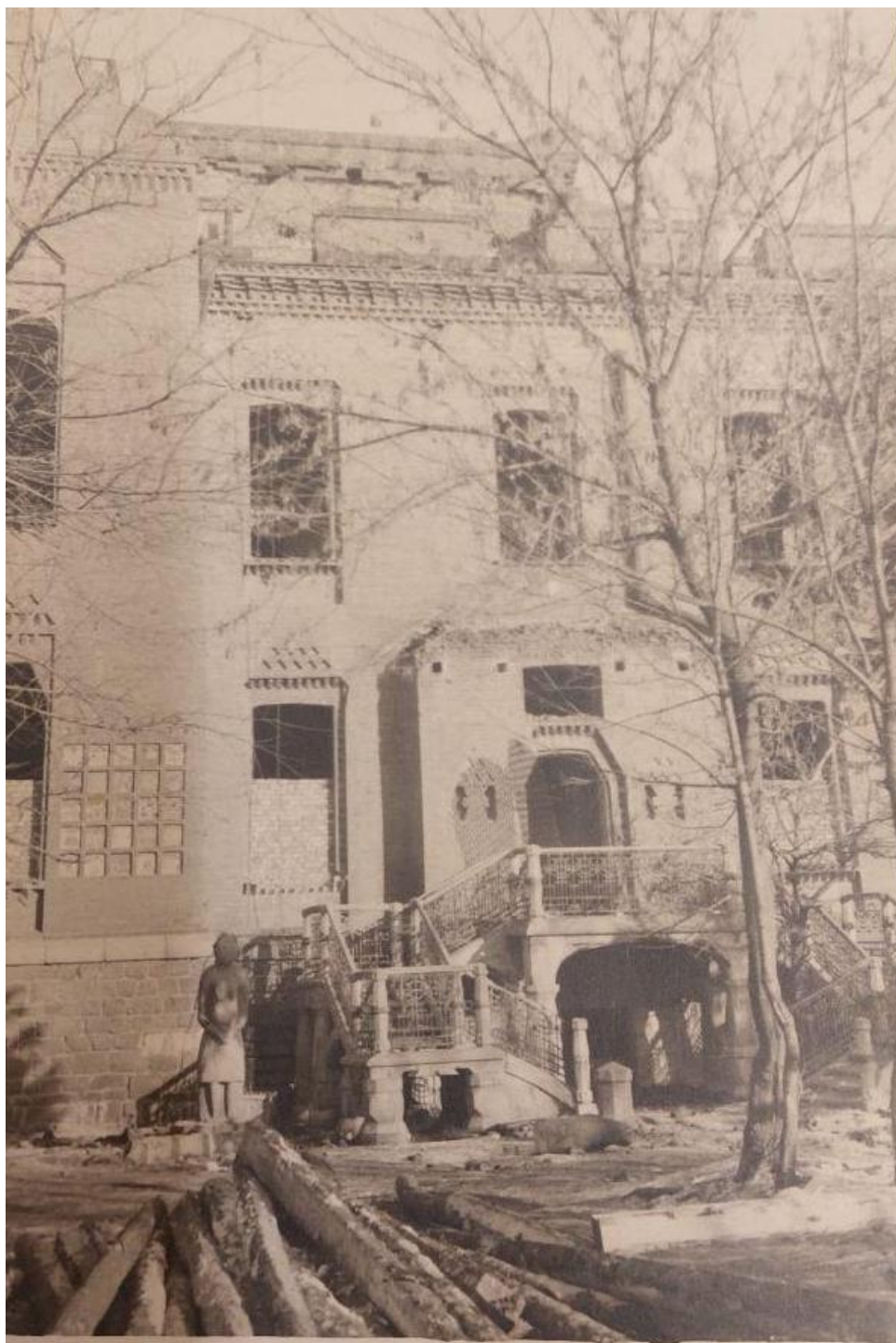

Рис. 8. Фотознімок службового входу з подвір'я до Центрального пролетарського музею Полтавщини (нині – ПКМВК). 1945-1946 рр. В нижній лівій частині знімку в повний зріст та обличчям половецька скульптура інв.

ПКМВК 9697 А 319.

(Джерело знімку: інв. ФІСП 860 // Фонди ПКМВК)

Рис. 9. Негатив фотознімку заднього фасаду Центрального пролетарського музею Полтавщини (нині – ПКМВК), службового входу з подвір'я. 1940-ві рр.

На нижній третині чотири статуї (зліва направо) – одна біля стіни заднього фасаду, обернута обличчям інв. № ПКМВК 9698 А 320 ; зліва від сходів, ледь помітна під виступом зали зібрань – інв. № ПКМВК 9697 А 319 ; майже перед сходами, підперта сталевією балкою та відвернута спиною – інв. № ПКМВК 9695 А 317 ; зправа від сходів, напівбоком – інв. № ПКМВК 9696 А 318.

Публікується вперше.

(Джерело негативу: Робочий архів відділу фондів ПКМВК)

Рис. 10. Ілюстративний матеріал до публікації, в основі якого фотознімок оновленої експозиції залу №6 Центрального пролетарського музею Полтавщини (нині – ПКМВК). 1964-1966 рр. В дальньому кінці зали сформовано композицію із трьох половецьких скульптур – на передньому плані, найнижча – інв. № ПКМВК 9701 А 323 ; на другому плані, найширша – інв. № ПКМВК 9703 А 325 ; на третьому плані, найвища – інв. № ПКМВК 9697 А 319

(Джерело знімку: Kaplun N. I. The Regional Museum of Poltava: new installations // Museum, 1966. Vol. XIX. No. 3. P. 193)

Рис. 11. Ілюстративний матеріал до публікації, в основі якого фотознімок
половецької скульптури в оновленій експозиції залу №7 Центрального
пролетарського музею Полтавщини (нині – ПКМВК). Фото В. Пойдема, 1972 р.

Зображена в повний зріст інв. № ПКМВК 9698 А 320.

(За Супруненко О.Б., 2000)

Рис. 12. Задній фасад та фрагмент подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. 2010-ті рр. Відсутні чотири встановлені пізніше половецькі скульптури інв. № ПКМВК 9699 А 321, інв. № ПКМВК 9702 А 324, інв. № ПКМВК 9704 А 326, інв. № ПКМВК 57435 А 6931.

(Фото з Інтернету. URL : https://poltavahistory.inf.ua/hisp_r_30.html

(дата звернення: 25.11.2025))

Рис. 13. Задній фасад та фрагмент подвір'я Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. 2020-ті рр. Після довстановлення половецьких скульптур інв. № ПКМВК 9699 А 321, інв. № ПКМВК 9702 А 324, інв. № ПКМВК 9704 А 326, інв. № ПКМВК 57435 А 6931.

Рис. 14. Парк-музей половецьких кам'яних скульптур на території Луганського національного університету. Статуя на штучному «кургані».

(Фото з Інтернету. URL : <https://travels.in.ua/./object/1718/park-polovetskykh-kamyanykh-statuy> (дата звернення: 25.11.2025))

Рис. 15. Розкопки поблизу с. Петрашівка Кременчуцького району Полтавської області. 2011 р. Курган I, залишки поховання 3. З півдня.
(За Супруненко О. Б., 2012)

Рис. 16. Загальний вигляд інформаційних вказівників для археологічної збірки у подвір'ї Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Рис. 17. Загальний вигляд частини експозиції археологічної колекції у подвір'ї Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Рис. 18. Загальний принцип застосування технології доповненої реальності (AR) у дворику Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Проект реалізовувався в рамках соціальної ініціативи Vodafone «Find&Follow. City Routes» у 2020-2021 рр.

(Фото з Інтернету. URL : <https://www.vodafone.ua/news/vodafone-ozhiviv-eksponati-poltavskogo-kraeyznachogo-muzeyu-imeni-vasilya-krichevskogo> (дата звернення: 25.11.2025))

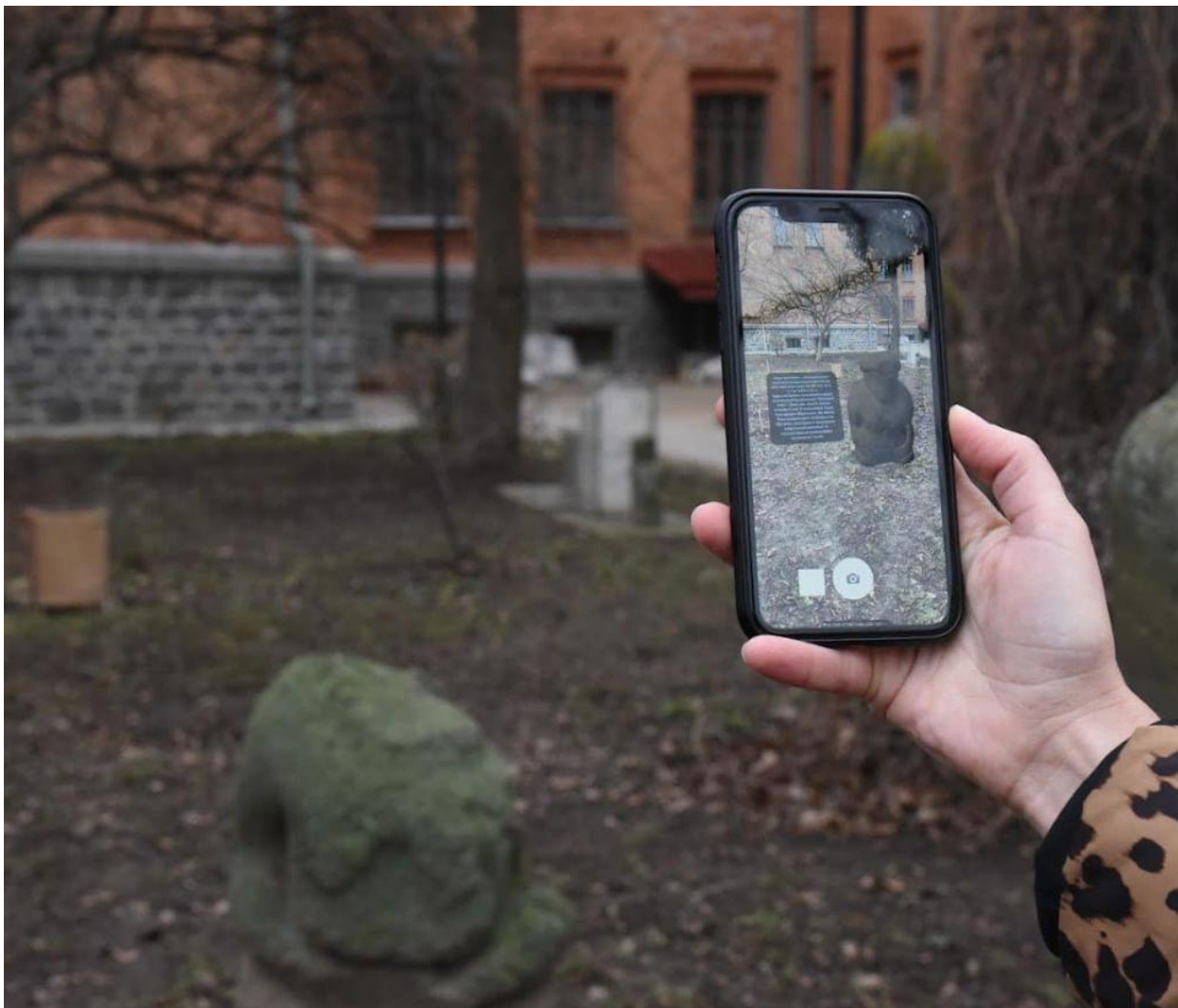

Рис. 19. Безпосередній вигляд зі смартфона застосування технології доповненої реальності (AR) у дворіку Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Проєкт реалізовувався в рамках соціальної ініціативи Vodafone «Find&Follow. City Routes» у 2020-2021 рр.

(Фото з Інтернету. URL : <https://www.vodafone.ua/news/vodafone-ozhiviv-eksponati-poltavskogo-kraeyznavchogo-muzeyu-imeni-vasilya-krichevskogo> (дата звернення: 25.11.2025))

РЕЗЮМЕ

У дипломній роботі досліджено теоретичні, методологічні та практичні засади музеєфікації археологічної спадщини просто неба на матеріалах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. На основі аналізу історіографії, документальних та візуальних джерел реконструйовано історію формування колекції давньої кам'яної пластики і простежено еволюцію підходів до її експонування протягом 1900–2025 рр.

Перший розділ містить огляд основних наукових підходів до музеєфікації та окреслює місце цього явища у сучасній музеології, археології та пам'яткознавстві. У другому розділі уточнено понятійний апарат дослідження та проаналізовано правові й наукові критерії визначення рухомих і нерухомих археологічних об'єктів, що безпосередньо впливають на способи їх збереження та репрезентації.

Третій розділ узагальнює світовий і вітчизняний досвід створення археологічних музеїв просто неба, виокремлюючи три базові моделі музеєфікації: *in situ*, переміщення з реконструкцією та вилучення монолітом. Визначено, що сучасні відкриті музеї розвиваються як інтерпретаційні простори, де артефакт поєднується з ландшафтом, реконструктивними та цифровими практиками.

У четвертому розділі проаналізовано історію та сучасний стан археологічної експозиції просто неба ПКМВК. Встановлено, що її формування мало переважно інерційний, охоронно-рятівний характер, однак зберігає значний потенціал для концептуального оновлення. На основі виявлених проблем запропоновано практичні рекомендації щодо вдосконалення експозиційного простору: реконструкцію смислової структури, наукове доопрацювання колекції, оновлення інформаційно-візуальних рішень та інтеграцію цифрових технологій (зокрема AR-моделювання).

Вперше здійснено комплексну систематизацію археологічної збірки просто неба у формі карток експонатів та введено до наукового обігу значний масив фотоджерел, що дозволило відтворити динаміку просторових змін експозиції.

Зроблено висновок, що подвір'я музею може бути трансформоване у повноцінний археологічний музей просто неба й слугувати моделлю для оновлення регіональних практик музеєфікації археологічної спадщини в Україні.

Ключові слова: археологічна спадщина, музеєфікація, експозиція просто неба, кам'яна пластика, кам'яна скульптура, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

SUMMARY

The thesis explores the theoretical, methodological, and practical foundations of open-air musealization of archaeological heritage, using the case of The Vasyly Krychevsky Poltava Local Lore Museum. Based on an analysis of historiography, documentary evidence, and visual sources, the study reconstructs the history of the museum's collection of ancient stone statuary and traces the evolution of approaches to its display from 1900 to 2025.

The first chapter reviews major scholarly approaches to musealization and outlines its place within contemporary museology, archaeology, and heritage studies. The second chapter clarifies the conceptual framework of the research and examines legal and scholarly criteria for defining movable and immovable archaeological objects, highlighting how these distinctions shape practices of preservation and representation.

The third chapter summarizes global and Ukrainian experiences in developing archaeological open-air museums, identifying three core models of musealization: in situ preservation, relocation with reconstruction, and monolithic extraction. It is demonstrated that modern open-air museums function as interpretive environments in which artifacts are integrated with landscape, reconstruction, and digital technologies.

The fourth chapter analyzes the history and current state of the museum's open-air archaeological display. It is established that its formation was largely shaped by rescue-driven, ad hoc decisions; nonetheless, it retains considerable potential for conceptual renewal. Based on identified challenges, the study proposes practical recommendations for enhancing the exhibition, including restructuring its interpretive logic, advancing scholarly research on the collection, improving informational and visual communication, and integrating digital tools such as AR modeling.

For the first time, the open-air archaeological collection has been comprehensively systematized in the form of individual object cards, accompanied by

a substantial corpus of photographic sources that enabled reconstruction of the spatial evolution of the exhibition.

The study concludes that the museum courtyard can be transformed into a fully developed archaeological open-air museum and may serve as a model for rethinking regional practices of archaeological heritage musealization in Ukraine.

Keywords: archaeological heritage, musealization, open-air exhibition, stone statuary, stone sculpture, The Vasyly Krychevsky Poltava Local Lore Museum.